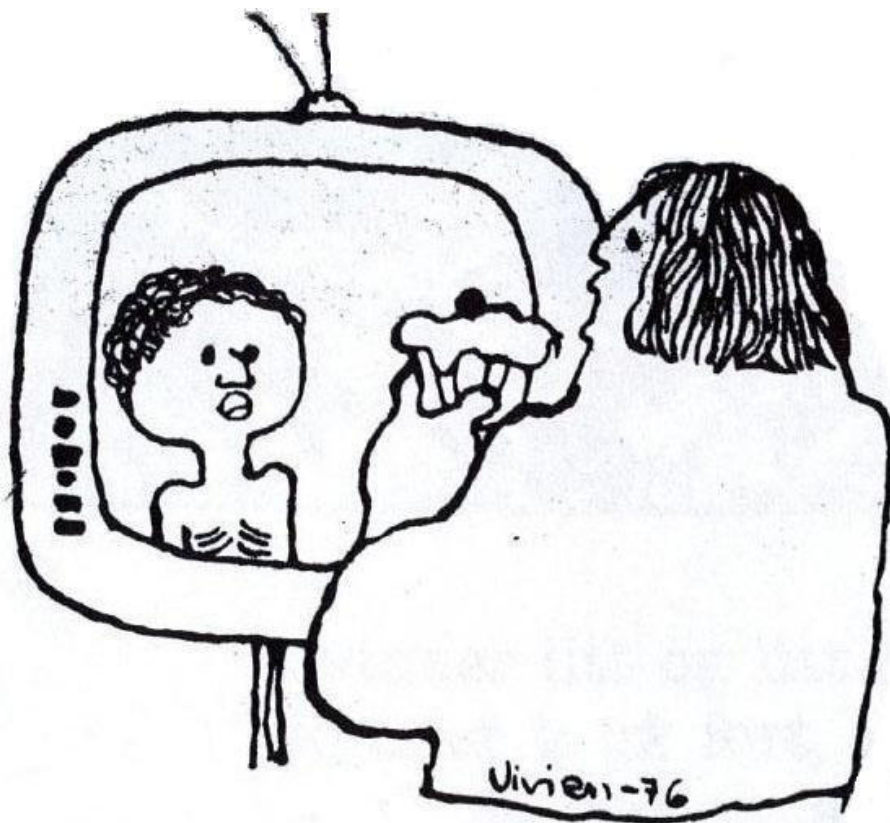

Oppbrudd fra forbrukssamfunnet. Bevegelsen Framtiden i våre hender 1974 – 1982.

Ane Bjølgerud Hansen

Mastergrad i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
UNIVERSITETET I OSLO
Våren 2007

Erik Hobsbawm (2003, s. 263) skriver: ”I 1970- og 1980-årene ble det igjen vanlig med masse-hungersnød og dens klassiske bilde, det sultende, eksotiske barn som ble vist på alle vestlige TV-skjermer etter kveldsmaten”. Vivian Zahl Olsen har laga tegninga på framsida. Hun var gjennom en årrekke fast illustratør i avisa til Framtiden i våre hender, *Ny livsstil*.

Forord

Jeg vil først få rette en stor takk til veilederen min, Knut Kjeldstadli som har gitt meg solid og inspirerende veiledning. Dette har gjort arbeidet med å skrive masteroppgave til en lærerik og interessant prosess. Deretter må jeg få takke alle som har lest og kommentert hele, eller deler av oppgava; Bjarne, Hege, Hulda, Jardar, Tore og faren min. Jeg vil også takke informantene mine for å vise meg imøtekommenhet og tillit; Erik Dammann, Trond Wormstrand, Jacob Bomann-Larsen, Åsa Brandberg, Birgitta Tornéhielm og Jørgen Randers.

En spesiell takk til mamma og pappa.

Innholdsfortegnelse

FORORD	III
INNHOLDSFORTEGNELSE	V
INNLEDNING.....	1
PRESENTASJON AV TEMA	1
PROBLEMSTILLINGER.....	4
AVGRENSING	4
BEGRUNNELSE FOR VALG AV EMNET	5
TIDLIGERE FORSKNING	7
TEORIER.....	9
KILDEMATERIALET	12
KAPITTELINNDELING	15
KAPITTEL 1. OPPKOMST OG ORGANISERING.....	16
ERIK DAMMANN	17
OPPROPET	20
EN FOLKEAKSJON TAR FORM.....	22
STIFTELSESMØTET I NADDERUDHALLEN.....	24
ORGANISERING	27
FRA FOLKEAKSJON TIL BEVEGELSE	30
HVEM VAR DE SENTRALE AKTØRENE I FIVH?	33
KAPITTEL 2. BUDSKAP	36
1974 - 1975.....	38
1976 - 1978.....	43
1979 - 1982.....	46
KAPITTEL 3. POLITISK KONTEKST.....	49
TRE POLER I NORSK POLITIKK	50
SAMLING PÅ TVERS AV PARTIER	52
KRITISKE INNVENDINGER	56
FRAMTIDEN I GUDS HENDER?	58
FRA GULROTDYR KING TIL POLITIKK	59
PROBLEMATISK HØYREBØLGE	63
POLITISK MULIGHETSSTRUKTUR	65
KAPITTEL 4. FRA IDÉ TIL PRAKSIS.....	70
HVA SKAPTE SAMHOLD?	72
SAMLING I GRUPPER OG LAG	76
LAG OG AKTIVITET PÅ LOKALPLAN	77
REGIONALE FORSKJELLER?	85
EN BEVEGELSE AV MANGE LOKALGRUPPER OG TEMALAG	87
HVA SLAGS BEVEGELSESKULTUR HADDE FIVH?	88
KAPITTEL 5. FIVH – HVA OG HVORFOR?	92
DEL I: EN KARAKTERISTIKK AV FIVH 1974 TIL 1982.....	92
DEL II: FORKLARING	109
KONKLUSJON	116
KILDER OG LITTERATUR	120
MUNTlige KILDER	120
TRYKTE KILDER OG TIDSSKRIFTSERIER	120
LITTERATUR	122

Innledning

Hvis ingen forandring skjer, er mer enn halvparten av alle barn som lever i dag dømt til å dø av sult og mangelsykdommer før de blir voksne. (...) Våre største problemer skyldes overflod og sløsing. Vårt økende overforbruk peker mot en katastrofe også for våre etterkommere.

Sitatet er fra et opprop med tittelen ”La oss gå inn for en menneskelig utvikling” som blei trykt i en rekke norske aviser og tidsskrift vinteren 1973-74. Oppropet markerte et første offentlig initiativ for å danne en bevegelse for en ”ny livsstil og rettferdig fordeling av verdens ressurser” under navnet folkeaksjonen Fremtiden i våre hender (FIVH).¹ Dette var utgangspunktet for det som i dag er organisasjonen Framtiden i våre hender. Emnet for arbeidet mitt er FIVH i perioden 1974 til 1982. FIVH blei stifta i 1974 og var i 1982 en konsolidert bevegelse som hadde vist seg både levedyktig og betydningsfull med over 26 000 deltakere i Norge. Sitatet rommer i mine øyne essensen i budskapet til FIVH gjennom denne perioden. Oppgava handler om utviklinga i FIVH gjennom perioden med særlig henblikk på hva de sentrale personene sa om problemene i verden og hvilken strategi de valgte for sitt arbeid. Jeg vil også skrive om hvordan ideene blei omsatt i praksis i et senter for bevegelsen og blant deltakere på lokalplanet. Mitt formål med arbeidet er å undersøke hva slags bevegelse FIVH var, hvordan den utvikla seg og hvorfor det oppsto en slik bevegelse i Norge i 1974.

Presentasjon av tema

Den økonomiske veksten etter andre verdenskrigen la grunnlaget for et velstands- og velferdssamfunn i de fleste vestlige land utover på 1950-tallet, og særlig på 1960-tallet. Både privat og offentlig forbruk økte kraftig under en internasjonal økonomisk høykonjunktur som varte til 1973. Den britiske historikeren Eric Hobsbawm kaller perioden fra 1945 til 1973 ”gullalderen” og mener den økonomiske veksten innebar ”den største, mest dramatiske, hurtigste og mest universelle omveltningen i menneskenes historie”.² Veksten fant sted i flere deler av verden, men totalt sett opplevde ikke verdens flertall en tilsvarende

¹ Tiltaket var igangsatt av den tidligere reklamemannen Erik Dammann som i den samfunnskritiske boka *Fremtiden i våre hender* fra 1972 oppfordra folk til personlig engasjement for å snu en utvikling som pekte mot katastrofe for verdens fattige befolkning og for framtidige generasjoner i rike land. Avslutningsvis skreiv han at hver enkelt kunne gjøre litt for en bedre verden: ”Dermed har vi bevist at verden *kan* styres. At fremtiden ligger i dine og mine hender.” Erik Dammann: *Fremtiden i våre hender*. Oslo 1972, s. 174.

² Eric Hobsbawm: *Ekstremismens tidsalder. Det 20. århundrets historie*. Oslo 2003, s. 294.

velstandsutvikling gjennom samme periode. Unntakene fra velstandsutviklingen gjaldt i hovedsak land på det afrikanske kontinentet sør for Sahara, i Sentral-Amerika og deler av det nære asiatiske Østen. På 1960- og 1970-tallet opplevde deler av disse regionene hungersnød og sult, i likhet med det den vestlige verden hadde gjort på 1930-tallet.³

I vestlige land innebar omveltningen Hobsbawm snakker om, et høyere velstandsnivå for en større andel av befolkningen enn noen gang tidligere. I tillegg blei stadig flere områder av samfunnet kommersialisert, det vil si brakt inn under kontroll av en markedsmekanisme og gjort til gjenstand for kjøp og salg. Av den grunn kalles ofte den vestlige samfunnsformen i nyere tid et forbrukssamfunn. Men det er klart at forbrukssamfunnet har vokst fram over lengre tid; det henger sammen med framveksten av et moderne samfunn de siste tre hundre åra. Det er mulig å identifisere sentrale element i et forbrukssamfunn på 1700-tallet. Både materielle sider ved salgsapparatet, som varer, butikker og salgsteknikk, og idémessige sider, som menneskelige behov og ønsker om forbruksvarer, fantes allerede da.⁴ Men her skal det handle om forbrukssamfunnet etter 1945. Det er problematisk å slå fast når Norge blei et fullt utvikla forbrukssamfunn. En langvarig reguleringspolitikk etter den andre verdenskrigen førte til at et moderne forbruksmønster satte preg på landet noe seinere enn for eksempel i Sverige. Blant historikerne er det utbredt enighet om å tidfeste forbrukssamfunnet til ca. 1960, markert ved åpning av EFTA-markedet, frigitt bilsalg og offisielle fjernsynssendinger.⁵

FIVH kan forstås som en bevegelse mot denne utviklingen. En kollektiv bevegelse er en folkelig, frivillig sammenslutning for eller mot en sak eller retta mot et problem. Ved å følge definisjonen til Sidney Tarrow mener jeg at en sosial bevegelse er en sammenslutning basert på brede sosiale nettverk, der deltakerne samles bak et felles budskap og hvor de til sammen utfordrer en motstander eller et problem over lengre tid. I sin essens bygger en sosial bevegelse på kampporienterte, kollektive handlinger.⁶

FIVH blei stifta som en protest mot en urettferdig fordeling av ressurser i verden, og mot sult og en katastrofesituasjon som hadde ramma mange land i Sør. Slik sett kan motivet for å handle kalles en global humanisme eller solidaritet med folk i Sør, men FIVH hadde et mer helhetlig syn på forbruk og fordeling enn andre solidaritets- og bistandsorganisasjoner.

³ Hobsbawm 2003, s. 266. I det videre vil jeg bruke både betegnelsen Sør og utviklingslandene om disse områdene. Om de rike deler av verden vil jeg bruke betegnelsen Nord, vestlige land og de industrialiserte landene om hverandre.

⁴ Peter N. Stearns: *Consumerism in World History*. London 2001; Don Slater: *Consumer Culture and Modernity*. London 1997.

⁵ Even Lange: *Samling om felles mål 1935-1970*. Bind 11 i Aschehougs Norgeshistorie. Oslo 1998, ss. 222-230; Berge Furre: *Norsk historie 1914-2000*. Oslo 2000, s. 189; Christine Myrvang: "God, sann og konform motmakt." i *Arr* (2-3) 2006, s. 32.

⁶ Sidney Tarrow: *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge 1998, s. 2-3.

Dette kom til uttrykk i at argumentasjonen til FIVH var retta mot levemåten til befolkningen i Norge. Stifterne av bevegelsen kritiserte i tekst og tale det voksende forbruket i vestlige land, som de mente sto i veien for ethvert politisk forsøk på å skape et rettferdig globalt fordelingssystem. Overforbruket medførte i tillegg sosiale og psykologiske problem internt i de rike landene. FIVH sine talspersoner mente folk i rike land jobba for mye for å heve høye lønninger, og de mente befolkningen generelt var for opptatt av materielle verdier. De sa at gjennomsnittsförbruket i Norge ved begynnelsen av 1970-tallet var prega av slösing og basert på falske verdier. Sia oppstarten i 1974 har FIVH vært en av Norges fremste eksponenter for kritikk av forbruk, ved å angripe både mengden og innholdet i forbruket. Ideologisk tangerte FIVH både en økologisk og en populistisk strömming i samtida, men kan ikke beskrives uttömmende ved å betegnes som en økologisk eller populistisk bevegelse. Jeg mener FIVH sitt fremste særtrekk i perioden var en kritikk av overforbruk og et forsök på å gjöre et oppbrudd fra forbrukssamfunnet.

De forbrukskritiske elementene var et säregent og interessant trekk ved budskapet til bevegelsen. Lederfigurene i FIVH fremma lösninger som de antok ville gi en total reduksjon av forbruket i Norge, og de mente da både privat og offentlig forbruk. Tanken var at en forbruksreduksjon uten begrensninger i produksjonen ville frigi midler som kunne overføres til utviklingslandene. Initiativtakerne mente folk i Norge levde på et mer enn tilstrekkelig velstandsnivå ved midten av 1970-tallet og påsto at forbruksreduksjon snarere ville skape et enda bedre samfunn enn det som fantes. Alle ville tjene på at det totale forbruket av ressurser blei omfordelt. Visjonen var en verden med rettferdig fordeling av ressursene der alle fikk tilfredsstilt sine behov og realisert et godt liv. For befolkningen i utviklingsland innebar det en bedring av deres situasjon materielt sett, mens det i rike land betydde å styrke ikke-materielle verdier og mindre materialistiske levemåter. Dette skal det handle om i oppgava. Som det blei skrevet i oppropet: "All fornuft tilsier at vi må satse på andre verdier enn de materielle, hvis dagens og fremtidens problemer skal kunne lösese."⁷ Budskap og arbeidsform i FIVH har endra seg noe gjennom de over 30 åra bevegelsen har eksistert, men en vilje til å redusere forbruket og fremme ikke-materielle verdier er fortsatt kjernen i FIVH sin ideologi.⁸

⁷ Oppropet.

⁸ Med ideologi mener jeg de grunnleggende ideene og virkelighetsbildet. Talspersonene i FIVH distanserte seg fra ideologi-begrepet. De mente "ideologi" ga assosiasjoner til en fastlåst og elitistisk tankegang, som dessuten var bundet til ytterpunktene på den politiske skalaen. FIVH mente, som en tverrpolitisk og folkelig bevegelse, at dens budskap ikke hadde noe med ideologi å gjöre. Jeg mener likevel at det likevel forsvares å benytte seg av begrepet ideologi på et analytisk nivå i en historisk framstilling av FIVH.

Problemstillinger

FIVH har hele tida hatt høye medlemstall i forhold til sammenlignbare norske bevegelser. Det er interessant å undersøke hvorfor en folkelig bevegelse med et forbrukskritisk budskap blei stifta i 1974 og deretter blei møtt med stor interesse fra privatpersoner, politikere fra nesten alle partier og media i tida etterpå. Allerede på stiftelsesmøtet til Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender i 1974 deltok bortimot 3000 personer. Og i den påfølgende perioden vokste FIVH slik at bevegelsen ved utgangen av 1982 hadde 26 500 medlemmer.⁹ Dessuten forgreina bevegelsen seg til andre land og hadde innen 1982 søsterbevegelser i Sverige, Danmark, Finland og Storbritannia, men den vokste ikke stort i disse landene. Perioden 1974 til 1982 var altså prega av framgang for FIVH i Norge. Etter hvert som bevegelsen blei større, fant det sted både interne og offentlige diskusjoner om hva bevegelsen skulle være og hvordan den fungerte i praksis. Utviklinga fra 1974 til 1982 var prega av samspill og konfrontasjoner mellom lederskap, deltakere, motstandere og tilhengere.

Problemstillinga i arbeidet består av to spørsmål: *Hva slags bevegelse var FIVH fra 1974 til 1982? Og hvorfor oppsto en slik bevegelse i Norge i 1974?*

I lys av problemstillingene vil jeg undersøke noen sentrale dimensjoner ved bevegelsen: *Hva slags organisasjonsform hadde FIVH gjennom perioden? Ved oppstarten i 1974 var FIVH en folkeaksjon for nedsatt forbruk og rettferdig fordeling, som i 1977 gikk over til å bli kalt en bevegelse. Innebar navneendringene en betydelig endring av FIVH sin kjernevirksomhet, eller var det heller snakk om forestilte, og ikke reelle, endringer?*

Det er interessant å undersøke den ideologiske utviklinga i FIVH gjennom perioden. *Hva sa stifterne av bevegelsen om verdens problem og hvilke anvisninger til løsninger kom de med? Gitt at ideologien endra seg noe gjennom perioden, hva besto endringene i?*

FIVH jobba for å omsette ideene i praktiske handlinger, både på et politisk plan og blant deltakerne i bevegelsen. *Hvilke strategier for samfunnsforandring sto bevegelsen for?*

Jeg vil skrive om de ulike dimensjonene ved bevegelsen gjennom tematisk organiserte kapitler. Temaene følger spørsmålene over: organisasjonsform, budskap, politisk kontekst og samhandling i bevegelsen. Spørsmålene vedrørende hva slags bevegelse FIVH var, og hvorfor den oppsto skal drøftes i det siste kapitlet.

Avgrensing

Tidsavgrensinga 1974-1982 er gjort ut fra både eksterne samfunnsmessige forhold og interne trekk ved FIVH. For det første er det av interesse å følge utviklinga fra oppstarten i 1974 til

⁹ Det utgjorde på det tidspunktet rundt 0,6 prosent av hele befolkningen i Norge, ifølge tall fra Statistisk sentralbyrå: 4 107 063 (1982).

etter 1980. Innen historiefaget er det en diskusjon om hvordan man skal forstå omslaget i politiske og samfunnsmessige forhold ved overgangen til 1980-tallet.¹⁰ 1970-tallet var en periode for radikale oppbrudd og politiske bevegelser generelt, mens 1980-tallet kan ses som gjennombruddet til nyliberalismen. For det andre nådde FIVH en topp medlemsmessig i 1982, med 26 500 deltakere. I tillegg vedtok rådet, som var det høyeste organet i FIVH, å endre vedtektene i 1982 slik at bevegelsen endra form og gikk litt mer i retning av en organisasjon. Dessuten jobba flere av de tidligere mest sentrale aktørene med å lansere Prosjekt Alternativ Framtid ved begynnelsen av 1980-tallet, noe som fjerna dem fra den opprinnelige bevegelsen. I tillegg blei en egen gruppe i Storbritannia oppretta det året.¹¹ Det er derfor flere faktorer som tilsier at FIVH gikk over i en annen fase etter 1982, som ikke omhandles i denne oppgava.

Tematisk har det vært vanskeligere å avgrense ettersom jeg ønsker å se på ulike sider ved virksomheten, drøfte særtrekk så vel som mer tidstypiske trekk ved bevegelsen. Et tema som går igjen, er likevel forholdet mellom ideologi og strategi. For det første vil jeg se på ideologi og strategi sett fra ledelsens synspunkt. En fortolkning av virkeligheten og anvisningene til handling fra lederskapet gir en viktig indikasjon på hva slags bevegelse det var. For det andre handler det om hvordan ideene blei omsatt i handling. Handlingene foretatt i navnet til FIVH var jo det som faktisk utgjorde bevegelsen. Det var stundom et spenn mellom teori og virkelighet. Hvordan virkeligheten blei fortolka av initiativtakerne, stemte ikke alltid overens med hvordan deltakerne hørte budskapet og hvordan de tolka det. Her hadde det vært interessant å se på fra hvilke sosiale grupper de som deltok i FIVH kom fra i perioden 1974 til 1982. Det eksisterer imidlertid kildemessige begrensninger for å kunne finne ut dette med sikkerhet, og jeg har ikke hatt tid til å gå dypt inn i denne problematikken under mastergradsarbeidet.

Begrunnelse for valg av emnet

Min interesse bak denne oppgava har vært å belyse det en kan kalle forbrukskritikk. Det var da fruktbart å se på dette ved å ta utgangspunkt i FIVH, av flere årsaker. For det første har FIVH vært den forbrukskritiske bevegelsen i Norge med størst medlemsmasse og lengst varighet i tid med sine klart definerte mål og strategi sia 1974.¹² På denne måten har det en egenverdi å undersøke hva slags bevegelse FIVH var ettersom den har mobilisert mange

¹⁰ Diskusjonen er gjenstand for et større forskningsprosjekt ved Forum for samtidshistorie ved IAKH, Oslo. Se <http://www.hf.uio.no/forskningsprosjekter/fosam/om/> for beskrivelser av de ulike delprosjektene.

¹¹ En FIVH-gruppe blei etablert i London 30. oktober 1982 med over 130 personer på stiftelsesmøtet. FIVH A. Årsberetning 1982, s. 12.

¹² FIVH har nå over 21 000 medlemmer i Norge samt deltakere og uavhengige grupper i ti forskjellige land. Tallmessig er de den største miljø- og solidaritetsorganisasjonen i Norge. Framtiden i våre hender: "Årsmelding 2005", s. 3 på http://www.framtiden.no/filer/Arsmelding_2005.pdf (oppsøkt 27. november 2006).

personer og ressurser. For det andre er det av interesse å studere forbrukskritikk i en organisert form for å kunne si noe om den politiske krafta i denne virksomheta. For det tredje vil en ved å ta utgangspunkt i det store prosjektet FIVH har vært, kunne klarlegge et spekter av andre, mindre organiserte og artikulerte former for kritikk, som også kan dekkas inn under betegnelsen forbrukskritikk.

I lys av dagens forbruksnivå og stadige forbruksvekst er det tankevekkende at spørsmål om nullvekst og radikal forbrukskritikk var gjenstand for bred debatt på 1970-tallet. Forskjeller mellom fattige og rike land akselererer. Fra 1970 til 2005 har det totale forbruket i norske husholdninger nesten blitt tredobla.¹³ Men folkelig protest mot det samme forbruket har ikke økt tilsvarende, sjøl om det finnes eksempler på ny organisering rundt etisk og økologisk forbruk som jeg vil komme tilbake til mot slutten av oppgava.

Protest mot det som oppfattes som skadelig eller umoralsk forbruk, er ikke nytt i en historisk sammenheng. Spesielt kritikk av forbrukskulturen har lange tradisjoner. Den amerikanske sosiologen Don Slater mener forbrukskulturen i dag er ”*the culture of the modern west*”, og han viser hvordan det fantes både kritikere og forsvarere da den vokste fram på 1700-tallet.¹⁴ Det fantes andre måter å tenke på om sammenhenger mellom forbruk, profitt og moral. I sin klassiske artikkel skriver den britiske historikeren E. P. Thompson om kornopptøyer og sosial protest i England ved overgangen til 1800-tallet:

It is difficult to re-imagine the moral assumptions of another social configuration. It is not easy for us to conceive that there may have been a time, within a smaller and more integrated community, when it appeared to be “unnatural” that any man should profit from the necessities of others [...].¹⁵

Sjøl om Thompson skriver om en annen tid og situasjon, mener jeg hans innsikt har en overføringsverdi. Jeg synes det fanger og klargjør en viktig hensikt med historiefaget, nemlig å åpne forståelsen for hvordan moral og fortolking av virkeligheten forandrer seg i menneskelige samfunn i takt med ulike sosiale og økonomiske strukturer. Jeg mener man må undersøke oppfatninger av moralske størrelser i lys av mer grunnleggende materielle forhold. Thompson viser her hvordan en moralsk forandring fra det tradisjonelle samfunnet til det moderne samfunnet ikke fant sted uten kamp. Artikkelen handler om hvordan folkelig protest var retta mot en økende liberalisering av kornmarkedet i England ved slutten av 1800-tallet,

¹³ Målt i faste priser (2000-priser) økte det totale konsumet i husholdningene i Norge fra 250 000 mill.kr. til 700 000 mill. kr. fra 1970-2005, ifølge Statistisk Sentralbyrå 2006, Statistikkbanken på nett. Tabell 05160: Konsum i husholdninger.

¹⁴ Slater 1997, ss. 8-15.

¹⁵ E. P. Thompson: ”The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century” i T.H. Aston, (red.): *Past & Present. A Journal of Historical Studies* (50), 1971, s. 131.

en tid prega av sosial uro og sult. I folket fantes det en ”moralsk økonomi” med lange tradisjoner som stred mot den nye markedsorienterte økonomien og derfor legitimerste protesten. I denne oppgava ønsker jeg å undersøke et annerledes eksempel på tanker om en moralsk økonomi, som oppsto som protest mot materiell egennytte og forbruk i organisert form som oppsto i Norge på 1970-tallet.

Den amerikanske historikeren Gary Cross mener ”consumerism” var -ismen som gikk seirende ut av det 20. århundre. Cross ser på kommersialiseringen av samfunnet som en avslutta prosess. Cross skriver om ulike representanter for en nøysomhetskultur og beskriver hvordan de mislyktes. Historikerne bør undersøke hvordan det skjedde, fastslår Cross. Han mener framveksten av forbrukssamfunnet i stor grad var en villet utvikling.¹⁶ En undersøkelse av forbrukskritikk kan derfor si noe elementært om vår nåværende samfunnstilstand.

Tidligere forskning

Det har ikke blitt skrevet noen master- eller hovedfagsoppgaver i historie om FIVH. Etter min kjennskap har det heller ikke utkommet noen bøker eller hefter som direkte eller indirekte behandler historia til bevegelsen som sådan. Men historikerne har behandlet temaet mer i forbifarten, og bevegelsen er studert av samfunnsforskere.

Edgeir Benum skriver at FIVH muligens var den viktigste av de nye bevegelsene som kom i kjølevannet av EEC-motstanden, og ifølge ham la bevegelsen ”sterk vekt på økologi og på ansvar overfor den fattige verden”.¹⁷ I en bok om forbrukersamvirkets historie skriver Eivind Merok og Even Lange at flere nye folkebevegelser på 1970-tallet reiste ”radikal kritikk av forbrukets rolle i samfunnsutviklingen.” FIVH nevnes spesielt og settes her i sammenheng med kritikk av miljøskader og økende reklame.¹⁸

Sosiologen Ørnulf Seippel har plassert FIVH i kategorien ”miljøbevegelse”. I en interessant artikkel om forholdet mellom arbeiderbevegelsen og miljøbevegelsen kaller Seippel FIVH og Natur og Ungdom for typiske representanter fra ”naturvernets radikale fase”.¹⁹ Men Seippel underbygger påstanden med liten eller ingen empiri fra 1970-tallet, noe jeg mener åpner for denne studien. Statsviteren Bredo Berntsen har skrevet et grundig

¹⁶ Se Gary Cross: *An All-Consuming Century. Why Commercialism Won in Modern America*. New York 2000 s.13ff; Gary Cross: *Time and Money. The Making of Consumer Culture*. London 1993. Cross mener her ”konsumerisme” i betydningen av en forbruksorientert grunnholdning eller ideologi i samfunnet, der et stort forbruk av varer og tjenester anses som bra for samfunnet som helhet. Det menes altså ikke ”konsumerisme” i betydningen forbrukeraktivisme, slik Matthew Hilton skriver om. Se M. Hilton: *Consumerism in Twentieth-Century Britain*. Cambridge 2003.

¹⁷ Edgeir Benum: *Overflod og fremtidsfrykt 1970-1997*, Aschehougs Norgeshistorie, bind 12, Oslo 2005, s. 35.

¹⁸ Even Lange (red.): *Organisert kjøpekraft. Forbrukersamvirkets historie i Norge*. Oslo 2006, s. 379.

¹⁹ Ørnulf Seippel: ”Konflikt, samarbeid og ambivalens. Miljøbevegelsen og arbeiderbevegelsen” i *Arbeiderhistorie 2000*. Oslo 2000.

oversiktsverk om natur- og miljøvernets historie i Norge. Berntsen følger de lange linjene i utviklinga av vernetanken i norsk historie med vekt på ”naturvernets storhetstid” fra 1970 til 1975. Her vies FIVH liten plass, Berntsen kaller FIVH en ”ny og viktig støttespiller til miljøbevegelsen i Norge”.²⁰ Tidligere daglig leder av FIVH og bevegelsens talsperson i en årrekke, Steinar Lem, fastholder i en presentasjon at FIVH blei danna på grunn av overflod og materialisme, og ”slett ikke som en miljøvernorganisasjon”.²¹ Jeg mener derfor det er relevant å stille spørsmålet om hva slags bevegelse FIVH var.

Kristi Ringard, som sjøl var aktiv i bevegelsen, skrev i 1981 en hovedoppgave i sosialantropologi om de aktive deltakerne sitt arbeid for å skape samhold i FIVH.²² Ringard behandler grundig virksomheten i 1978 og 1979, men skuer også tilbake til opprettelsen og den aller første perioden. Arbeidet belyser særlig kommunikasjonsproblem i en løst organisert bevegelse. Gjennom et feltarbeid Ringard gjennomførte i 1979 på Informasjonssenteret i Oslo og i en lokalgruppe i Kristiansand framgår det at det ofte var motstridende oppfatninger mellom Senteret og de lokale gruppene i bevegelsen når det gjaldt graden av formelle fellesskap og bindinger. Mens lokalgruppene ofte ønska mer kontakt, holdt Senteret fast på organisasjonsformen til initiativtakerne. Jeg vil trekke på informasjonen herfra i kapittel 4, og til dels i kapittel 3.

Anne Sofie Løken sammenligner virkelighetsoppfatning og virksomhet i FIVH og Norges Naturvernforbund (NNV) i en hovedoppgave i sosiologi fra 1999.²³ Løken mener FIVH har et mindre systemkompatibelt virkelighetssyn enn NNV fordi visjonen til FIVH om et bærekraftig samfunn ikke lar seg gjennomføre innen den gjeldende samfunnsformen. I tillegg mener Løken at virkelighetsoppfatningen til FIVH har gått i en pragmatisk retning i forhold til hva de mente i begynnelsen. I sin hovedoppgave i sosiologi bruker Jan Jørgensen FIVH som case for å analysere hvordan forholdet mellom staten og miljøbevegelsen har endra seg med vekt på tida etter 1980.²⁴ Jørgensen viser at deres rolle som motmakt i en konfliktfylt periode på 1970-tallet har gått over til en situasjon prega av ”nøytralisering av

²⁰ Bredo Berntsen: *Grønne linjer. Natur og miljøvernets historie i Norge*. Oslo, 1994. s. 189.

²¹ Steinar Lem: ”Framtiden i våre hender: Punktmiljøvern eller samfunnsforandring?” i Kristin Strømnes og Per Selle (red.): *Miljøvernpolitikk og miljøvernorganisering mot år 2000*. Oslo 1996, s. 163.

²² Kristi Ringard: *Politikk eller samvær? Bevegelsen Framtiden i våre hender*. Hovedoppgave i sosialantropologi, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo 1981.

²³ Anne Sofie Løken: *Veier til et bærekraftig forbruk. En komparativ analyse av virkelighetsoppfatning og virksomhet i Norges naturvernforbund og Framtiden i våre hender*. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo 1999.

²⁴ Jan Jørgensen: *Den miljøpolitiske definisjonskampen. En case-studie av miljøorganisasjonen Framtiden i våre hender*. Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen 2000.

miljøbevegelsens kritiske potensial og virksomhet”.²⁵ Begge de sistnevnte arbeidene handler om FIVH i perioden etter min tidsavgrensning er over.

Teorier

Studier av bevegelser og frivillige organisasjoner er et voksende felt, og teoriene på feltet er mange.²⁶ De fleste teoriene utgår fra en sosiologisk disiplin. Men det er minst tre argumenter for å anvende den i en historisk undersøkelse som denne oppgava. For det første, studieobjektet fyller i stor grad en rekke av de kjennetegnene ved nye sosiale bevegelser som teoretikerne har summert opp. For det andre, de ovenfor nevnte arbeidene om FIVH har vært knytta opp til dette teoretiske feltet. For det tredje kan en historisk undersøkelse, som samtidig skjeler til teorifeltet, muligens bringe ny innsikt i hvordan en slik bevegelse utvikler seg. Det har vært vanlig å dele teoriene inn i tre hovedretninger, alt etter hvilke dimensjoner ved bevegelsene de har konsentrert seg om. Jeg skal foreta en kort faghistorisk gjennomgang av denne litteraturen.²⁷

Teorier om sosiale bevegelser – en fagkritisk skisse

I etterkrigstida dominerte en atferdsteoretisk tradisjon der bevegelser blei sett på som irrasjonelle produkt av massesamfunnet. Bevegelsene blei tolka som symptom på sosiale system under press og uttrykk for psykologiske reaksjoner.²⁸ Bevegelsene blei i mindre grad ansett som aktivt omformende i forhold til sine omgivelser. Totalitære bevegelser og fascistiske bevegelser i mellomkrigstida var problematiske å forklare; ”massen” blei forstått som irrasjonell og folket som lett å manipulere. E. P. Thompson var blant de som tilbakeviste et slik syn i forskningen om kollektiv atferd.

To nye retninger oppsto rundt 1960-og 1970-tallet, mye i opposisjon til retningen over. Disse retningene vokste fram under en periode med oppkomst av flere nye sosiale bevegelser, noe som prega forskernes syn på bevegelser som formålstjenlige og demokratiske. Den første nye teorien gjaldt ”ressursmobilisering”, som dominerte innen den amerikanske forskningen. Charles Tilly og Sidney Tarrow er i tillegg til Bert Klandermans og Anthony Oberschall

²⁵ Jørgensen 2000, s. 8. Utheving i original.

²⁶ Det finnes for eksempel to bibliografier med forskningsbaserte arbeid om frivillige organisasjoner i Norge som også inneholder relevant internasjonal forskningslitteratur. Se Rolf K. Andersen, Ole Alexander Opdalshei og Håkon Lorenzen: *Frivillige organisasjoner. En kommentert bibliografi*. Oslo 1996 og Iselin Theien, Rolf K. Andersen, Ole Alexander Opdalshei og Håkon Lorenzen: *Frivillige organisasjoner. En kommentert bibliografi*. Oslo 2006a.

²⁷ I det videre trekker jeg på to artikler av de norske sosiologene Inger Furseth og Ørnulf Seippel. I. Furseth: ”Teorier om sosiale bevegelser. En komparativ analyse” i *Sosiologi i dag*. (4) 1994, ss. 3-22; Ø. Seippel: ”Sosiale bevegelser: Innføring, oversikt, utfordringer” i *Sosiologisk tidsskrift* (2) 2003, ss. 181-202. Seippel deler forskningsfeltet inn etter de seks mest sentrale bidragene til forskningen, men jeg følger Furseth og andre, som deler feltet inn i tre hovedretninger.

²⁸ Furseth 1994, ss. 4-5.

sentrale navn innen denne tradisjonen. Ressursmobiliseringstradisjonen anså organisering av bevegelser som rasjonelle prosjekt fundert på deltakernes egeninteresse. I sine forklaringer la teoretikerne vekt på at kollektive bevegelser oppstår fordi folk innser at det er praktisk å mobilisere ressurser i en organisasjon for å sine mål. Penger, arbeid, allianser og deltakere er alt ressurser i så måte. Det blei derfor viktig å studere organisasjonen og rammebetingelsene for organisasjonen, slik som politiske muligheter, eksisterende nettverk, mulige allianser og bevegelsesentreprenører.²⁹ Naturlig nok blei den instrumentelle dimensjonen til bevegelsene viktig innen ressursmobiliseringstradisjonen.

Den andre tradisjonen, som i hovedsak var europeisk, hadde en mer strukturorientert tilnærming, og teoriene gjaldt hvorfor nye sosiale bevegelser oppsto. Tradisjonen har gått under betegnelsen "new social movement theory". Teorien om nye sosiale bevegelser har blitt kalt en "fransk skole" på grunn av forskere som den franske sosiologen Alain Touraine og den spanske sosiologen Manuel Castells som jobba sammen ved forskningsinstitusjoner i Paris. Andre viktige navn er italienske Alberto Melucci og tyske Claus Offe.³⁰ "New social movement"-teori forstår bevegelsene som skapt av dominerende konfliktmønstre og ser på hvordan maktforhold i samfunnet endrer seg gjennom historien. Det handler med andre ord om sosial endring utenfor de etablerte institusjonene. Alain Touraine og Klaus Eder er to neomarxistiske teoretikere som antar at det finnes en dominerende sosial konflikt i hver historiske epoke. De mener at miljøspørsmålet skaper en sentral konfliktdimensjon i det postindustrielle samfunnet.³¹ Den grunnleggende konflikten i det høymoderne informasjonssamfunnet er ifølge teoretikerne eierskap og dominans over kunnskapsproduksjonen. Teknokrater og staten har her ansvaret og derfor var mye av aktiviteten til de nye sosiale bevegelsene også retta mot staten, mener for eksempel Touraine.³² Disse bevegelsesteoretikerne gikk videre fra klassisk marxistisk analyse og hevdet at klasse ikke utelukkende var en strukturell kategori; klassen skapes gjennom sosial samhandling mellom individ og større grupper. Også innen denne tradisjonen er deltakelse i bevegelser sett på som rasjonelle handlinger, men her vektlegges kulturelle faktorer mer enn

²⁹ Begrepet bevegelsesentreprenør spiller på oppfatningen av stifteren som en driftig grunnlegger som starter et foretak for å oppnå noe og som aktivt mobiliserer ressurser til bevegelsen. RM-tradisjonen kan sies å legge til grunn en metodologisk individualisme der deltakelse forklares ut fra den enkeltes interesser. Den amerikanske økonomen Mancur Olson sine teorier om egen nytte i organisering var her viktig, se M. Olson: *The Logic of Collective Action*. Cambridge 1965.

³⁰ Seippel 2003, s. 188.

³¹ Klaus Eder: *The New Politics of Class. Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*. London, Sage, 1993.

³² Furseth 1994, s. 8. Det har vært diskutert om det finnes en "nordisk modell" der det er snakk om mer samarbeid enn konflikt mellom bevegelsene og statsmakta gjennom en korporativ kanal.

de rent interessebaserte.³³ Etter deres syn deltar folk i bevegelser fordi de finner det meningsfylt og moralsk riktig.

Teoriene fra 1960- og 1970-tallet må ses i forbindelse med de nye bevegelsene fra samme periode som ikke så lett lot seg innpasse i de gamle teoriene. Flere hadde egne interesser i å omtale disse bevegelsene som nye, og med et potensial for radikale samfunnsendringer. Det kan tenkes at noen av teoretikerne var spesielt optimistiske, slik det for eksempel har blitt antydning om Alain Touraine.³⁴ Dessuten var new social movement-teori i seg sjøl et redskap for de nye sosiale bevegelsene for å markere forskjell overfor arbeiderbevegelsen, noe som kan ha bidratt til at teoriene blei populære.³⁵ Skillet mellom ”gamle” og ”nye” bevegelser er overdrevent, mener blant andre Craig Calhoun og Knut Kjeldstadli. Etter deres syn har bevegelsesforskerne oversett element av kontinuitet mellom de ulike fasene av kollektiv mobilisering.³⁶

Ifølge Seippel konverterte retningene på 1990-tallet i det han kaller et hegemonisk paradigme. Den tradisjonelle dikotomien mellom den amerikanske ressursmobiliseringstradisjonen orientert mot institusjoner og den europeiske new social movemet-tradisjonen orientert mot samfunnskonflikter har blitt borte og til sammen utgjør de en ny syntese.³⁷ Aspekter ved bevegelsene som dominerer her er kulturelle og ideologiske faktorer, organisasjonsform og politiske mulighetsstrukturer.³⁸ I oppgava vil jeg benytte meg av disse begrepene. En kombinasjon av teoriene er fordelaktig for å klargjøre nødvendige betingelser i form av strukturelle forutsetninger og sjølve mobiliseringsprosessen. Slik kan en også forstå kollektive handlinger som uttrykk for både instrumentell rasjonalitet og verdirasjonalitet (moral).³⁹ Like fullt kan ikke teoriene forklare alt, det er nødvendig å åpne for tilfeldigheter og sammenfallende årsaksforhold. Det er et argument for at det burde skrives mer om sosiale bevegelser i historiefaget.

³³ Tarrow peker på E.P. Thompson og hans ”enculturation of the concept of class” i *Making of the English Working Class*. fra 1963 som viktig for å gi den kulturelle dimensjonen en større plass enn tidligere. Tarrow 1998, s. 17. Se også George G. Iggers: *Historiography in the Twentieth Century*. Middletown 1997, s. 88-89.

³⁴ Seippel 2003, s. 188.

³⁵ Ron Eyerman: ”Performing Opposition” forelesning Nordic Research School in Contemporary History, Södertörn University College, 13. august 2006. Erik Dammann skriver om Alain Touraine som autoritet på feltet og støtter seg på hans mistenksomhet mot formell organisering av bevegelser. Dammann 1979, s. 147.

³⁶ Craig Calhoun: ”Hvor nye er ’nye sosiale bevegelser’?” i *Sosiologi i dag* (4) 1994, ss. 23-45; Knut Kjeldstadli: ”Er tida for de kollektive bevegelsene over?” i *Alternativ Framtid: Tilbake til framtiden*. Oslo 1994, s. 95.

³⁷ Sidney Tarrow kan sies å tilhøre en slik tradisjon.

³⁸ Seippel 2003, s. 189-190.

³⁹ Alan Scott: *Ideology and the New Social Movements*. London 1990, s. 118.

Et teoretisk perspektiv for arbeidet

Framveksten av Framtiden i våre hender må ses i lys av strukturelle samfunnsmessige endringer, men også konjunkturer og situasjonsbestemte faktorer. For å klargjøre årsakene til hvorfor akkurat denne bevegelsen oppsto, er det etter mitt syn nødvendig å kombinere et strukturelt og et aktørbasert perspektiv. En strukturell analyse legger vekt på størrelser som økonomiske og sosiale forhold og hvordan de bestemmer interessene og framgangsmåten til de handlende aktørene. Aktørbaserte forklaringer vektlegger på den annen side aktørenes rasjonelle eller bevisste valg om å slutte seg til en bevegelse basert på egeninteresse, slik ressursmobiliseringstradisjonen har gjort.⁴⁰ Ifølge et argument om at mennesker alltid velger løsninger som maksimerer egeninteressene, blir det problematisk å forklare tilslutning til en kollektiv bevegelse av FIVHs slag. Her vil det derfor tas avstand til reindyrka *rational choice*-forklaringer som den innflytelsesrike økonomiske teoretikeren Mancur Olson har gitt. Når det er sagt, viser historien til FIVH at mens oppkomsten til en bevegelse betinges av noen få aktører, er konsolideringa og veksten i bevegelsen avhengig av ytre betingelser. Begrepet ”kampsyklus” fra Sidney Tarrow viser til en mer generell bølge av protest, gjerne internasjonalt, da aktivitetsnivået konsentreres og ideene spres fra land til land.⁴¹

Kildematerialet

For å besvare problemstillingene har jeg undersøkt et kildemateriale som i hovedsak består av tekster som stammer fra FIVH som en kollektiv bevegelse. Kildetyperne er imidlertid både av en kollektiv og individuell art og som regel har de en klart definert forfatter. For eksempel har Erik Dammann skrevet svært mye av kildematerialet. Det kan skape problem i forhold til hvorvidt uttalelser skal tas til inntekt for bevegelsen som helhet eller Dammann som person, med unntak av de tilfeller der han uttaler seg *som* bevegelsens daglige leder. Noen ganger er det uklart når det skjer. Størst gyldighet for bevegelsen som kollektiv enhet har derfor kildetyper av organisasjonsmessig betydning slik som opprop, vedtekter, årsberetninger og utkast til idégrunnlag, som alle finnes i sentralarkivet.⁴²

Sentralarkivet til Framtiden i våre hender befinner seg i organisasjonens lokaler i sentrum av Oslo. Inntil midten av 1990-tallet lå mye av kildematerialet rundt på de forskjellige kontorene. Ved opprettelsen la stifterne vekt på at de ikke starta en byråkratisk organisasjon og fra FIVHs side har det verken vært stor bevissthet eller ønske om bevaring av

⁴⁰ Doug McAdam, Sidney Tarrow og Charles Tilly: *Dynamics of Contention*. Cambridge, 2001, s. 21.

⁴¹ Tarrow 1998, s. 142; Marco Giugni: ”Modern Protest Politics” i *Encyclopedia of European Social History*. (Bind 3), 2000, s. 318.

⁴² I henhold til Ottar Dahls klassifikasjon av kildetyper kan dette kalles offentlige, institusjonelle kilder. O. Dahl: *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo 2002, s. 44

kilder. Da FIVH flytta til Fredensborgveien fra Torggata, hvor de hadde tilholdssted i en årrekke, blei visstnok mye borte. Bevegelsens styrepapir fra 1975 til 1985 blei kasta i 1993. Det er vesentlige mangler i arkivet når det gjelder lister over medlemmer og representanter i råd og styre, noe som gjør det vanskelig å si hvem som deltok på de ulike nivå i bevegelsen. I dag er kildematerialet samla i to rom og består av foredrag, avisutklipp fra Argus-tjeneste samt sentrale hefter og dokument.⁴³ Når det gjelder kontakten mellom Senteret og lokalgrupper, finnes lite materiale bevart bortsett fra mange eksemplar av de interne medlemsavisene *Hånd i hånd*, *Folkeaksjonisten* og *Bergensaktivisten*.⁴⁴ I arkivet finnes det også noen bokser brev, men på grunn av brevenes mindre relevans for problemstillinga (det er stort sett brev om inn- og utmelding) og store mengde har jeg ikke benytta meg av disse som kildemateriale.

FIVH sitt arkiv har vært uvurderlig i arbeidet med å undersøke utviklinga i FIVH, og det har tjent flere formål. For det første har de interne dokumentene besvart spørsmål angående de interne forhold, slik som ansettelse, tall over medlemstilslutning, økonomiske og driftsmessige forhold og diskusjon rundt organisasjonsform. For det andre har interne hefter og dokument om ideologi vært viktige for å analysere budskapet til FIVH og det generelle forholdet mellom ideene og virksomheten.

Av anna kildemateriale har jeg brukt medlemsavisa til FIVH mye. Avisa var i tillegg et organ for utadretta informasjonsvirksomhet, og den blei solgt i Narvesen-kiosker og gjennom privat salg. Bevegelsens avis og medlemsblad het *Ny livsstil* fram til 1979 da det blei til magasinet *Folkevett*. Egne journalister og ansatte i Senteret laga og utga avisa som er godt og underholdende kildemateriale for analyse av virksomheten i bevegelsen, både på sentral- og lokalplanet. Fra 1974 til 1979 utkom avisa med mellom fem og seks utgaver i året og avisa handler om alt fra oppskrifter til ideologiske diskusjoner.⁴⁵ *Folkevett* blei utforma som et magasin med langt mer stoff enn *Ny livsstil*, men med mindre om interne forhold. Målet var å nå bredere ut enn tidligere.

Gjennom mange år har bevegelsens initiativtaker og leder Erik Dammann skrevet bøker om Framtiden i våre hender. Bøkene er viktige kilder til det ideologiske grunnlaget i FIVH. Som nevnt over er det problematisk å knytte budskapet til en kollektiv bevegelse så tett opp til meningene til en person. Men Dammann var uansett den som uttalte seg mest på vegne

⁴³ I arkivet er de viktigste dokumentene godt merka, som årsberetninger, idégrunnlag. Eller er stort sett dokument lagra i kassetter og permer med litt tilfeldig plassering i forhold til merkelappen.

⁴⁴ *Hånd i hånd* var et meldings- og debattblad laga i Senteret og sendt til alle lokalgrupper og de mest interesserte deltakerne i FIVH. Senteret sendte også ut *Folkeaksjonisten* fra og med 1976, seinere kalt *Snu Strømmen* og *Nettverk* fra 1. januar 1983. *Bergensaktivisten* dekkar arbeidet til den lokale avdelinga i Bergen.

⁴⁵ Komplette årganger finnes på Nasjonalbiblioteket.

av bevegelsen og han var bevegelsens ubestridte ideolog, noe som gjør det nødvendig og mulig å bruke bøkene hans som kildemateriale.

Det kan være grunn til å poengtere at de ulike kildene har tjent ulike formål for bevegelsens del og de har derfor også hatt ulike tiltenkte og reelle målgrupper. I alt kan en si at bøkene til Dammann sannsynligvis er de mest offentlige, leste og tilgjengelig kildene om FIVH fra den aktuelle perioden.⁴⁶ Bøkene skulle skape oppslutning rundt ideene til bevegelsen, noe som kan forklare deres av og til noe tendensiøse karakter.⁴⁷

Jeg har også brukt klipparkivet på Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek for å finne avisartikler om FIVH og foretatt mer målretta søk på dato i utvalgte aviser og tidsskrift.

Under arbeidet med oppgava har jeg intervjuet flere av de mest sentrale og aktive personene i FIVH fra tiden mellom 1974 til 1982. Mine muntlige kilder består av transkriberte intervju med Erik Dammann, Trond Wormstrand, Jacob Bomann-Larsen og Jørgen Randers. Her inngår også en samtale med to representanter for den svenske søsterorganisasjonen Framtiden i våra händer, Åsa Brandberg og Birgitta Tornérhielm. Problemet med muntlige kilder er åpenbare og gjelder i fremste rekke hvorvidt de korrekt beskriver hva som skjedde for over 30 år sia. I forkant av intervjuene sendte jeg derfor en tidslinje og spørsmålsliste til intervjuobjektene slik at de hadde mulighet for å sette seg inn i emnet på forhånd.⁴⁸ Gjennom intervjuene har jeg fått innsikt i saksforhold og aktørenes syn på de viktigste hendelsene. Memoarene til bevegelsens første leder Erik Dammann blei utgitt i bokform i 2005. Boka dekker den aktuelle perioden godt, og jeg har derfor brukt sjølbioografien som utfyllende kildemateriale.⁴⁹

Statistisk materiale som gallup og spørreundersøkelser har jeg brukt for å kunne si noe om antall medlemmer i FIVH og populariteten til bevegelsen i opinionen. På grunn av manglende oversikt over medlemmer fra perioden har det vært nyttig å trekke på en undersøkelse gjennomført på et utvalg aktive medlemmer i FIVH i 1977, publisert i en rapport fra 1980. Undersøkelsen inngikk i et prosjekt finansiert av Roma-klubben og blei leda av

⁴⁶ Det gjelder spesielt bøkene *Framtiden i våre hender* (1972); *Ny livsstil – og hva så?* (1976); *Revolusjon i velstandssamfunnet* (1979).

⁴⁷ Ved å sammenholde fakta presentert i bøkene med annen tallmateriale ser en store variasjoner. For eksempel i den første boka, *Framtiden i våre hender* fra 1972 nevnes høye tall på hvor mange afrikanske slaver som blei solgt i den transatlantiske slavehandelen. I alt mener Dammann over 100 millioner blei solgt og sendt, mens andre beregninger har kommet fram til mellom 10-12 millioner. Se Philip D. Curtin: *The Rise and Fall of the Plantation Complex*. Cambridge 1998. Dette skyldes muligens at de fleste informasjonskildene ved begynnelsen av 1970-tallet opererte med høye tall. Det er selvfølgelig ingen grunn til å minimere lidelsene og skadene fra slavehandelen. Poenget er at hensikten og målet med bøkene var å vekke leseren til engasjement, og presentasjonsformen er til tider noe ensidig.

⁴⁸ Det gjelder alle intervjuobjektene unntatt Jørgen Randers.

⁴⁹ Erik Dammann: *Kontraster. Beretning om et mangfoldig liv*. Oslo, 2005.

professor i markedsøkonomi Leif Holbæk-Hanssen ved Norges Handelshøyskole. Om lag 2000 medlemmer blei spurt om hvorvidt de hadde klart å legge om til en ny livsstil. Svarprosenten var på 60 %, noe som blei antatt for å være godt for en slik undersøkelse.⁵⁰ Ellers tok FIVH initiativet til flere opinionsundersøkelser gjennomført av instanser som Norsk Gallup. Den mest kjente og omtalte var den såkalte ”Gallup-undersøkelsen” i forbindelse med en kostholdsaksjon i 1975, som handla om folk sine holdninger til levestandard, forbruk og livskvalitet. Resultatene fra Gallupundersøkelsene er henta fra offentliggjøringene i *Ny livsstil* og andre aviser.

Kapittelinndeling

Først må det gjøres rede for hvordan det hele begynte. Det er ikke så vanlig at en enkelt bok gir støtet til en folkebevegelse som i dette tilfellet.⁵¹ Første kapittel handler om framveksten og organiseringa av Framtiden i våre hender. En del av kapitlet handler om Erik Dammann, reklamemannen som skrev *Fremtiden i våre hender* i 1972 på bakgrunn av en erkjennelse om at verdens problem skyldtes skjev fordeling av ressursene. Boka og reaksjonene den fikk, er av stor betydning for at det oppsto bevegelse kalt Framtiden i våre hender i Norge. Organisasjonsforma til bevegelsen var gjenstand for diskusjon mellom lederskapet og deltakerne, og det første kapitlet handler også om denne debatten og utfallet av den.

Kapittel to tar for seg budskapet ved å fokusere på virkelighetsfortolkninga til lederskapet i bevegelsen. Gjennom tre nedslagsfelt i perioden fra 1974 til 1982 gjør jeg rede for forandringer og stabile trekk ved budskapet. I kapitlet handler det kort om hva var det lederskapet anså som verdens hovedproblem, hvilke løsninger mente de var nødvendige.

En gitt virkelighetsfortolkning verken oppstår eller opptrer i et vakuum, og reaksjoner på budskapet er tema for kapittel tre. Kapitlet kalles politisk kontekst og handler om reaksjoner, konfrontasjoner og samarbeid mellom FIVH og andre aktører i det norske politiske landskapet. Det viser seg at budskapet til FIVH i stor grad var avhengig av møtet med andre politiske orienteringer.

I kapittel fire handler det om hva som foregikk i de lokale gruppene rundt om i landet, og om hva som skapte samhold i bevegelsen. Dette nivået er svært viktig fordi det var handlingene og deltakerne som skapte bevegelsen.

I det siste kapitlet drøftes de overordna problemstillingene: Hva slags bevegelse var FIVH var i perioden 1974 til 1982 og hvorfor oppsto den?

⁵⁰ Leif Holbæk-Hanssen: *Privat forbruk og ny livsstil. Muligheter for reduksjon i privat forbruk*. Oslo 1980, s. 5.

⁵¹ Hans Fredrik Dahl har brukt *Fremtiden i våre hender* som eksempel på en bok som har fått store samfunnsmessig betydning i norsk sammenheng, ifølge Dammann 2005, s. 195.

Kapittel 1. Oppkomst og organisering

Ved oppstarten hadde FIVH en annerledes form enn andre lignende bevegelser og organisasjoner. Stifterne hadde originale tanker om hva FIVH skulle være og hvordan bevegelsen skulle virke. Etter hvert som FIVH vokste blei organisasjonsforma tatt opp til intern diskusjon. Utfallet var en befesting av stifternes tanker. Organisering, budskap og arbeidsform hang nøye sammen, og det er nødvendig å se på hvordan de ulike komponentene utvikla seg. Tema for dette kapitlet er oppkomsten og organiseringa av bevegelsen. Kapitlet er todelt. Først handler det om hvordan FIVH oppsto. Deretter skal det dreie seg om organisasjonsform i FIVH fra 1974 til 1982.

I en beskrivelse av oppkomsten skal jeg gjøre for begivenhetene i kronologisk rekkefølge. Erik Dammann står sentralt i framstillinga ettersom han var den drivende kraft i oppstarten og daglig leder fra 1974 til 1977. Utover det, var han symbolsk lederfigur for bevegelsen i mange år, og FIVH gikk ofte under betegnelsen ”Dammann-bevegelsen”. I denne første delen går jeg noe lengre tilbake i tid enn tidsrammen for oppgaven på grunn av hendinger som hadde betydning for at han tok et slik initiativ. I hovedsak skal jeg redegjøre for hendingsforløpet fra initiativet blei lagt fram offentlig til folkeaksjonen Fremtiden i våre hender var etablert i 1974. For de mer grunnleggende årsakene, se kapittel 5. I dette kapitlet er spørsmålet: *Hvordan oppsto FIVH?*

Fra oppstarten og gjennom en konsolideringsfase var det viktig for stifterne å distansere seg fra en tradisjonell organisasjonsform, kjennetegna av formelle relasjoner mellom lederskap og deltakere, demokratiske prosesser, landsmøter og byråkrati. Dette var ikke unikt for FIVH, mange av de såkalte nye sosiale bevegelsene fra 1960- og 1970-tallet var kjennetegna av uformelle og desentraliserte organisasjonsformer.¹ I dette tilfellet kan en spørre: *Hvordan var FIVH organisert ved oppstarten, og hvordan utvikla organisasjonsforma seg?* Først kalte stifterne det Fremtiden i våre hender, en folkeaksjon for en ny livsstil og fordeling av verdens ressurser. Men fra og med 1977 kalte ledelsen FIVH for bevegelsen Framtiden i våre hender.² Et poeng med kapitlet er å se nærmere på prosessen med å komme fram til en organisasjonsform i FIVH.

¹ Tarrow 1998, s. 130.

² Det essensielle her er ikke endringa fra fremtiden til framtiden, men fra folkeaksjon til bevegelse. Under diskusjonene om navnet kom en rekke forslag opp. Finn Gustavsen foreslo for eksempel å kalle bevegelsen for Framtida i henda våre. Intervju Jacob Bomann-Larsen, 8. februar 2006. Framtiden i våre hender blei valgt på et råds møte i 1977. FIVH A. Årsberetning 1977, s. 3.

Erik Dammann

Erik Dammann (født 1931) er den viktigste aktøren i historien til Framtiden i våre hender. Han tok initiativet til opprettelsen og var bevegelsens fremste teoretiker og pådriver. Dammann var som nevnt i innledningen forfatter eller medforfatter av alle bøkene som utkom om FIVH gjennom perioden. Han var ansvarlig for å skrive de viktigste dokumentene i bevegelsen, et opprop og et idégrunnlag. Dammanns oppgjør med forbrukssamfunnet og hans engasjement for en mer rettferdig verden henger sammen med hans karriere og livssyn. Tro på informasjon og kunnskapsformidling går igjen i forfatterskapet. I *Norsk biografisk leksikon* står det at ”Erik Dammanns hovedbudskap er entydig: Forandring *må* skje, og forandring *vil* skje når mange nok forstår hva som er i ferd med å skje”.³ I alt kan en si at omfattende samfunnskritikk, engasjement og ideologisk åpenhet er sentrale sider ved den mangesidige deltakelsen til Erik Dammann i norsk samfunnsdebatt gjennom over 30 år. Foruten Framtiden i våre hender, sto han bak prosjektet Alternativ Framtid i 1982 og initiativet til Forum for systemdebatt i 1998.

Erik Dammann blei utdanna til markedsføringskonsulent og jobba gjennom 1950- og 1960-tallet som reklametekstforfatter i flere reklamebyrå. Utover på 1960-tallet blei han oppmerksom på det han kaller en økende materialisme i det norske samfunnet. Han opplevde da i økende grad at reklamearbeidet blei et personlig problem. Det var særlig reklamen sin ensidige vinkling mot forbruk og vekst som plaga Dammann, og han merka seg en økende tendens til at folkelig interesse for materielle verdier tok over for andre verdier og opplevelser.⁴ Sammen med kona Ragnhild var han opptatt av å bryte opp fra hverdagen med jevne mellomrom for å leve ”det gode liv”. En vinter oppholdt familien seg i en liten landsby på Tenerife tidlig på 1960-tallet. Og i 1967 reiste Erik og Ragnhild Dammann med fire barn til en øy i Stillehavet hvor de bodde i over sju måneder. Oppholdet i landsbyen Manase på Vest-Samoa kan sies å ha vært formativt for Dammanns videre arbeid. På Samoa møtte familien et samfunn der kollektive verdier og behov var overordna de individuelle og egennyttige verdier og behov. Dessuten levde familien godt med langt lavere materiell velstand enn de hadde heime i Norge. Dammann skrev en bok om opplevelsen på øya.⁵ Både de personlige erfaringene med en alternativ livsstil og valgene i yrkeslivet ga Dammann viktige erfaringer som han nyttiggjorde i arbeidet med FIVH.

³ Øystein Dahle om Erik Dammann i *Norsk biografisk leksikon*, bind 2, s. 296. Kursiv i originaltekst.

⁴ Dammann 2005, s. 58

⁵ Erik Dammann: *Med fire barn i en palmehytte*. Oslo, 1968.

Fra 1964 til 1974 var Erik Dammann avdelingssjef i reklamebyrået Kittelsen og Kværk. Her var Dammann hovedansvarlig for kunden Norges Kooperative Landsforening (NKL). Dammann syntes oppdragene for forbrukerkooperasjonen var mer meningsfulle enn arbeidet han gjorde for andre bedrifter, og han interesserte seg spesielt for de opprinnelige idealene til kooperasjonen fra 1844 som han mente pekte utover rent kommersiell virksomhet. På 1960-tallet var det tid for omorganisering i NKL og Erik Dammann var med på et større markedsføringsprosjekt for forbrukersamvirket. Dammann foreslo i 1966 å bruke S-merket som fellessymbol for hele kooperasjonen, og NKL iverksatte den såkalte S-kampanjen i 1967. Han mente S-merket ville fungere som en garanti for forbrukerne samtidig som det gjorde varene og varehusene mer gjenkjennelige. Med S-kampanjen "falt siste brikke på plass i utviklingen av det som kan kalles en norsk modell for moderniseringen av varehandelen", skriver historikerne Eivind Merok og Even Lange i et nytt verk om kooperasjonen.⁶ Parallelt jobba Dammann for å lansere en informasjonskampanje om de grunnleggende prinsippene i kooperasjonen. Med denne kampanjen ville Dammann informere medlemmene om de ideelle sidene ved forbrukersamvirket, men det viste seg vanskelig å realisere kampanjen. Dammann skrev i 1968 flere kritiske artikler i medlemsblada til NKL, *Vårt Blad* og *Forbrukeren* og stilte spørsmål om kooperasjonen hadde utspilt sin rolle som en kontrollerende mekanisme på markedet.⁷ Innlegga skapte sterke reaksjoner. Administrerende direktør i NKL Knut Moe var ifølge Dammann enig med han, mens formannen i styret i NKL Peder Sjøiland satte seg imot informasjonskampanjen som derfor ikke blei realisert. Dammann har skrevet at han etter avslaget forsto: "Det jeg ville bidra til av nytenking i samfunnet, kunne jeg tydeligvis ikke realisere gjennom arbeid for kooperasjonen".⁸ Ved begynnelsen av 1970-tallet begynte Dammann å orientere seg mot andre felt.

Etter oppholdet med familien på Samoa i 1967, hadde Dammann blitt ytterligere oppmerksom på det han mente var negative sider ved Vestens forbrukssamfunn. Han leste bøker om ikke-vestlige lands historie og kultur, samt kritisk litteratur om tema som ressursløsning og reklamevekst.⁹ I artikler og debattinnlegg i offentlig presse, samt i reklamebransjens fagblad *Kampanje*, argumenterte han for å bruke reklame til å fremme sosiale verdier. I en kronikk fra 1970 i *Dagbladet* pekte Dammann på den ensidige bruken av

⁶ Lange 2006 (red.), s. 321-322; Dammann 2005, s. 59-60. S-kampanjen medførte bl.a. ny logo på samvirkelagene sine utsalgssteder, plastposer og de ansatte sine uniformer. Før kampanjen hadde butikkene over 40 ulike navn.

⁷ "Forbrukersamvirket på feil spor?" i *Forbrukeren* nr. 6-7/1968, s. 139

⁸ Dammann 2005, s. 80.

⁹ Dammann nevner bøkene til afrikanist Basil Davidson, plantefysiolog og næringsmiddelforsker Georg Borgström og produkt- og reklamekritiker Vance Packard som viktige i denne perioden. Intervju, Dammann 27. mars 2006.

reklameinstitusjonen for å stimulere til økonomisk vekst.¹⁰ Dammann forsøkte på denne tida å starte et foretak for ”alternativ” reklame. Planen var lenge å etablere et ikke-kommersielt reklamebyrå eller et ”reklamebyrå for ikke-materielle verdier” for kunder som Røde Kors og Norad.¹¹ Dette prosjektet blei heller ikke realisert, men Dammann kom gjennom planleggingsarbeidet i kontakt med en rekke personer som blei viktige seinere. Blant de som kontakta Dammann var helsedirektør Karl Evang, professor i markedsøkonomi Leif Holbæk-Hanssen, politiker og forsker Berit Ås, professor i filosofi Arne Næss, fotograf Bjørn Winsnes, direktør i FAKTA Harald Hanssen-Bauer, Per Valset i Norges Naturvernforbund og tegneren Hans Normann Dahl.¹² Under arbeidet med reklamebyrået for alternativ opplysning erkjente Dammann at han måtte formulere sitt samfunnssyn på en klar måte. Etter å ha lest historiske framstillinger og samfunnskritiske bøker, opplevde Dammann at kunnskapen falt på plass i et helhetlig bilde. I sjølbioografien beskriver Dammann bakgrunnen for boka *Fremtiden i våre hender* fra 1972 som et slags kall:

Jeg husker ennå hvor begeistret jeg ble da jeg plutselig *visste* hva jeg måtte gjøre; jeg skulle skrive en bok om det dramatiske helhetsbildet jeg hadde sett. Og når boka var skrevet, ville jeg bruke den for å samle og motivere mennesker til å spre disse tankene videre. Og jeg ville starte med et kjempemøte som skulle fremtvinge interesse for saken!”¹³

Et nyskapende trekk ved boka var hvordan Dammann på en sjeldent klar måte framstilte sammenhengen mellom fattigdom i utviklingsland og overflod i industrialiserte land. På grunn av urettferdig fordeling mangla et flertall av verdens befolkning nok ressurser til å overleve, mens et mindretall plagdes av overforbruk. En ny, mer rettferdig fordeling ville derfor bedre levekårene begge steder. Dammann la fram det han mente var årsakene til problemet og appellere til leseren om å gjøre noe med situasjonen. Fra og med denne utgivelsen var det klart at Dammann sto for en appell om individuell holdnings- og atferdsendring. I en anmeldelse av boka het det at ”(d)et er en bok man ikke er ferdig med når den er lest, det ligger en enorm utfordring i den”.¹⁴ Mange lesere skrev brev eller tok på andre måter kontakt med Dammann og uttrykte sine ønsker om å delta på en organisert videreføring av ideene i boka. Slike spontane tilbakemeldinger var gledelige for forfatteren, som jo ønska om å gjøre noe mer for problemene han presenterte i boka. I tida etter utgivelsen drev han målbevisst markedsføring for å gjøre helhetssynet og ideene i boka kjent i det norske

¹⁰ ”Reklameutviklingen og vårt sosiale ansvar” i *Dagbladet* 9. mai 1970.

¹¹ Dammann 2005, ss. 81-82.

¹² Dammann 2005, s. 83. Arne Næss, Leif Holbæk-Hanssen, Harald Hanssen-Bauer, Per Valset og Hans Normann Dahl var seinere involverte i *Framtiden i våre hender* på ulike tidspunkt.

¹³

¹⁴ Herman Løvenskiold i *Redd barna* nr.4, desember 1972, s. 16.

samfunnet på en effektiv måte.¹⁵ I den sammenhengen var deltakelsen på Erik Bye sitt tv-program en lørdagskveld i februar 1974 spesielt virkningsfullt. Erik Bye sitt vedvarende personlige engasjement for Dammann og bevegelsen var veldig viktig for den brede oppslutningen, mener sentrale personer i bevegelsen.¹⁶ Erik Dammann sin kjennskap til markedsføringsteknikk og kunnskap for å påvirke individuelle holdninger kom godt med i lanseringa av en folkeaksjon.

Oppropet

På grunn av reaksjonene og det brede folkelige engasjementet etter bokutgivelsen fortsatte Dammann arbeidet. I et brev sendt reaksjonen i kvartalsskriftet til Redd Barna forklarte han: ”Flere hundre lesere har gitt spontant uttrykk for et ønske om å få gjøre noe aktivt og personlig for å realisere bokens idé. Hvis denne reaksjon gir uttrykk for en tilsvarende alminnelig innstilling, føler jeg en forpliktelse til å iverksette en oppfølging av boken”.¹⁷ I løpet av 1973 foregikk planlegginga av en oppfølging i samarbeid med personer, som ifølge Dammann representerte størst mulig bredde blant de som kontakta han etter bokutgivelsen.¹⁸ Allerede våren 1973 hadde ei arbeidsgruppe blitt satt sammen med personer fra til dels ulike felt. Det var Per Dalen fra OECD, Ingrid Eide ved Institutt for sosiologi, Peder Engseth fra Narvesen, Egil Jacobsen daværende kreativ direktør i AB & Bates reklamebyrå, skipsreder Knut Kloster, fotograf Gunnar Sjøvall, Per Valset fra Norges Naturvernforbund, journalist i *A-magasinet* Per Wang, psykolog og forsker ved Institutt for anvendt sosialvitenskap Siri Næss, Arne Næss, Harald Hanssen-Bauer og Erik Dammann.¹⁹ 15.august 1973 sendte de ut en pressemelding gjennom NTB om at det snart ville komme ”en organisasjon som aktivt vil arbeide for en nasjonal og verdensansvarlig holdning til forbruk og ressursfordeling”.²⁰

Erik Dammann tok da initiativet til å formulere et opprop som utover høsten og vinteren 1973-1974 blei tatt inn i en rekke aviser og tidsskrift. Oppropet lød: ”La oss gå sammen for en menneskelig utvikling”.²¹ Foruten publisering gjennom aviser og tidsskrift eller medlemsblad, blei oppropet også spredt i forbindelse med markedsføring av boka

¹⁵ Hele avsnittet er basert på intervju med Dammann 27. mars 2006.

¹⁶ Intervju, Trond Wormstrand 26. januar 2006.

¹⁷ *Redd barna* nr. 3, september 1973, s. 20.

¹⁸ Intervju, Erik Dammann 27.mars 2006. Den videre framstillinga av hendelsene forut for stiftelsesmøtet, og hvilke personer som var med, er i stor grad basert på sekundærkilder.

¹⁹ Navnene er henta fra Ringard 1981, s. 44.

²⁰ Pressemelding 15. august 1973, sitert etter Ringard 1981, s. 44. Sjøl om det sto ”organisasjon” i pressemeldinga, kom initiativtakerne kort tid etter til å si at de ville danne en ”folkeaksjon”.

²¹ *Fjell og vidde* 5/1973, s. 2. I det videre refereres det til oppropet slik det sto her. Se også *Redd barna* nr. 3 – september 1973, s. 20-21. Ifølge Ringard blei rundt 60 tidsskrift kontakta vedrørende publisering av oppropet hvorav ca. 20 tok det inn. Hvilke tidsskrift det var, har jeg ikke oversikt over. Se Ringard 1981, s. 44. Det er ikke kjent hvilke aviser som trykte oppropet.

Fremtiden i våre hender, under foredrag eller ”fra hånd til hånd” mellom folk som sympatiserte med Dammanns ideer.²² Under overskrifta ”Fremtiden i våre hender. Aksjon for menneskelig samfunnsutvikling” blei sammenhengen mellom problem i fattige og rike land presentert i korthet slik Dammann hadde beskrevet mer utfyllende i boka. Her sto det også forklart hvordan aksjonen var tenkt å virke; den skulle ha et aksjonscenter og frie tilsluttende grupper og skulle ikke være en organisasjon. Åtte profilerte representanter fra akademia, politikk og organisasjonsliv i Norge og Sverige sto sammen med Dammann som undertegnere for å markere sin tilslutning til initiativet. Det var professor i biologi og leder av Norges Naturvernforbund Ragnhild Sundby, lektor og politiker Trygve Bull for Demokratiske sosialister (AIK) og seinere SV, leder av Norges Husmorforbund Alfhild Bingen, generalsekretær i Kirkens nødhjelp Elias Berge, Arne Næss, Thor Heyerdahl, professor og nobelprisvinner i økonomi Gunnar Myrdal, og professor i økonomisk geografi, plantefysiolog og næringsmiddelforsker Georg Borgström.²³

I første omgang var hensikten med oppropet å måle oppslutning til en kollektiv aksjon for de ideene Dammann hadde gjort seg til talsperson for: ”Før vi kan komme videre må vi vite om oppslutningen blir stor nok”, sto det i oppropet og alle interesserte blei bedt om å sende inn en løst forpliktende svarkupong til Erik Dammann. På kupongen måtte interesserte deltakere skrive hvorvidt de kunne tenke seg å gi økonomisk støtte til opprettelsen av et Aksjonscenter som skulle drive informasjonsarbeid. I tillegg var det en egen rubrikk om navn på aksjonen.²⁴ Da det kom inn mange støtteerklæringer og svarkuponger, fortsatte planleggingsarbeidet med fornyet iver. Dammann mottok i alt fire tusen svarkuponger eller støtteerklæringer i forkant av den offisielle stiftelsen. Ifølge egne utsagn kom det kuponger fra folk i ”alle fylker og fra alle distriktstyper, fra industriarbeidere og bønder, sjøfolk og fiskere, barn og pensjonister, professorer og skoleelever, skipsredere og fengselsinnsatte”.²⁵

Oppropet markerte også startpunktet for medlemstilslutning til bevegelsen. I ettertid har oppropet vært brukt som vervegrunnlag og det var trykt i alle utgavene av medlemsbladet *Ny livsstil* og *Folkevett* fra 1974 til 1982. Dessuten distribuerte ansatte i Senteret oppropet i stort antall. I 1975 sende de ut oppropet til ”alle gymnaslærere og landets 18.000

²² Folkeaksjonen *Fremtiden i våre hender* i samarbeid med Gyldendal forlag: *Ny livsstil. Om folkeaksjonen Fremtiden i våre hender. Med rapport fra åpningsmøtet*. Oslo 1974, s. 17.

²³ Etter hvert blei Elias Berge byttet ut med generalsekretær i Oslo Indremisjon Aage Müller-Nilssen og fysiker og forsker Jørgen Randers slik at oppropet til sammen hadde ti underskrifter.

²⁴ 95 prosent av de som fylte ut rubrikken om navn ønska å beholde *Fremtiden i våre hender* på grunn av effekten fra boka med den tittelen. FIVH A. Årsberetning 1974, s. 2.

²⁵ *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 17.

ungdomsskolelærere”, og til ”alle landets menighetsråd”.²⁶ De ansatte i Senteret la vekt på å henvende seg til lærere og prester som opinionspåvirkere. Innen februar 1978 hadde oppropet blitt trykt opp og sendt ut i ca. fire millioner eksemplar og på dette tidspunktet omtalte ledelsen oppropet som bevegelsens ”grunnlov”.²⁷ Ikke minst skyldes dette at oppropet i komprimert form inneholdt de opprinnelige prinsippene om budskap og organisasjonsform. Lenge etter stiftelsen henviste lederskapet i bevegelsen til oppropet i diskusjoner om deres mål og virkeform. Oppropet kan slik betraktes som et manifest eller en programerklæring for FIVH.

En folkeaksjon tar form

Oppbygning og organisering av folkeaksjonen blei som nevnt utlagt i oppropet, og FIVH fungerte stort sett etter denne oppskrifta fra 1974 til 1982. Stifterne sa: ”Vi vil ikke starte enda en ny organisasjon”.²⁸ Det var aldri hensikten at FIVH skulle bli en stor og byråkratisk organisasjon. Navnet ”aksjon” synliggjør ønsket til stifterne om rask og effektiv samling om ideene. I oppropet sto det at aksjonen skulle ha et ”opplysningssenter”.²⁹ Oppgaven til Senteret var å inspirere til dannelse av ”frie, samarbeidende grupper rundt om i landet”. Det skulle fungere som et ”[s]amlingspunkt for grupper og enkeltpersoner som vil støtte hverandre i å stå imot tidens hysteriske tingkonkurranse”.³⁰ Virksomheten i Senteret skulle i hovedsak være innretta mot å informere og inspirere flertallet i befolkningen. Det skulle skje dels ved å informere gjennom lokal- og landsdekkende media, og dels ved å utgi en egen avis. I de første utgavene av oppropet sto det riktignok ingenting om at initiativtakerne ville etablere et råd og styre. Men da det var klart at aksjonen kunne realiseres på bakgrunn av stor oppslutning, blei det nødvendig å oppnevne en forsamling og en komité som skulle kontrollere folkeaksjonen sine retningslinjer og stå for drift av opplysningssenteret. Stifterne planla et råd og styre for folkeaksjonen i løpet av vinteren 1973-74.

En novemberkveld i 1973 møttes en gruppe heime hos Erik Dammann. Den besto av advokat og seinere høyesterettsadvokat Thorvald C. Løchen og Per Valset, Per Wang og Egil Jacobsen fra arbeidsgruppa bak oppropet. Disse konstituerte et midlertidig styre for Senteret til folkeaksjonen. De valgte Løchen som styreleder. Han fikk i oppdrag å utforme et forslag til

²⁶ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 3.

²⁷ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?”, februar 1978, s.1. Oppropet ligger fortsatt til grunn for § 1 i vedtektene til FIVH. <http://www.framtiden.no/filet/vedtekter.pdf> (oppsøkt 10.mai 2006).

²⁸ Oppropet.

²⁹ Senteret blei i begynnelsen kalt et ”kontakt- og opplysningssenter”, se *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 17. I årsberetningene til FIVH kalles det Informasjonssenteret. I det videre vil jeg bruke både Informasjonssenter og Senter som betegnelse.

³⁰ Oppropet.

aksjonens strukturelle oppbygning. De andre utgjorde en PR-gruppe og planla spesielt et stiftelsesmøte våren 1974.³¹ I desember 1973 bestemte det midlertidige styret at Informasjonssenteret skulle etableres i april det kommende året, slik det var presentert i oppropet. Utover våren 1974 kom deltakerne i et råd og et styre på plass. Rådet og styret skulle være kontrollorganene for bevegelsen og bære driftsansvaret for senteret. Slik kom FIVH til å fungere som en slags stiftelse. I Informasjonssenteret jobba et sekretariat som sto for den daglige virksomheten og korrespondansen. Driften i Senteret blei leda av en valgt komité som var styret. Rådet var en oppnevnt forsamling og deltakerne her valgte hvem som skulle sitte i styret. Oppgaven til rådet var å kontrollere hele virksomheten til FIVH. Rådet etablerte retningslinjer for styret og Informasjonssenteret. I tillegg godkjente rådet alle budsjett. Rådet holdt et eller to rådsmøter årlig og var det høyeste beslutningsorganet.

Det midlertidige styret oppnevnte først rådet, deretter styret. Rådet blei formelt etablert den 2.april 1974. Hvem satt i rådet? Det besto av mellom femti og seksti personer som tidlig hadde vist interesse og forståelse for ideen bak aksjonen. Ved sjøl å velge ut rådsmedlemmene regna stifterne med å unngå at ”misforståelser eller kupp skulle dreie kursen” i rådet og dermed folkeaksjonen som helhet.³² Arbeidsutvalget forsøkte å sette sammen et råd med stor bredde og spredning med hensyn til rådsmedlemmenes deltakelse i andre ”organisasjoner, befolkningsgrupper og aktuelle fagområder”.³³ Professor i økonomisk historie ved Handelshøgskolen i Bergen, Thorolf Rafto blei valgt til den første rådsordføreren i FIVH. Rafto hadde dette vervet til 1977.

Den 4.april 1974, to dager etter møtet i rådet, trådte styret sammen for første gang. Møtet foregikk heime hos Erik Dammann.³⁴ Arne Næss var styrets første formann og Thorvald C. Løchen var styrets nestformann. Medlemmene i styret var gjennom 1974 Alfhild Bingen, Per Valset, journalist i *Nationen* Kari Gåsvatn, kultursekretær Gro Wester, Anne Grieg og Hilmar Hansen.³⁵ Styret fikk mandat til å lede virksomheten i Senteret i tråd med retningslinjene til rådet. Som nevnt ansatte medlemmene i styret folk til Informasjonssenteret, og på det første møtet ansatte styret Erik Dammann til daglig leder. Dammann blei også ansvarlig for å få utgitt ei medlemsavis. Styret ansatte Bjørg Fredriksen som sekretær og regnskapsansvarlig, og vedtok å leie et lokale for Informasjonssenteret på Majorstua i Oslo.³⁶

³¹ Dammann 2005, s. 96.

³² *Ny livsstil* nr.1 november 1974, s. 6.

³³ *Ny livsstil*. (...) *Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 18.

³⁴ Dammann 2005, s. 98.

³⁵ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 6.

³⁶ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 1. Lokalet lå i Elisenbergveien 4.

Informasjonssenteret var i drift fra begynnelsen av april 1974, omtrent på samme tid som den offisielle stiftelsen fant sted på et masse møte i Nadderudhallen i Bærum kommune. Alt før møtet var det stor interesse for folkeaksjonen. Kort tid etter stiftelsesmøtet var det fire tusen deltakere i bevegelsen og flere frie grupper under opprettelse.³⁷

Stiftelsesmøtet i Nadderudhallen

Mange folkeaksjoner og bevegelser har blitt etablert på offentlige stiftelsesmøter. Medie- og kommunikasjonsforskerne Anders Johansen og Jens E. Kjeldsen peker på stiftelsesmøtet som en viktig hendelse for den eller de som vil skape en bevegelse. PR-gruppa i folkeaksjonen FIVH hadde gjort et godt planleggingsarbeid, for Johansen og Kjeldsen mener: ”Trolig har ikke noe stiftelsesmøte i Norges historie vært så velforberedt, så stort og så effektivt som møtet på Nadderud i 1974”.³⁸ Talen til Erik Dammann, ”Det glade vanvidd”, er med i antologien Johansen og Kjeldsen har gitt ut med det de anser som de viktigste talene i nyere norsk historie. Det skal redegjøres for hvordan møtet forløp og hva som blei sagt her.

Nadderudhallen er en idrettshall i Bærum kommune som tidvis blei brukt til konserter av ymse slag. Hallen har 1700 sitteplasser og skeptikere anslo før møtet i 1974 at det ville bli vanskelig å fylle salen for et budskap om nedsatt forbruk. Det viste seg at møtet blei gjennombruddet for FIVH. Nærmere 3000 personer deltok og avisene rapporterte: ”Fullt hus for Dammann, folkeaksjon er etablert”.³⁹ ”Dammann sprengte Nadderudhallen: Voldsom SUKSESS for ’Fremtiden i våre hender’”, skrev *Nationen* og noterte seg at ”(s)temningen i Nadderudhallen torsdag kveld var som på de store møter Folkebevegelsen holdt i sin tid.”⁴⁰ Sjøl la arrangørene stor betydning i alt som skjedde og blei sagt denne kvelden, noe som blant anna er synliggjort ved at de ga ut ei lita bok med hovedtalene og en rapport fra møtet. Den 25. april 1974 har i etterkant fått en slags mytisk status. Stemningen reflekteres også i den publiserte rapporten fra møtet:

Den 25.april 1974 foregikk det noe like utenfor Oslo. For enkelte ble det en bekreftelse på noe de lenge hadde hatt anelse om, men for de fleste kom det høyst overraskende, og hos mange la hendelsen grunnlaget for et nytt syn på utviklingen og fremtiden. [...] På alle veier til Nadderudhallen var en folkemasse i sig mot det samme målet.⁴¹

Inne i hallen var nærmere tre tusen tilhørere samla. Mange tydde til golvet og de minste klatra opp i ribbeveggene for å få plass. Det kom meldinger om at rundt 150 personer hadde reist

³⁷ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 2. Tallene er fra begynnelsen av juli.

³⁸ Anders Johansen og Jens E. Kjeldsen (red.): *Virksomme ord. Politiske taler 1814-2005*. Oslo 2005, s. 591.

³⁹ *Aftenposten* 26.april 1974.

⁴⁰ *Nationen* 26.april 1974.

⁴¹ *Ny livsstil.(...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, ss. 15-16.

mellom 15 og 100 mil for å delta. I følge en journalist var det folk ”fra ti-årsstadiet og til langt over pensjonsalderen” på stiftelsesmøtet.⁴² Og på bildene fra møtet ser en mange ungdommer i forsamlinga. Programmet besto av taler av Erik Dammann, Georg Borgström, Arne Næss og Trygve Bull, sang av Birgitte Grimstad og visning av filmen ”Vår verden” samt et lysbildeprogram som viste kontraster mellom fattige og rike land. Til slutt var det spontan allsang til ”Barn av regnbuen”, som for øvrig var den mest populære sangen i 1974.⁴³

Hva var budskapet fra talerstolen? Talerne hadde ulik bakgrunn og innfallsvinkel til problemet som skulle løses, men det var også en rekke fellestrekk i det som ble sagt. Hovedtaleren var professor Georg Borgström. Fra slutten av 1960-tallet var Borgström kjent for mange nordmenn gjennom sine bøker om en global matvare- og ressurskrise.⁴⁴ Det har vært vanlig å se på Borgström som både en dommedagsprofet og idealist, og på stiftelsesmøtet var han kanskje den mest kjente taleren. Borgström pekte på den vestlige husholdningen som farlig for verdens utvikling, og han sa at verdens rike befolkning måtte endre sine vaner for at de fattige skulle få nok mat. ”Den store festen vi har opplevd i det gyldne århundrede fra 1850 til 1950, er ’la grande finale’”, sa Borgström til trampeklapp fra tilskuerne.⁴⁵ Borgström gikk lengst i å kritisere det vestlige velstandssamfunnet og sa: ”Vi står ved et vendepunkt i verdenshistorien hvor vi må husholdere, for egen og hele verdens regning”.⁴⁶

Arne Næss talte som nyutnevnt formann i styret til folkeaksjonen. Næss appellerte på sin side til ”egenverdiene” for deltakelse. Han sa at menneskene i den rike del av verden stadig mista innsikt i sine egenverdier. Folk lot seg heller styre av en voksende materialisme, noe som bare gjorde dem ulykkelige. Den tidligere filosofiprofessoren sa at han ikke var overbevist om at ”idealisme” var den rette veien å gå. Næss sa: ”Hvis man vil forstå meg riktig har jeg en sterkere tro på ’egoismen’. Vi har å gjøre med mennesker på jakt etter *egen* lykke”.⁴⁷ Næss mente derfor at en appell til egoisme snarere enn til idealisme burde prege folkeaksjonen i den tidligste fasen fordi det kunne mobilisere en større del av befolkningen. For Næss var heller ikke den kollektive dimensjonen så sentral i begynnelsen, og han sa at

⁴² *Nationen* 26.april 1974.

⁴³ Lillebjørn Nilsen spilte inn den amerikanske visa ”My Rainbow Race” av Pete Seeger på norsk med et barnekor i 1973. I 1974 solgte ”Barn av regnbuen” mest i Norge, ifølge Sigurd B. Hennem: *De kampglade 70-årene*. Oslo 1994, s. 67.

⁴⁴ Bøkene var oversatt og utgitt på norsk. Georg Borgström: *Mat for milliarder*. Oslo 1968; *Verdens mat*. Oslo 1968; *Grenser for vår eksistens*. Oslo 1969; *Fem over tolv? 1970-årene - skjebnens decennium*. Oslo 1972.

⁴⁵ *Morgenbladet* 26.april 1974.

⁴⁶ *Aftenposten* 26. april 1974.

⁴⁷ Næss i *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 51.

”vår bevegelses første oppgave i dag – og dens mest *realistiske* oppgave i dag – er å appellere til den enkelte”.⁴⁸

Deretter var det lektoren og politikeren Trygve Bull sin tur. Bull var med i rådet til folkeaksjonen. I sin tale pekte Bull på to måter å endre samfunnet på. På den ene sida kunne en først erobre menneskesinnet, slik Næss snakka om, og på den andre sida kunne en jobbe direkte for å endre samfunnet. Bull sa det var viktig at de aktive i FIVH var bevisste hvilken strategi de skulle følge uten at han sjøl pekte i den ene eller andre retningen. Bull talte mest eksplisitt om et behov for tverrpolitisk samarbeid i FIVH, og han mente det var vesentlig at en aktiv folkebevegelse opererte på sida av politiske organ. Han sa at FIVH dermed kunne holde en opinion levende samtidig som man også bevisstgjorde politikerne. Bull forberedte tilhørerne på at de kunne komme i et kampforhold til de som ikke delte dens idé. Dersom mange deltok ville politikken på lang sikt ta farge av ideene til folkeaksjonen, mente Bull.⁴⁹

Erik Dammann talte til slutt. Han var leder av folkeaksjonen og appellerte til allmenn deltakelse. Dammann viste til helheten og sammenhengen mellom problemene. Han pekte spesielt på den urettferdige ressursfordelinga mellom fattige og rike land. Et retorisk poeng for Dammann var dermed at en ny fordeling ville muliggjøre en annen utvikling. Han inspirerte tilhørerne til handling ved å peke på problem og løsninger samtidig. I særlig grad minte han om hva deltakerne i folkeaksjonen personlig kunne vinne ved å legge om til en ny livsstil. Dammann sa:

Den sykdommen vi alle lider av og smitter hverandre med, er materialisme, konkurranse og prestisjesyke, misunnelse, manglende menneskelighet og medmenneskelighet. [...]Vi får ingen grunnleggende forandring før det skjer en grunnleggende forandring med oss selv.⁵⁰

Til tross for forskjellige perspektiv i de ulike talene, var en appell til den enkelte et fellestrekk. I alt var budskapet i høy grad retta mot hva talerne mente tilhørerne kunne gjøre. I forhold til de to arbeidsmåtene Bull snakka om, var det en personlig holdnings- og atferdsdimensjon som pekte seg ut som viktig i folkeaksjonen FIVH. I første omgang snakka ikke lederfigurene om strukturendringer ved hjelp av omfattende politiske løsninger. En politisk dimensjon var nesten fraværende i talene på stiftelsesmøtet. I dagene etter møtet var spesielt den høyrekonservative avisa *Morgenbladet* opptatt av appellen om personlig forandring, og spurte om flere tusen personer nå var vekka til en ny levemåte. Redaktøren i avisa kalte i en lederartikkel folkeaksjonen for et ”moralsk anliggende”, og skrev at talen til

⁴⁸ Næss i *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 53.

⁴⁹ Bull i *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 60.

⁵⁰ Dammann i *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, ss. 62-63.

Dammann minte om en ”god konservativ preken, verdig enhver prest”.⁵¹ En kan diskutere hvor moralistisk folkeaksjonen var. I første omgang gjaldt det i tillegg å mane til deltakelse og skape en kollektiv identitet på tvers av partigrensene blant tilhørerne. Dermed var det taktisk å henstille og inspirere til personlig handling. Samla sett gir åpningsmøtet inntrykk av stor optimisme og betydelig engasjement i FIVH fra første stund. Mye tyder på at ønsket om å skape en ny og alternativ bevegelse var sterkt.

Så langt i kapitlet har det handla om sjølve etableringsprosessen. I det videre skal de ulike delene i systemet, og forholdet mellom dem, gjøres klarere. Organiseringa må ses i et lengre tidsperspektiv. Det skal handle om organisasjonsforma fra 1974 til 1982.

Organisering

Organisasjonsforma var fastlagt før stiftelsen. Med organisasjonsform menes en bindende struktur mellom lederskap, deltakere og de forskjellige grupper i bevegelsen. Som nevnt innledningsvis endra FIVH betegnelse i løpet av perioden 1974 til 1982. I 1977 skifta det fra folkeaksjon til bevegelse, men endringa kan kalles overflatisk ettersom strukturen og de ulike komponentene i bevegelsen fortsatte å fungere slik de var før navnendringa. Hvordan denne strukturen var og hvilke komponenter som inngikk i den, skal behandles i denne andre delen av kapitlet. Rådet og styret, de kontrollerende organ i organisasjonsstrukturen, har blitt beskrevet over. Her skal det i større grad handle om organiseringa av et Senter og deltakerne og de lokale gruppene. Hva slags rolle de hadde i systemet? Relasjonen mellom bevegelsesstifterne og deltakerne var omdiskutert, og jeg vil omtale hvilke konsekvenser dette fikk. Først skal virksomheten i Informasjonssenteret skildres litt nærmere ettersom det var den mest vitale komponenten i hele bevegelsen. Deretter skal jeg redegjøre for deltakerne og de lokale gruppene.

Informasjonssenteret

I oppropet blei det bedt om økonomisk støtte til opprettelsen av et Informasjonssenter. Senteret var både samlingspunkt og hovedkontor. I oppropet sto det at Senteret skulle drives av et ”permanent sekretariat som skal spre opplysning om behovet for en ny utvikling – gjennom kringkasting, presse og foredragsvirksomhet, - og ved å utgi et eget kontaktorgan for bevegelsen”.⁵² Rolla til Senteret var å informere om verdens problem, sammenhengen mellom problemene og inspirere til holdnings- og handlingsendring hos den enkelte person. De ansatte i Senteret jobba med å spre informasjon gjennom etablerte

⁵¹ *Morgenbladet* 27.april 1974.

⁵² Oppropet.

massekommunikasjonskanaler og ved å utgi en egen avis. Skjematisk kan en dele inn målgruppene eller publikumet til Informasjonssenteret i tre. For det første forsøkte å nå opinionen med sitt budskap. I prinsippet var det hele Norges befolkning. For det andre hadde de kontakt med alle deltakerne i bevegelsen. Det vil si alle som betalte medlemsavgift til Senteret og i hovedsak gjaldt kontakten spørsmål om medlemsavgift og abonnement på avisa. For det tredje var en viktig gruppe de mest aktive deltakerne i bevegelsen. Deltakerne i grupper på lokalnivå mottok ofte spesiell informasjon om kampanjer og tips til virksomhet.

Fra 1974 til sommeren 1977 var Erik Dammann daglig leder av Senteret mens tallet på ansatte økte gradvis. I begynnelsen besto staben av Dammann og sekretæren Bjørg Fredriksen, men allerede i juli 1974 blei Jacob Bomann-Larsen ansatt for å hjelpe til med informasjonsarbeidet. Bomann-Larsen var utdanna siviløkonom fra Handelshøyskolen i Bergen og hadde jobba et år som økonomilærer ved Hallingdal reformgymnas i Gol. Der blei han invitert med på en studiesirkel for å lese boka *Fremtiden i våre hender*. Budskapet traff, og ved et besøk i Oslo våren 1974 oppsøkte han Dammann og fikk tilbud om ansettelse.⁵³ I tillegg jobba Trond Wormstrand, Reidun Loose og Lars Erik Mellqvist på heltid uten lønn gjennom 1974.⁵⁴ Wormstrand studerte ved Universitetet i Oslo og leste boka til Dammann og var med på stiftelsesmøtet før han begynte å jobbe i Senteret. Wormstrand og Mellqvist fikk faste ansettelser i begynnelsen av 1975, og sammen med Dammann og Bomann-Larsen utgjorde disse fire en gruppe som i etterkant er kjent under betegnelsen ”pionerene”.⁵⁵ Tryggen Larsen fra *Forbrukerrapporten* blei ansatt som redaktør medlemsavisa *Ny livsstil* i september 1974. Avisen utkom med to nummer i 1974, men trass i stor interesse og pågang i løpet av det første året, fantes det ikke midler til å videreføre Larsens engasjement til 1975. Andre ansatte mellom 1974 og 1982 var Aud Lia, Jan Løken, Liv-Turid Storli, Ellen Kristvik, Toralf Ekelund, Birgitte Kolstad, Per Svae og Leif Sandholt m.fl. I forbindelse med en reportasje i *Arbeiderbladet* 1977 gikk det fram at de ansatte i Senteret hadde en variert bakgrunn. Blant de tilsatte nevnes en tidligere postbestyrer, to siviløkonomer, en lærer, en sosialarbeider og en gymnasiast.⁵⁶ Gjennom perioden var det også en rekke frivillige som jobba fast deler av uka eller blei tilkalt til dugnadsarbeid. I 1982 var det for eksempel rundt 100 ”hjelpvillige” tilknyttta Senteret.⁵⁷

⁵³ Intervju, Jacob Bomann-Larsen 8.februar 2006.

⁵⁴ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 3.

⁵⁵ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 2; Intervju, Trond Wormstrand 26.januar 2006.

⁵⁶ *Arbeiderbladet* 23. februar 1977.

⁵⁷ FIVH A. Årsberetning 1974, ss. 3-4 og Årsberetning 1982, s. 3.

Virksomheten i tida etter stiftelsen besto i å tilfredsstille henvendelser i form av brev, telefoner og folk som kom innom. I årsberetningen for 1974 står det at rundt 1 500 brev ”fra alle sosiale og geografiske områder” blei mottatt og besvart de fire første månedene Senteret var i drift.⁵⁸ Det var stor interesse både fra media og interesserte enkeltpersoner. I Senteret møtte de interessen ved å svare på brev, stille opp på intervjuer, holde konferanser og foredrag om folkeaksjonens ideer og virksomhet. Når det gjaldt forespørsler om foredrag, oppfølging av debatter og innlegg i aviser, viste det seg at kapasiteten ikke var tilstrekkelig.⁵⁹ Interessen oversteg muligheten de ansatte og frivillige ved Senteret hadde til å følge opp henvendelsene. Informasjonsarbeidet var i 1974 dermed prega i større grad av ytre henvendelser enn egne initiativ. Etter hvert som kapasiteten økte, var Senteret i årene etter den mest aktive pådriveren for å sette i gang aksjoner og kampanjer foretatt i navnet til FIVH.

Det er flere forhold som tyder på at idealene blei forsøkt etterlevd i Senteret. For eksempel var prinsipp for ”kollektiv ledelse av senteret” under utredning i 1975.⁶⁰ Og fra 1976 forsøkte de å utarbeide en ordning der de ansatte ”fikk lønn etter behov” og ingen betaling ved overtidsarbeid. Lønna skulle dekke den enkelte sine behov, lønn skulle ikke fungere som belønning. Ordningen var utarbeida i samarbeid med Statistisk Sentralbyrå og den skapte oppsikt. De samla lønnsutgiftene for seks personer i Senteret var i 1976 ca. 200 000 kroner, et gjennomsnitt på omtrent 36 000 per person. Ifølge *Arbeiderbladet* hadde de ansatte et lønnsnivå på halvparten av hva de kunne tjent i andre jobber.⁶¹ For de ansatte innebar det at de ikke kunne eie bil for eksempel, ”(m)en vi føler oss slett ikke så prektige, tildels er vi kanskje idealister, men først og fremst regner vi oss som beinharde realister”, svarte de ved en anledning.⁶² Erik Dammann skriver at han i Senteret gikk ned med over en tredjedel i lønn i forhold til hva han hadde fått i reklamebransjen.⁶³

Deltakere og dannelsen av frie, lokale grupper

I oppropet blei det bedt om økonomisk støtte til drift av Senteret. I løpet av 1974 meldte rundt 6 000 personer seg inn, og den videre medlemsveksten var stor. I 1976 var det for eksempel et tilsig av rundt 15 nye medlemmer daglig.⁶⁴ Ved utgangen av 1977 var det over 20 000 deltakere i Framtiden i våre hender. Og i 1982 var antallet personer tilslutta FIVH over

⁵⁸ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 1.

⁵⁹ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 2.

⁶⁰ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 2.

⁶¹ *Arbeiderbladet* 23. februar 1977. I 1978 var bruttolønna til en ansatt på Senteret ca. 50 400. Det fantes ingen tillegg for utdanning, ansiennitet, ansvarsområde eller overtid, ifølge *Ny livsstil* nr.4/1978, s. 13.

⁶² *Ny livsstil*, nr.3/1976, s. 18.

⁶³ Dammann 2005, ss. 98-99.

⁶⁴ Erik Dammann: *Ny livsstil – og hva så?* Oslo 1977, s. 7.

26 500.⁶⁵ I begynnelsen blei de som verva seg til bevegelsen kalt medlemmer, men etter hvert som bevegelsestanken blei mer eksplisitt, kalte lederne alle for deltakere. De mente at betegnelsen ”medlem” var treffende for en organisasjon mens ”deltaker” passa i en bevegelse. Et slik syn på deltakere i en bevegelse finner støtte i teorilitteraturen: ”Strictly speaking do social movements not have members, but participants”, skriver della Porta og Diani.⁶⁶ I 1978 blei det skrevet i et hefte om bevegelsens strategi og struktur at de regna med støtte fra ”både betalende og ikke betalende deltakere i den brede bevegelse”.⁶⁷ På denne måten kunne FIVH kalkulere med flere sympatisører enn de som var registrerte medlemmer. Det var tilstrekkelig at en person ønska å etterleve idealene til bevegelsen i praksis eller støtta FIVH på andre måter. I 1978 mente de at det ”i dag er det grunn til å tro at en samfunnsbevegelse med disse kjennetegn omfatter omkring 10 prosent av alle voksne nordmenn. Det vil si ca. 280.000 mennesker”.⁶⁸

Samtidig med at Senteret blei etablert, sprang lokale grupper i navnet Fremtiden i våre hender opp landet rundt. Tallene viser at lokalgruppene oppsto raskt. Per 1. juli 1975 var antallet ca. 70.⁶⁹ Fra 1977 til 1979 var det rundt 100 lokalgrupper, hvorav omtrent 50 var aktive.⁷⁰ Lokalgruppene blei stifta på egne initiativ og tanken var at aktiviteten skulle foregå uavhengig av Senteret. Gruppene varierte sterkt i størrelse og aktivitetsnivå. Det fantes lese- og studiesirkler, grupper som drev informasjonsarbeid om folkeaksjonen og verdens globale ressursfordeling. I gruppene solgte aktivistene aviser, sto på stands og gjennomførte aksjoner av ulike slag for å markere seg i lokalmiljøet. Det handler om aktiviteten i lokalgruppene i kapittel 4, her skal det handle om hvordan forholdet mellom gruppene og Senteret etter hvert medførte debatt og uenighet om bevegelsens strukturelle oppbygging.

Fra folkeaksjon til bevegelse

Fra 1974 til 1982 var det ved flere anledninger til dels livlig debatt om organisasjonsforma til FIVH. Konflikten gikk i grove trekk mellom de som var for en organisasjonsidé og de som var tilhengere av en bevegelsestanke, hvor stifterne var med i sistnevnte gruppe. Erik Dammann opplevde den interne kritikken mot bevegelsestanken som farlig fordi FIVH ved å bli en organisasjon kunne ”skrumpe inn til en politisk sekt”.⁷¹ Uenighetene blei utløst av en

⁶⁵ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 2.; Årsberetning 1977, s. 4; Årsberetning 1982, s. 3.

⁶⁶ della Porta og Diani 2001, s. 17.

⁶⁷ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?”, s. 15.

⁶⁸ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?”, s. 7.

⁶⁹ FIVH A. Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender: ”En kortfattet oversikt over aktuelle og framtidige mål og oppgaver for FIVH’s opplysningssenter”, juli 1975, s.2

⁷⁰ FIVH A. Årsberetning 1977, vedlegg s. 1; Årsberetning 1979, vedlegg s.1.

⁷¹ Dammann 2005, s. 139.

diskusjon om navneendring i FIVH. Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender var et langt og lite hensiktsmessig navn. Dessuten hadde ”folkeaksjon” som betegnelse utspilt sin rolle da det viste seg at tiltaket kom til å bli noe mer langvarig enn en aksjon. Den bakenforliggende årsaken til uoverensstemmelsen var ulike syn på representativiteten til deltakerne og gruppene i råd og styret.

FIVH var som sagt et fellesskap med en løs og lite bindende organisasjonsform i utgangspunktet. Fra begynnelsen av var målet å få stadig flere av befolkningen med *på bevegelsen* i tanke og handling. Men for noen deltakere var det et problem at de ikke hadde innflytelse over verken rådet, styret eller Senteret. Verken de betalende deltakerne eller representanter fra de frie, lokale gruppene hadde mulighet til å stemme folk inn i bevegelsens kontrollerende organ, og det var rådet som kontrollerte virksomheten i og finansieringa i Senteret. Flere argumenterte for at dette var udemokratisk. I 1976 kom det et forslag om å lage vedtekter til en ny struktur langs retningslinjene til en tradisjonell og byråkratisk organisasjon og å skifte navn. Da utforma stifterne et forslag til vedtekter. På rådsmøtet i april blei det vedtatt å presentere forslaget i *Ny livsstil*, samt å sende det til alle lokalgrupper. Kun én skriftlig reaksjon kom inn til Senteret, noe lederskapet tolka som en støtte til den daværende organisasjonsforma.⁷² Som et resultat av kritikken vedtok rådet at Senteret skulle gi ut *Folkeaksjonisten*, et månedlig kontakt- og meldingsblad, til alle lokalgrupper. Det blei også oppretta to nye stillinger for lokalarbeidet, en sekretærstilling i Senteret og en reisesekretærstilling.⁷³ Men det kom ytterligere kritikk, og på et rådsmøte i 1977 blei det foretatt noen vesentlige organisasjonsmessige endringer. På grunn av mange passive medlemmer i rådet blei det sanert. I stedet fikk FIVH et nytt råd. Det nye var at medlemmene fra styret og representanter fra lokalgruppene skulle sitte i rådet. Endringene medførte større innflytelse for deltakerne sin del fra og med 1977. På møtet i 1977 blei det også vedtatt å nedsette en komité til utredning av organisasjonsform i FIVH.⁷⁴

Komiteen sitt forslag utgjorde grunnlaget for vedtektene, vedtatt i et ekstraordinært rådsmøte 18.november 1978. Vedtektene gjaldt bevegelsens grunnlag, målsetting og oppbygging, bruk av navnet til bevegelsen samt detaljer om valg av råd, styre og drift av Informasjonssenteret. Dessuten var det en egen paragraf som omhandla ”avvikling av Informasjonssenteret”.⁷⁵ På et rådsmøte mens denne diskusjonen pågikk, foreslo Jacob

⁷² FIVH. A. Årsberetning 1976, ss. 3-4.

⁷³ FIVH A. Årsberetning 1976, s. 3. Leif Sandholt og Per Svae blei henholdsvis ansatt som sekretær for lokalarbeidet og reisesekretær.

⁷⁴ FIVH A. Årsberetning 1977, s. 1-2.

⁷⁵ FIVH A. Årsberetning 1978, ss. 1-2. Informasjonssenteret kunne avvikles dersom ¾ av rådet sine medlemmer

Bomann-Larsen å legge ned hele virksomheten til FIVH. Årsaken var den økende ressursmengden og tida det ville kreve dersom FIVH blei en organisasjon, noe som på mange måter var i ferd med å skje på dette tidspunktet.⁷⁶

Etter stifternes syn besto uoverensstemmelsen blant anna i at Senteret og kontrollorganene hadde begynt å oppfatte seg sjøl som representanter for deltakerne, noe de mente var feil. De sa at Senteret hadde opptrådt med uklarhet og inkonsekvens i forhold til sine egne regler. Ifølge et skriv fra 1978 hadde Senteret ”organisert lokallag rundt i landet, og det er gitt råd og retningslinjer for lagenes virksomhet”, noe Senteret ikke hadde mandat til ifølge oppropet. Det sa at Senteret skulle *inspirere* til dannelse av lokallag. I praksis hadde styret og Informasjonssenteret ”kommet på gli i retning av å oppfatte seg som ledelse for en organisasjon”, lød kritikken.⁷⁷ Dammann frykta ”interessen for det man ville utrette [blir] erstattet av interesse for en organisasjonsform og ideologi som kan distansere fellesskapet fra andre grupperinger. Organisasjonen [får] en egenverdi på bekostning av formålet. *Bevegelsen* er stagnert”.⁷⁸

Med vedtektene i 1978 kan en påstå at bevegelsestanken seira. En fasttømmring av bevegelsestanken kan forstås som en konsolidering av den opprinnelige planen til initiativtakerne. Erik Dammann, Torvald C. Løchen og Arne Næss sto for en slik linje. Flere ga tilsagn til bevegelsestanken, blant anna Johan Galtung og den svenske professoren i samfunnsvitenskap Gunnar Adler-Karlsson. Arne Næss skrev:

Folkeaksjonen kan betraktes som en ”surdeig” i samfunnet (vi setter inn det motiv som får gjæringsprosessen i gang, men dirigerer ikke gjæringen). Det kan innebære en viss fare om bevegelsen tar form av en ”organisasjon” fordi denne lett får en egenverdi. Virksomheten ved spredning av motivasjonen (surdeigen) kan organiseres sterkere uten at Folkeaksjonen dermed bygges opp som en organisasjon.⁷⁹

Johan Galtung påsto at ”en mer tradisjonelt organisert form vil trivialisere Folkeaksjonen”.⁸⁰ Flere grunner nevnes til hva frykten for en organisasjon besto i. Det fantes en generell mistenksomhet overfor byråkrati som en lagsom prosess med ”passiviserende virkning”.⁸¹ Organiserte valg av personer til rådet blei sett på som ressurskrevende; ”ordet papirmølle ble

eller minst 5 prosent av de som betalte kontingent framsatte et slik ønske. I 1982 og 1983 blei vedtektene endra vedrørende valg av representanter til råd og styre.

⁷⁶ Intervju, Jacob Bomann-Larsen 8. februar 2006.

⁷⁷ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?”, s. 8. Understreking i originalhefte.

⁷⁸ *Ny livsstil* nr. 2/1978, s. 2.

⁷⁹ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?” vedlegg, s. 2.

⁸⁰ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?” vedlegg, s. 1.

⁸¹ Dammann 1979, s. 219.

brukt”, står det i omtalen av diskusjonen.⁸² Dammann forklarte i et hefte: ”En konsekvens av at vi sikter mot en bevegelse som til sist skal omfatte et flertall av folket, er også at bevegelsen må være så åpen som mulig. En medlemsorganisasjon kan aldri regne med å nå et slikt omfang.”⁸³

Hvem var de sentrale aktørene i FIVH?

I dette første kapittelet har et aktørorientert perspektiv blitt lagt til grunn.⁸⁴ Erik Rudeng har skrevet at ”(e)t oppbrudd begynner ikke som en kollektivbevegelse, men som individuelle avvik fra dominerende tanke- og handlingsmønstre.”⁸⁵ Begrepet bevegelsesentreprenør spiller på betydningen av stifterens evne til å benytte seg av ulike ressurser på en effektiv måte i etableringsprosessen. Den tidligere reklametekstforfatteren Erik Dammann hadde anlegg for å inspirere folk fra ulike felt og med forskjellige politiske oppfatninger. Dammann kan nok i så måte kalles en karismatisk leder. Med det menes en leder med stor personlig utstråling og tiltrekningskraft på ulike personer, ikke nødvendigvis som en leder som manipulerte folk rundt seg. Dammann sto i sentrum gjennom de første årene etter stiftelse, og i ettertid har han beskrevet denne tida som svært slitsom: ”I mer enn tre år hadde jeg praktisk talt aldri mer enn fire timers søvn i døgnet, hverken hverdager eller helger”.⁸⁶ I samråd med kona Ragnhild bestemte han seg for å gå av som Informasjonssenterets daglige leder i 1977, men han fortsatte å jobbe i Senteret og forblei lenge knytta til FIVH som rådgiver.

Det er klart at en rekke andre personer enn Erik Dammann var involverte og betydningsfulle i oppkomsten og organiseringa av bevegelsen. Hvem var den innerste krets i denne bevegelsen? ”Pionerene” Bomann-Larsen, Wormstrand og Mellqvist, som var de første ansatte i Senteret, representerte nye krefter. De tok sjøl kontakt med Dammann etter å ha fanga interesse for ideene, og de ville jobbe for FIVH. Steinar Lem blei med etter årsmøtet på Blindern 1975. Han nevnes allerede i 1977 som en aktiv foredragsholder.⁸⁷ Når det gjaldt medlemmene i styre og råd, tok Dammann og arbeidsgruppa kontakt med de som først hadde interessert seg for ideene. De første medlemmene av styret og rådet var en gruppe kjente og

⁸² FIVH A. Årsberetning 1978, s. 2.

⁸³ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?”, s. 6.

⁸⁴ Muligens er dette inspirert av *De nasjonale strateger* av Rune Slagstad (1998). I en artikkel kaller Francis Sejersted *De nasjonale strateger* et eksempel på en vending mot ideologiene, politikken og individene i historiefaget. F. Sejersted: ”Virksom politikk” i Erik Rudeng (red.): *Kunnskapsregimer*. Oslo 1999, ss. 19-20. Det er som kjent ikke det ”sepiske”, de skjulte motiv og hensikter som gir årsaksforklaringene hos Slagstad, men strategenes overbevisning utgått av en gitt kultur, oppvekst, utdanning, og igjen, deres forbindelser til andre aktører og miljø som konstituerer et kunnskapsregime.

⁸⁵ Erik Rudeng: ”Innledning” i Rudeng (red.): *Kunnskapsregimer. Debatten om De nasjonale strateger*. Oslo 1999, s. 11.

⁸⁶ Dammann 2005, s. 158.

⁸⁷ FIVH A. Årsberetning 1977, s. 6.

ressurssterke personer. Flere hadde røtter i det politiske organisasjonsmiljø i Norge, som Trygve Bull, Ragnhild Sundby, Anne Grieg, Thorolf Rafto, Arne Næss og Alfhild Bingen. Mens andre, som Thorvald C. Løchen, Kari Gåsvatn og Gro Wester kom fra andre steder. FIVH fikk etter hvert mange medlemmer kjente fra politikken, slik som Per Kleppe, Einar Gerhardsen, Finn Gustavsen, Per Borten og Bjørn Unneberg.⁸⁸

Arne Næss sitt engasjement i Fremtiden i våre hender har ikke vært mye omtalt.⁸⁹ Næss og Dammann kjente hverandre fra sine nærmiljø.⁹⁰ Næss var, som nevnt over, formann i styret for 1974. Han talte på stiftelsesmøtet, ved andre masse møter og var fast skribent i gjennom en årrekke. I en egen spalte under overskrifta ”Det filosofiske hjørnet” i *Ny livsstil* kom han med filosofiske betraktninger rundt forbruk, samfunnsforandring og ulike naturfenomen. Arne Næss var betydningsfull for bevegelsen som en autoritet utad og ideolog innad. Han var diskusjonspartner til Dammann under hans arbeid med å skrive idégrunnet og gjorde Dammann oppmerksom på at det var nødvendig med en *verdiprioritering*.⁹¹

Dammann kjente til advokaten Torvald C. Løchen fra reklamebransjen og visste at han var ”en idealistisk og kreativ systematiker og ordensmann”.⁹² Løchen utarbeida forslaget til organisasjonsform. Økososialisten og politikeren Hartvig Sætra kom med i begynnelsen og han var blant de første som oppretta et lokallag i si heimbygd.⁹³ Fysikeren Jørgen Randers var blant forfatterne av den internasjonalt berømte rapporten til den såkalte Romaklubben, *Limits to Growth*.⁹⁴ Randers jobba som forskningskonsulent for FIVH. Endelig var Erik Bye en verdifull alliert for Dammann i begynnelsen, ved å omtale folkeaksjonen på NRK. Bye var også med på kampanjer og tiltak i bevegelsens navn ved flere seinere anledninger.

Oppsummering

I kapitlet har jeg skrevet om hvordan FIVH oppsto og blei organisert. Erik Dammann var entreprenør og drivende kraft i bevegelsen. De personlige egenskapene og erfaringene til Erik Dammann var av stor betydning for budskapet til FIVH og hvordan den skulle virke. Dammann blei på et tidlig tidspunkt kontakta av en rekke innflytelsesrike og ressurssterke

⁸⁸ Bjørn Unneberg var også med i styret i 1976 og 1977. FIVH A. Årsberetning 1976, s. 2; Årsberetning 1977 s.2.

⁸⁹ Det nevnes for eksempel ikke i omtalen av Næss i *Norsk biografisk leksikon* (bind 7), ss. 85-87.

⁹⁰ Intervju, Dammann 27. mars 2006.

⁹¹ Intervju, Dammann 27. mars 2006.

⁹² Dammann 2005, s. 96.

⁹³ Dammann 2005, s. 105.

⁹⁴ Donatella H. Meadows et.al.: *Limits to Growth*. 1971. Utgitt på norsk: *Hvor går grensen?* Oslo, 1971. Rapporten fra en gruppe forskere ved det teknologiske instituttet i Massachusetts (MIT) omhandla virkningene av ukontrollert vekst i samfunnet. Forskerne benytta seg av datamaskiner og regna seg framover i tid for å se konsekvensene av ressursbruk i framtida. De slo fast at ukontrollert vekst ikke kunne fortsette. Resultatet i rapporten vakte oppsikt i mange kretser. Rune Slagstad skriver at rapporten skapte bevissthet om at det fantes grenser for vekst, både i naturen og i samfunnet. Slagstad 2001, s. 548.

personer. De var svært viktige i arbeidet med å lansere en folkeaksjon for ny livsstil og nedsatt forbruk i Norge til fordel for rettferdig global ressursfordeling. Planlegginga og etableringa framstår som effektiv og velorganisert. I FIVH deltok fra første stund personer som ga bevegelsen legitimitet og kunnskapstygde, som for eksempel Arne Næss, Trygve Bull, Alfild Bingen og Georg Borgström, bare for å nevne noen få. I tillegg mobiliserte den en rekke nye krefter inn i sentrale posisjoner. I den forbindelsen var det avgjørende at dyktige personer kontakta Dammann og begynte å jobbe i aksjonssenteret. Det var også essensielt at de kjente til og stilte seg bak de opprinnelige planene. Det offisielle gjennombruddet til FIVH var stiftelsesmøtet der nærmere 3000 personer deltok. I tida etter stiftelsen opplevde FIVH en voldsom tilstrømming av interesserte deltakere, media og politikere.

Oppropet fra høsten 1973 la til grunn premissene for organisasjonsforma i den kommende folkeaksjonen og bevegelsen. FIVH kom i stor grad til å fungere slik det blei utlagt her, og oppropet regnes fortsatt i dag for bevegelsens grunnlov. Stifterne kalte initiativet ”folkeaksjonen Fremtiden i våre hender” på grunn av tittelen på boka Erik Dammann ga ut i 1972. Organisasjonsforma i folkeaksjonen ligna på en stiftelse, med et utøvende sekretariat i Senteret og to kontrollerende organ, et styre og råd. Før 1978 fantes det ingen vedtekter, og deltakerne hadde få eller ingen muligheter for å påvirke ledelsen gjennom formelle strukturer. En slik ordning blei kritisert for å være udemokratisk, men de kritiske røstene var for svake, for få eller nådde ikke opp. Det var ikke hensikten til stifterne å etablere en organisasjon av tradisjonell art. I 1977 blei bevegelsestanken til stifterne konsolidert og FIVH gikk over til å kalles en ”bevegelse”. Navneendringen var ikke et brudd med tidligere praksis. I alt var det ingen store skifter i organisasjonsform fra 1974 til 1982, sjøl om deltakerne etter hvert fikk større innflytelse. FIVH var en bevegelse med løs organisasjonsstruktur og medieorientert strategi. Strategien gikk riktignok gjennom noen endringer i perioden, i samsvar med endringer i virkelighetsforståelse og fortolkning. Det er tema for neste kapittel.

Kapittel 2. Budskap

Formålet med dette kapitlet er å klargjøre innholdet i budskapet til FIVH fra 1974 til 1982. De grunnleggende spørsmål for kapitlet er: *Hva sa bevegelsesstifterne om verdens problem og hvordan ville de løse problemene? Var det stor endring i budskapet fra 1974 til 1982?*

Jeg vil først klargjøre kildematerialet og den metodiske innfallsvinkelen til kapitlet. Budskapet vil analyseres ved å trekke på et teoretisk perspektiv med fortolkningsrammer. Deretter skal jeg gå gjennom budskapet. Det er mulig å lage et analytisk skille mellom tre faser. Innenfor disse skal jeg forsøke å vektlegge element av stabilitet og endring i budskapet. Det er selvfølgelig nødvendig å se budskapet i kontekst, men i dette kapitlet skal det handle om budskapet isolert.

Metodisk perspektiv

Kildematerialet for dette kapitlet består i hovedsak av bøkene til Erik Dammann og noen dokument fra bevegelsens arkiv. "Idégrunnet" er viktig fordi det inneholder de bærende ideene i bevegelsen.¹ Erik Dammann skrev Idégrunnet etter innspill fra Arne Næss. I praksis vil det si at budskapet blei utforma av Dammann. Det finnes for øvrig et veiledende hefte om strategi og bevegelsesstruktur fra Informasjonssenteret.² Hefte er relativt avanserte utgreiinger om mål og strategi som var beregna på personer som skulle holde foredrag, debattinnlegg eller planlegge aksjoner i bevegelsens navn.³ Bøkene derimot, var vesentlige for å spre budskapet til mange, både deltakere i bevegelsen og opinionen generelt. I sjølbioografien meddeler Dammann at bøkene var skrevet som svar på kritikk, spørsmål og misforståelser retta mot FIVH.⁴

Framtiden i våre hender tok avstand fra ideologi-begrepet gjennom hele perioden. Stifterne ville ikke assosiere seg med en av -ismene fra 1800-tallet. Delvis kan en se denne posisjonen som en måte å bryte ut av en ideologisk motsetning mellom sosialister og liberalister på. Motsetningen hindra etter FIVH-ernes oppfatning samarbeid om samfunnets viktigste utfordringer, og som en folkelig bevegelse meinte de å representere noe nytt og mindre ideologisk fastlåst. De mente det var viktig med en felles forståelse, men ville ikke binde seg til en politisk ideologi for å nå bredt ut. De mente også at ideologiene i sin kjerne

¹ FIVH A. "Idégrunnet", mars 1976.

² FIVH A. "Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender? Om de grunnleggende retningslinjer for strategi og struktur". 1978

³ FIVH A. "Idégrunnet", s. 1.

⁴ Dammann 2005, s. 136.

hadde vekst som grunnleggende verdi. Allerede i *Fremtiden i våre hender* skrev Dammann at det var behov for en politikk som satte ”menneskelige verdier foran materiell egennytte”.⁵ Den grunnleggende verdi og norm bevegelsen Framtiden i våre hender skulle fremme var ”en ubegrenset og aktiv medmenneskelighet”.⁶ Fortolkning, mål og strategi framstiller de bærende ideene i bevegelsen, men sjøl om bevegelsen ettertrykkelig distanserte seg fra ideologi-begrepet kan det benyttes i en analyse.

En vellykka fortolkning er et vilkår for at en bevegelse skal lykkes.⁷ Som Knut Kjeldstadli skriver, må bevegelsesledere ”erobre sinnene” til folk. De kan gjøre det ved å ”summere opp lærdommene som en situasjon gir” og tilby en fortolkning som folk kjenner seg igjen i.⁸ Konseptet fortolkningsramme, eller *framing* på engelsk, uttrykker en måte å analysere budskapet på.⁹ Lederskapet i bevegelsen beskriver virkeligheten, de trekker på element fra den eksisterende kulturen og de forholder seg til en kontekst for å utforme mål og strategi. I kapitlet vil jeg benytte meg av en tilnærming til ideologifortolkning utvikla i miljøet rundt den amerikanske sosiologen David Snow. Disse forskerne forsøker å forklare hvordan den meningsskapende prosessen foregår i bevegelsene. Dette perspektivet tar etter mitt syn både lederne og deltakerne i betraktning på en god måte. Ifølge Snow og andre teoretikere er det viktig at eksponentene for bevegelsen evner å formulere verdier og mål slik at det treffer grupper av opinionen som mobiliseres for saken.

Metodisk kunne man analysere budskapet som en diskurs, som gjerne defineres som en meningssammenheng basert på en bestemt måte å snakke om eller forstå verden, eller en del av den, på.¹⁰ Jeg vil heller bruke begrepet *virkelighetsfortolkning*, særlig fordi aktørene eller de som snakker på vegne av FIVH er tilstede i teksten. Virkelighetsfortolkning er et begrep som i min oppfatning egner seg til å analysere det gjensidige forholdet mellom tekst og virkelighet. Fortolkningsramme blir et analytisk verktøy. Som Sidney Tarrow skriver: “To relate the text to context, the grammar of culture to the semantics of struggle, we need a concept suited to the interactive nature of social movements. A contemporary group of scholars offers such a concept in the idea of collective action ‘frames’”.¹¹

⁵ Dammann 1972, s. 138.

⁶ Idégrunnlaget 1976, s. 4.

⁷ Donatella della Porta og Mario Diani: *Social Movements. An Introduction*. Blackwell 1999, s. 68.

⁸ Knut Kjeldstadli: ”Fra Pariskommunen til Porto Allegre. Hvordan og hvorfor oppstår sosiale bevegelser?” i Børge Lund (red.) *KonturTidsskrift*, 2002. s. 36.

⁹ For en annen oversettelse, se Ørnulf Seippel som kaller det ”ideologiske rammer”. Ø. Seippel: ”Sosiale bevegelser: Innføring, oversikt, utfordringer” i *Sosiologisk tidsskrift* 11 (2), 2003, s. 191.

¹⁰ Marianne W. Jørgensen et.al.: *Diskusanalyse som teori og metode*. Roskilde 2005, s.9

¹¹ Tarrow 1998, s. 109.

Flere personer sine kognitive erfaringer og virkelighetsfortolkninger kan samles i en fortolkning. En fortolkningsramme viser til et skjema som rammer inn en kollektiv forståelse. Skjemaet har tre deler. For det første, må fortolkningen inneholde en identifisering av et samfunnsproblem som krever handling. For det andre, bør det formuleres et mål eller løsning som bevegelsen jobber mot. For det tredje, må det finnes en strategi for hvordan bevegelsen vil arbeide mot målet. Strategien inkluderer en emosjonell dimensjon fordi bevegelsesstifterne spiller på tilhørernes følelser for å vinne deres tilslutning.¹² Snow kaller kalt de tre nivåene diagnose, prognose og motivering.¹³ Med utgangspunkt i kildegrunnlaget skal kapitlet handle om hva FIVH mente var verdenssamfunnets problem, hva deres mål var og hvilke strategier de hadde.

1974 - 1975

I boka *Fremtiden i våre hender* fra 1972 gjorde Dammann rede for det han anså som den største utfordringa i verdenssamfunnet. Han meinte det største samfunnsproblemet var at et flertall av verdens befolkning levde i stor fattigdom og nød. Tall Dammann brukte viste at over 80 000 barn døde av sult hver dag.¹⁴ Han pekte på hvordan situasjonen stred mot tradisjonelle kristne og humanistiske verdier som medmenneskelighet og solidaritet. Videre brøt tilstanden med FNs menneskerettighetserklæring fra 1948 fordi verdens stater gjennom den hadde forpliktet seg til å sikre menneskenes grunnleggende rettigheter.¹⁵ Dammann mente verdenssituasjonen var et løftebrudd og han synliggjorde de rike lands umoralske trekk ved at de opprettholdt en internasjonal orden som så grunnleggende stred mot allmenne og universelle rettigheter. I tillegg tilkjente han de rike land historisk ansvar for tilstanden. Nøden skyldtes vestlige lands utbytting av store deler av den ikke-vestlige verden i en jakt på materiell egennytte og økonomisk vekst sia 1500-tallet. Av denne grunn mente han at menneskene i den rike del av verden burde vedkjenne seg ansvaret for problemene.¹⁶

Dammann medkjente at det var en komplisert situasjon, men spurte i begynnelsen av boka: "Hvorfor gjør vi ikke noe for å rette på alt som er galt?"¹⁷ Med boka ville Erik Dammann antyde noen svar på dette spørsmålet. Han mente det hadde bakgrunn i tre hindringer i de rike landene. For det første skyldtes det omfanget av situasjonen. Forandring

¹² Tarrow 1998, s. 111; della Porta 1999, ss. 69-74.

¹³ della Porta 1999, s. 292

¹⁴ Dammann 1972, ss. 173-174.

¹⁵ Dammann trekker fram artiklene 25, 26, 27, 28 og 30 fra FNs menneskerettighetserklæring. Artiklene er skrevet inn i begynnelsen av boka. I korthet handler artiklene om "enhvers rett til" tilstrekkelig levestandard; utdanning; og deltakelse i det kulturelle og vitenskapelige liv, samt internasjonal garanti for disse rettene. Se Dammann 1972, s. 13.

¹⁶ Dammann 1972, s. 19.

¹⁷ Dammann 1972, s. 9.

ville kreve omlegging i den enkeltes liv, noe de færreste var villige til å innse. For det andre hang det sammen med en håpløshet og pessimisme fordi eksperter og samfunnsvitere var skeptiske til at forandring var mulig. For det tredje bygde virkelighetsbildet til folk på falske forestillinger om virkeligheten. Derfor mente Dammann det var tvingende nødvendig å skrive et ”sannferdig” virkelighetsbilde.¹⁸

Det nye virkelighetsbildet måtte fortelle om de bakenforliggende årsakene til situasjonen. En stor del av *Fremtiden i våre hender* vies derfor historiske framstillinger av samfunn og kultursentra i den ikke-vestlige verden før den europeiske oversjøiske ekspansjon fra rundt år 1500. Dammann ville korrigere verdensbildet skapt av eurosentrisk historieskriving. Han skrev: ”Ved å fremstille alt som har skjedd fra Europas synsvinkel har historikerne gitt oss et fullstendig skjevt bilde av vår plass i verden. På den måten har vi klart å døyve vår samvittighet og glemme det ansvar våre forfedre pådro oss overfor resten av menneskeheten.”¹⁹

I *Fremtiden i våre hender* beskrev forfatteren også økende sosiale problem i rike land. Problemene her skyldtes overforbruk. Biler forurensa og forårsaka ulykker, økende materielle behov skapte stress og psykiske sykdommer, alkohol- og nikotinformbruk førte til dårlig helse, et høyt produksjonsnivå skapte press og misnøye for arbeiderne og ødela miljøet og så videre. Dammann bemerkta at det også her var vanskelig å gripe helheten i situasjonen. Ut av hva han kalte ”en mosaikk av usammenhengende enkeltproblemer” ville han formulere et helhetlig verdensbilde.²⁰ Det var erkjennelsen av sammenhengen mellom problemene *både* i de fattige og i de rike land som tente Dammann og førte til at boka blei skrevet. Han gjorde det klart at problemene hadde én kjerne, nemlig global ressursfordeling eller ”fordelingen av godene”, som Dammann skrev.²¹ Den helhetlige fortolkinga av verdensproblem slik Dammann beskrev det var, på tross av innvendinger man kan rette mot enkelte tall- og faktaopplysninger, svært klar og illustrativ. Det bidro til at boka fikk så stor oppmerksomhet. I alt solgte den i godt over 20 000 eksemplar.

I oppropet og de første skriftene til bevegelsen FIVH, var kjernen i budskapet helheten og sammenhengen mellom problemene. Ettersom de rike land var skyld i problemene, måtte også forandringa begynner der. Boka blei et viktig instrument for bevegelsen fordi den var

¹⁸ Dammann 1972, s. 9.

¹⁹ Dammann 1972, s. 20. Slike utenomeuropeiske og globalhistoriske framstillinger blei også trykt i medlemsavisa *Ny livsstil*. Se for eksempel nr.1/1974, s. 5.

²⁰ Dammann 1972, s. 15.

²¹ Dammann 1972, s. 16.

klar i framstillingsform og på en effektiv måte retta en moralsk appell til leseren. På slutten av boka står følgende resonnement:

På samme måte som vi i dag synes at slavehandel og koloniutbytting var en umenneskelig og ubegripelig bestialsk måte å skaffe seg rikdom på, er det hevet over enhver tvil at senere generasjoner vil synes at vår form for verdenshandel og fordeling av verdens goder var like uforståelig og umenneskelig. Er det ikke på tide at vi begynner å oppføre oss som mennesker?²²

Handling og deltakelse blei i boka gjort til et moralsk spørsmål. Men det var vanskelig å mobilisere folk til deltakelse for i ”de vestlige land er problemet at den frie vilje knapt eksisterer fordi de primitive behov overstimuleres slik at mennesket ikke har tanke for annet enn å tilfredsstille dem”, skrev Dammann.²³ Identifisering av problem pekte dermed mot forbruk. Men slik oppmuntra Dammann også til personlig engasjement og handling. Den første boka til Dammann ”krøp inn i privatlivet”, uttalte en svensk aktivist.²⁴ Leserne følte at de kunne gjøre noe sjøl. Riktignok var ikke det private så politisk for lederskapet i bevegelsen i første omgang. Først måtte de fremme en ny holdning til forbruk og utøve press slik at folk satte ned sitt forbruk i det private. I 1975 forklarte Dammann:

Først den dagen vår holdning og livsstil er såpass endret at vi faktisk setter menneskelige mål høyere enn økonomiske, kan de første tiltak for en grunnleggende kursendring gjennomføres, uten motstand i befolkningen. Først da har vi gitt våre politikere mandat til å starte en ny politikk.²⁵

På dette stadiet var målet for bevegelsen å skape et grunnlag og ønske i opinionen for en ny utvikling. Deres strategi var å jobbe for holdningsendring og endring i livsstil.

Personlig ansvar og ny livsstil

FIVH slo ned på det de så som den vedvarende drivkraften bak utviklingen, og som var skyld i den uholdbare verdenstilstanden. I den første boka blei det forklart at behovet for materielle goder prega den rike verdens samfunnsform, og problemene i verden skyldtes at ”alt blir til konkurranse om ting”.²⁶ Identifikasjonen av problem pekte i retning av en upersonlig forbrukskultur eller forbruksnorm. Bak beskrivelsene i boka kan en skimte radikal kritikk av det industrialiserte samfunnet. Budskapet preges av en negativ holdning til fabrikker, masseproduksjon og industrialiserte arbeidsformer. Dammann kalte det et system basert på misnøye fordi forbrukssamfunnet drives av at menneskene er misfornøyde og ønsker seg ting

²² Dammann 1972, s. 173.

²³ Dammann 1972, s. 138.

²⁴ Intervju Åsa Brandberg og Birgitta Tornérhielm, 17.august, 2006.

²⁵ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975: ”Om sammenhengen mellom systemforandring og holdningsforandring”, s. 7.

²⁶ Dammann 1972, s. 147.

de ikke har. Slik blei folk først og fremst forbrukere. Den stadig økende velstanden skapte ulykkelige mennesker i de rike landene og folk i fattige land blei nekta utvikling fordi landene de bodde i blei tømte for ressurser. Interessant nok blei ikke et kapitalistisk system *per se* utpekt som et onde i begynnelsen. I den første boka skrev Dammann at sjøl om ”systemet” var galt, var det på tide at hver enkelt tok konsekvensen av det. Han sa det var ”for enkelt å påstå at kapitalister, industrier, byråkrater og politikere alene har makt til å bevare det systemet som vårt samfunn og vår levestandard bygger på”.²⁷ Dammann forklarte at mens industriens representanter påsto de oppfylte politikernes mål om økonomisk vekst, fulgte politikerne velgernes ønsker. På stiftelsesmøtet sa Dammann at den ansvarlige var:

(D)en alminnelige lønsmottaker som fremdeles vil ha mer, som stadig krever en reallønnsøkning som bare kan skapes gjennom økonomisk vekst.[...] Ingen har skylden. Alle sitter på det samme veksthjulet og sparker fra etter evne, mens de dytter skylden i ryggen på hverandre.²⁸

Dammann kritiserte ikke direkte det økonomiske systemet eller kapitalisme, slik flere gjorde på denne tida. Kanskje unngikk Dammann kritikk av kapitalisme for ikke å støte fra seg potensielle tilhengere. I boka nevnes kapitalisme én gang. Da blir det gjort til en personlig holdning: ”Vi er alle kapitalister i våre hjerter”, fastslo Dammann.²⁹ ”Vi” var her nordmenn som fortsatte å kreve økte lønninger. Verdens problem skyldtes en slik økonomisk veksttanke som norm eller verdi, og ikke det økonomiske systemet. Derfor blei den logiske slutningen at enkeltmennesket hadde en forpliktelse overfor fellesskapet og verdensutviklingen til å endre sin holdning.

Ideen om en ny livsstil blei lansert i oppstartsfasen i 1974. Ansvarlig redaktør for avisa til folkeaksjonen, Tryggen Larsen, foreslo ”ny livsstil” som navn på avisa for de andre ansatte i Informasjonssenteret i 1974.³⁰ Avisen blei hetende *Ny livsstil* og flere av bøkene hadde ”ny livsstil” i tittelen. Bevegelsen blei kalt en ”folkeaksjon for en ny livsstil og rettferdig fordeling av verdens ressurser” i oppropet fra og med 1974.³¹ Orienteringa mot livsstil var viktig gjennom hele 1970-tallet. Det kom for eksempel forslag om å skifte navn på hele bevegelsen til *Ny livsstil*, men det blei avslått.³²

Bevegelsen sto ikke bare for en ny stil i klær og levemåte. Da *Ny livsstil* blei presentert på en pressekonferanse lufta Erik Dammann og Arne Næss hva som var hensikten med avisa.

²⁷ Dammann 1972, ss. 136-137.

²⁸ Dammann i *Ny livsstil*. (...) *Med rapport fra åpningsmøtet*. ss. 46-47.

²⁹ Dammann 1972, s. 137.

³⁰ Intervju, Dammann 27. mars 2006.

³¹ Se oppropet slik det sto i *Ny livsstil* nr.1/1974, s. 20

³² FIVH A. Årsberetning 1977, s. 22.

Ifølge Dammann ville de peke på forandringer den enkelte måtte gjøre i sitt forbruk og hvorfor det var nødvendig. Næss sa at FIVH ønska å ”representere den velforståtte egeninteresse, fordi den samfunnsform vi har i dag gir enkeltindividene et lavt trivselsnivå og hauger av frustrasjon i kampen om å oppnå meningsløse ’goder’”.³³ I den første utgava av avisa var det også flere artikler om loppemarked, sykling og kollektivt forbruk.³⁴ Parolen om en ny livsstil fikk mer politiske grupperinger til å reagere. AKP (m-l) kalte ny livsstil et ”opplegg til barkebrød for arbeidsfolk i krisetider”.³⁵ Et minkende fokus på ”livsstil” kan tidfestes til september 1979 da avisa *Ny livsstil* gikk over til magasininform og navnet *Folkevett*.

Flere av de såkalte nye sosiale bevegelsene var orienterte mot livsstil.³⁶ For FIVH var en omlegging av livsstilen i de rike lands befolkning en forutsetning for målet om rettferdig ressursfordeling globalt. Dessuten var en enklere livsstil og redusert forbruk et gode fordi befolkningen søkte mer ekte livsgleder ved å forbruke mindre. Men hvorfor blei ”livsstil” så sentralt på denne tida? I *Aschehougs konversasjonsleksikon* fra 1970 er livsstil en handlingspsykologisk betegnelse basert på det tyske *lebenshaltung*, om et individs grunnleggende reaksjonsmønster og handlinger.³⁷ Ifølge historikeren Sissel Myklebust var det en ”livsstilsdebatt” allerede på 1950-tallet på bakgrunn av jobbrelatert stress og helseproblem blant kontorister.³⁸ Markedsanalytikere benytta seg så av begrepet rundt begynnelsen av 1970-åra for å betegne forskjellig konsumentatferd.³⁹ Tryggen Larsen kom fra *Forbrukerrapporten* og Erik Dammann var tidligere reklamekonsulent. De kjente muligens til begrepet fra markedsføringsfeltet. For FIVH blei det et tegn på en personlig og ikke-kommersiell livsførsel. En ny livsstil var ikke nødvendigvis så alternativ som en finner eksempler i deler av motkulturen på samme tid. Det handla ikke om et brudd med borgerlige verdier og levemåte, men om å skjære ned det totale forbruket i husholdningen. Her lå også noe av årsaken til deres brede appell, i motsetning til for eksempel kollektive boformer og samvær på Karlsøy i Troms.⁴⁰

Det er mulig å lese budskapet i løpet av den første fasen (1972 - 1975) som et uttrykk for sterk tro på enkeltmenneskets mulighet til å påvirke og forandre strukturelle forhold. ”Hele samfunnet, hele vår måte å bo, leve og tenke på må gradvis forandres gjennom

³³ *Vårt land*, 31.oktober 1974

³⁴ *Ny livsstil*, nr.1/1974, s. 10, 12 og 16.

³⁵ *Ny livsstil* nr. 4/1976, s. 23.

³⁶ Kjeldstadli 2002, s. 38; Giugni 2001, s. 316.

³⁷ Arthur Holmesland (red.): *Aschehougs konversasjonsleksikon*. Bind 12, 5. utg. Oslo 1970, s. 583.

³⁸ Sissel Myklebust: ”Farlig kunnskap? Manipulasjon, kommunikasjon og livsstil” i Myrvang et.al: *Temmet eller uhemmet. Historiske perspektiver på konsum, kultur og dannelse*. Oslo 2004, s. 419.

³⁹ Myklebust 2004, s. 370.

⁴⁰ Se for eksempel Anders Lindhjem Godal: ”Kjernefamilien er en sosial sjukdom” i Tor Egil Førland og Trine Rogg Korsvik (red.): *1968. Opprør og motkultur på norsk*. Oslo 2006

forandring hos den enkelte”, lød det avslutningsvis i *Fremtiden i våre hender*.⁴¹ På stiftelsesmøtet handla talene om personlig holdningsendring og en ny livsstil, slik jeg skrev i forrige kapittel. I et klargjørende foredrag om forholdet mellom personlig holdningsendring og systemendring sa Dammann at det ikke var nok å kritisere systemet med ord. FIVH mente at det var på tide ”at noen også begynner å angripe systemet på det eneste punkt hvor det virkelig er sårbart: ved å nekte å la seg manipulere til høyere etterspørsel og forbruk enn vi trenger”.⁴²

I alt kan en meine at FIVH ikke var så opptatt av de politiske og samfunnsmessige konsekvensene av budskapet i løpet av den formative fasen fra 1972 til 1975. Stifterne var opptatt av å identifisere verdenssamfunnets hovedproblem og av å gjøre det kjent for et flertall av befolkningen. På framsida av den første utgava av medlemsavisa *ny livsstil* sto det i fete typer: ”Problem nr. 1: Å få nok mat til alle” og under overskrifta blei vist til at rundt 60 prosent av verdens dødsfall skyldtes sult ved begynnelsen av 1970-tallet.⁴³ Et fokus på mat som anskueliggjøring av verdens problem var typisk for denne første fasa. Men samtidig blei også utviklingstendenser i Norge som fraflytting fra bygdene og sentralisering kritisert som skadelige og fremmedgjørende for mennesket. Bylivet og arbeid i store fabrikker og bedrifter gjorde mennesket til et ”tannhjul i en produksjonsmaskin.”⁴⁴ FIVH sa at løsningen derfor var å bryte med utviklingen, å søke en ny personlig livsstil med lavere forbruk.

1976 - 1978

I den neste fasen identifiserte bevegelsen fortsatt den fundamentale nød i utviklingslandene som hovedproblem. Det var viktig å klargjøre budskapet og derfor klargjorde lederskapet det verdimessige utgangspunktet for bevegelsen i et eget skriv. De ansatte i Senteret viste i tillegg større vilje til å konkretisere de politiske og praktiske konsekvensene av målet. Erik Dammann skrev ned verdiene i ”Idégrunnlaget” med hjelp fra Arne Næss. Idégrunnlaget var et hefte på 28 sider om konsekvensene av verdiene og målet til FIVH. Heftet var ferdig i mars 1976 og blei vedtatt på rådsmøtet 2.april samme år. Det nye med Idégrunnlaget var en redegjørelse for de grunnleggende verdivurderinger som lå til grunn for FIVH. De var: 1) ”en ubegrenset og aktiv medmenneskelighet”, 2) ”alle mennesker har lik rett til de sosiale og materielle forhold som muliggjør fri egenutvikling” og 3) ”bevarelse av det naturlige og helhetlige biologiske livsmiljø [...] er en forutsetning for utvikling av menneskehetens

⁴¹ Dammann 1972, s. 156.

⁴² FIVH A. Erik Dammann: ”Om sammenhengen mellom systemforandring og holdningsforandring”, s. 9.

⁴³ *Ny livsstil*, nr.1/1974, s.1. Tallene var fra FAO (FNs særorganisasjon for mat og ernæring)

⁴⁴ Dammann i *Ny livsstil*. (...) *Med rapport fra åpningsmøtet*. s. 42.

livskvalitet”.⁴⁵ Nytt var det også at det forelå en verdiprioritering slik at de grunnleggende verdivurderingene var bestemmende for all aktiviteten i bevegelsen. Det blei understreket at verdiprioriteringa måtte ”betraktes som det udiskutable utgangspunkt for enhver debatt om aksjonens filosofi og virksomhet.”⁴⁶ Verdiene var dermed felles basis for alle deltakerne i bevegelsen. Med en løsere organisasjonsform enn i en tradisjonell organisasjon, og på tross av en selvuttalt ikke-ideologi, utgjorde verdiene en samlende kraft og grunntanke. Erik Dammann har seinere erklært at ”(e)gentlig kan man si at verdigrunlaget *er* bevegelsen”.⁴⁷

Idégrunlaget kom etter en periode med kritikk og innvendinger mot bevegelsen fordi de ikke hadde en komplett analyse av økonomiske og politiske maktstrukturer. Det sto i heftet at formålet med FIVH aldri hadde vært å presentere en fullstendig samfunnsanalyse, men derimot at hensikten med bevegelsen var å utarbeide en målretta analyse for handling i retning av samfunnsforandring. Resultatene fra en meningsmåling i 1975 viste at det fantes støtte i befolkningen for å begynne en ny utvikling, mente bevegelsens leder. I Idégrunlaget er det tydelig at lederskapet mente tiden var inne for større engasjement overfor den konvensjonelle politikken. Forslag til ”konkrete, politiske tiltak prioriteres høyere enn i vårt første stadium av opinionspåvirkning”.⁴⁸ Med begrunnelse i verdiene kunne deltakerne jobbe innenfor politikken fordi verdiene var

absolutt forpliktende for vurdering av alle praktiske planer og tiltak. I henhold til dette kan en ideologi eller politisk oppfatning ikke sees på som et gode eller onde i seg selv, men vurderes fritt, både som helhet og i sine enkelte konsekvenser, ut fra spørsmålet om den er det best egnede middel til å fremme [målet].⁴⁹

Det var nytt at lederne oppfordra deltakerne i bevegelsen til å begrunne sine politiske valg ut fra verdigrunlaget. En annen ny strategi var at ansatte i Senteret i større grad enn tidligere skulle drive påvirkningsarbeid overfor politikere. Et utspill fra de ansatte i Informasjonssenteret om en politisk strategi kan ses som en erkjennelse av at en ny livsstil ikke var nok. De mente det var en fare for at folk satsa på en ny livsstil uten å redusere sine høye materielle og økonomiske krav totalt: ”Man utsetter kjøp av bil - eller kjøper en mindre - og får derved råd til å spise dyrere mat, mere kjøtt”.⁵⁰ Dammann nevnte eksempler på kulturelle uttrykk for protesten som bare skapte vekst, for eksempel alle de solgte platene og

⁴⁵ FIVH A. Idégrunlaget, s. 4. På samme side blir det presisert at punkt 3 var tatt med for å vise at økologiske hensyn blei ansett som en forutsetning for livskvalitet og ikke overordna punkt 1 om medmenneskelig ansvar. Etter deres syn måtte derfor naturen kunne overbelastes for å nå målet.

⁴⁶ FIVH A. Idégrunlaget, s. 3.

⁴⁷ Dammann 1979, s. 216.

⁴⁸ FIVH A. Idégrunlaget, s. 19.

⁴⁹ FIVH A. Idégrunlaget, s. 5.

⁵⁰ FIVH A. Idégrunlaget, s. 21.

kassetten etter at Vømmøl Spelmannslag slo gjennom, og hippiene som ga støtet til økt salg av ”hippieklær, halskjeder og dingeldangel”.⁵¹ Det var et problem at protestkulturen blei en kommersiell kultur.

Den erkjennelsen prega også den neste boka til Erik Dammann, *Ny livsstil - og hva så?* fra 1976.⁵² Her utla Erik Dammann det tidligere helhetssynet, den nye verdiprioriteringa og la fram en ny, konkret handlingsplan. Boka inneholdt den en plan med ti punkt for “personlig og politisk *handling*” ut fra bevegelsens mål. Målet var fortsatt “en gradvis, men fullstendig omorganisering av vårt samfunn med henblikk på en reduksjon i vårt nasjonale forbruksnivå - til fordel for en mer rettferdig global fordeling og verdensorden, slik at et menneskeverdig liv kan bli mulig for alle”.⁵³ Boka kan dermed for det første leses som en systematisering av mål og strategi, og vilje til å skape enhet og fellesskap innad.⁵⁴ For det andre var den et tegn til kritikere og ikke-deltakere om at lederskapet i bevegelsen hadde en handlingsanalyse som nå også omfatta politikk. Utad viste dette vilje til å bruke kritikken til noe konstruktivt.

Det er mulig å foreta et analytisk skille mellom to strategier i denne andre fasen fra 1976 til 1979. Holdningsendring og ny livsstil var fortsatt viktig, men en klarere orientering mot politikere og de politiske valgene til deltakerne var en ny og uttalt strategi. Det kan hevdes at det foregikk en politisering av budskapet mellom 1976 og 1979. I dokument og bøker framla flere av de aktive i bevegelsen konkrete, politiske tiltak for samfunnsendring. Det klareste eksempelet her var ”valgåndboka” som Jacob Bomann-Larsen og Erik Dammann utga før stortingsvalget i 1977.⁵⁵ For sjøl om endringer av holdninger og verdier blei sett på som nøkkelen til å begynne den private og offentlige forandringsprosessen, var det i denne fasa større vilje til å informere om hva en person kunne gjøre som forbruker på den ene sida og som politisk aktører på den andre sida. Det nye i denne fasa var en konkretisering av målet til bevegelsen i politiske termer.

Utopier

Fra 1976 til 1979 var utopier og framtidige ønskebilder mer framtreddende i bevegelsens tekster. Utopiene kan ses som symptomatiske for en konkretisering av ideene som fant sted i denne perioden. På en annen måte kan det utopiske oppfattes som et utslag i motsatt retning

⁵¹ *Ny livsstil* nr. 5/1976, s. 19.

⁵² Erik Dammann: *Ny livsstil – og hva så? Om samfunnsutviklingen fra en ny og bedre livsstil til en ny og bedre verden*. Oslo 1977 [1976]

⁵³ Dammann 1976, s. 10.

⁵⁴ Et tegn på budskapets relevans for deltakerne illustreres ved en oppfordring innledningsvis om å bruke teksten til gruppestudier. Det fantes også et studiehefte til boka: Jacob Bomann-Larsen, Per Evensen og Kåre Hoel: *Studiehefte til Ny livsstil – og hva så?* Oslo 1976.

⁵⁵ Jacob Bomann-Larsen og Erik Dammann: *Partiene ved skilleveien. Ny livsstil utfordrer – og ledende politikere svarer*. Oslo 1977

enn til politikken. Utopiene viste uansett en vilje blant de aktive til å planlegge framtidssamfunnet etter målet til bevegelsen. Redaktøren i *Ny livsstil* innrømte at de fleste forslagene var ”fullstendig urealistiske” på det daværende tidspunkt, men utopier kunne bidra til å skape debatt om nødvendige tiltak.⁵⁶ Et klart trekk ved de utopiske forestillingene var en idyllisering av bygder og landbruk. De så for seg et samfunn der flere ”nødvendigvis vil være beskjeftiget i landbruk” på grunn av økt matproduksjon, og flere ”nedlagte gårder og setrer vil være i bruk igjen, utdøende bygdesamfunn vil vokse på nytt, bygdekulturen vil kunne få en renessanse”.⁵⁷ Hele samfunnet blei trukket inn i en utopisk forestilling der folk levde etter idealene til FIVH:

(M)ålet med det hele er et samfunn som er innrettet for en ny livsstil – hvor en jevnere inntektsfordeling har redusert statuskonkurransen – hvor bygde-Norge blomstrer igjen, fordi det er flere som produserer mat og færre som fremstiller skadelig luksus – hvor byens biler, støy og trafikk er erstattet av velutbygget kollektivtransport, grønne gater, trygge lekeplasser, plass til menneskelig utfoldelse, adgang til stillhet. Hvor pendling ikke lenger er nødvendig fordi arbeidsplassene er mindre og mer menneskelige slik at vi kan bo nærmere arbeidsstedet. Og hvor vi har bedre samvittighet fordi vi ikke lenger lever på den fattige verdens bekostning.⁵⁸

Seinere sto slike forestillinger mindre sterkt. Visjonen om et alternativt samfunn som mål bleikna i takt med den videre samfunnsutviklinga. Mange faktorer spilte inn. Muligheten til redusert forbruk i husholdet var for eksempel gjenstand for en undersøkelse av et utvalg medlemmer i FIVH i 1977. Resultatene blei gjort tilgjengelige i en rapport noen år etter, og de viste at deltakerne, tross bestrebelsler, ikke greide å legge om livsstilen i nevneverdig grad.⁵⁹ For å klarlegge hvilke krefter som hindra forandring, var det nødvendig med en ny redegjørelse for bevegelsens mål og strategi.

1979 - 1982

Årene fra 1979 til 1982 var prega av nyorientering på flere områder for FIVH. Det var igjen behov for fornyelse av budskapet, delvis på grunn av rapporten nevnt over. Arbeidet gjennom fem år for å innføre nye verdier og mål i befolkningen førte ikke automatisk til mindre forbruk og et svekka konkurransesamfunn. Kun et mindretall av befolkningen hadde frigjort seg fra samfunnets forbrukspåvirkning.⁶⁰ Dammann har skrevet i ettertid at han fikk en ny

⁵⁶ ”Folkeaksjonen og utopiene” i *Ny livsstil* nr.5/1976, s. 2.

⁵⁷ Dammann 1976, ss. 126-127.

⁵⁸ *Ny livsstil* høsten 1976 (spesialnummer), s. 4.

⁵⁹ Rapport ”Privat forbruk og ny livsstil. Muligheter for reduksjon i privat forbruk.” av Leif Holbæk-Hanssen. Fondet for markeds- og distribusjonsforskning. Oslo, 1980

⁶⁰ *Folkevett* nr. 1/1980, s. 53 (Erik Dammann: ”En ny situasjon”)

erkjennelse av at ”det var *konkurransesamfunnet som formet folks ønsker og forbruk*”.⁶¹ Det var nødvendig å finne ut hvilke krefter som hindra en ny utvikling. Meningsmålinger viste paradoksale resultat. På den ene siden var det tegn til at folk ønska politisk og økonomisk utjevning framfor velstandsvekst. For eksempel svarte 76 prosent i 1978 at de syntes en stans i forbruksøkning innen to til tre år var rimelig. I 1979 ville 73 prosent ikke øke lønns- og inntektsnivået i 1980, og i 1980 ville 62 prosent fortsatt ha pris- og lønnsstopp.⁶² Men på samme tid gjorde Høyre stor framgang på meningsmålingene med sitt budskap om skattenedsettelse. For Høyres del har det også vært vanlig å nevne Erling Nordviks formannsperiode i partiet som viktig for en bredere oppslutning. Dammann kritiserte da ledere av politikken, organisasjoner og forskere for å hindre omlegging. Han skrev at ”(v)i står ved et veiskille i menneskehetens historie, men de som skulle veilede oss har ennå ikke vært i stand til å gjøre det klart hva valget står om”.⁶³

I boka *Revolusjon i velstandssamfunnet* fra 1979 retta han kritikk mot intellektuelle, politikere og ledere som ikke tok hensyn til folkelige ønsker og krav. Med ”revolusjon” mente han at det var behov for en total og gjennomgripende forandring av industrisamfunnet eller velstandssamfunnet.⁶⁴ Ved inngangen til 1980-tallet var fortsatt hovedproblemet i analysen til FIVH skjev og urettferdig ressursfordeling. Og det var ”teknostrukturene” og elitens makt i samfunnet som hindra forandring.⁶⁵ I boka blei liberalistiske og marxistiske strategier for forandring kalt autoritære og elitestyrte. Dammann slo et slag for folkebevegelsenes strategier fordi de involverte folkelige krefter. Det nye slagordet var ”forandring nedenfra”. Et tegn på at denne tankegangen fikk gjennomslag i bevegelsen FIVH var skiftet av navn på avisa i 1979, fra avisa *Ny livsstil* til magasinet *Folkevelt*.

En felles nordisk ”Alternativkampanje” blei planlagt ved begynnelsen av 1980-tallet. Ideen blei lagt fram av norske FIVH til de svenske, finske og danske alternativbevegelsene i 1980. Det skulle være en kampanje for å skape et nordisk marked utenfor internasjonal handelskonkurranse. Et opprop om en alternativ framtid blei utforma. ”Vi foreslår utredning av et nordisk alternativ i samarbeid med u-land”, lød oppfordringen i oppropet.⁶⁶ Det blei lansert et utredningsprosjekt med eget forskningsråd og prosjektsekretariat og de skulle utrede en mulig modell for et alternativt samfunn.

⁶¹ Dammann 2005, s. 197. Uthevelse i original.

⁶² Alle tall er fra *Folkevelt* nr. 1/1980, s. 53

⁶³ Erik Dammann: *Fritanker. Muligheter og hindringer for en nødvendig forandring*. Oslo 1981, s. 6.

⁶⁴ Dammann 1979, ss. 7-8.

⁶⁵ Dammann 1979, s. 98 og 110.

⁶⁶ ”Opprop om utredning av en Alternativ Framtid”, sitert etter Dammann 2005, s. 201.

Fra 1979 til 1982 var det flere nye prosjekt på gang i FIVH. Problem i de rike land med arbeidsledighet og misnøye økte på samme tid som skillene mellom de rike og fattige land vedvarte. Løsningen mente FIVH, var å få en grunnleggende omlegging av samfunnet i de industrialiserte land. En mulig strategi var å begynne et uredningsarbeid på nordisk plan.

Oppsummering

I kapitlet har jeg skrevet om budskapet til FIVH. Ved å analysere budskapet gjennom en fortolkningsramme har jeg gjort rede for hva bevegelsesstifterne sa om verdens problem, mål og strategi. Jeg har også klarlagt hvilke element som endra seg og hva som var stabile sider ved budskapet fra 1974 til 1982.

Gjennom hele perioden anså de sentrale personene at verdenssamfunnets største problem var en underutvikling og nød som ramma et flertall av befolkningen i fattige land. Målet var derfor å få en rettferdig fordeling av verdens ressurser på lang sikt. Redusert forbruk var et gode for befolkningen i de rike land, som var prega av stress, fremmedgjøring og misnøye på grunn av sine materielle krav og ønsker. Ved å redusere forbruket privat og offentlig kunne et ”sunnere samfunn” skapes i både de fattige og rike land.⁶⁷ Dette helhetlige synet på verdens problem og mål var et stabilt trekk ved budskapet til FIVH. En grunnverdi som verdsatte en universell humanisme eller global solidaritet var et anna stabilt kjennetegn.

Strategien til bevegelsen var under forandring gjennom perioden. Det var ikke snakk om store brudd, men heller korreksjoner og endringer foretatt på bakgrunn av kritikk, gjennom egen læring og endrede omgivelser. I alt mente FIVH at forandring måtte til på tre nivå for å nå målet om rettferdig ressursfordeling. Strategien omfatta derfor holdningsendring, endring av livsstilen og strukturendring. Stifterne konsentrerte seg først om holdnings- og livsstilsdimensjonen, men etter hvert blei de mer orienterte mot å endre samfunnsmessige strukturer.

Parolen om en ”ny livsstil” blei lansert i forbindelse med avisa i 1974, og det forblei et viktig middel for å realisere målet gjennom hele 1970-tallet. Fra 1976 til 1979 blei budskapet politisert og de samfunnsmessige strukturer og drivkrefter blei sett på som større hindringer enn tidligere. Av denne grunn blei det også nødvendig å søke nye arbeidsmåter. I litteratur om kollektive bevegelser vektlegges bevegelsesentreprenørenes virkelighetsfortolkning som viktig for å skape tilslutning til den enkelte sak. Men mobilisering forutsatte et kollektivt meiningsmønster. Historien til FIVH viser at bevegelsen traff mange med sitt budskap, men også at den mottok kritikk, noe som tas opp i neste kapittel.

⁶⁷ Oppropet. *Ny livsstil* nr.1/1974, s. 20.

Kapittel 3. Politisk kontekst

I oppropet het det folk skulle gå sammen ”på tvers av partilinjer” og samles uavhengig av ideologisk og interessebasert tilhørighet.¹ Ved oppstarten blei FIVH møtt med interesse fra et stort organisasjonsmiljø og deltakere fra nesten alle politiske parti. Flere eksempler tyder på at FIVH fungerte som en samling på tvers av partilinjer i begynnelsen. Hvordan utvikla dette seg fram til 1982? Som folkeaksjon og etter hvert bevegelse, befant FIVH seg på et slags mellomnivå mellom institusjoner (makro) og aktører (mikro) i det norske samfunnet. For bevegelsen var det nødvendig å forholde seg til de andre aktørene på dette mellomnivået, som omfatta etablerte politiske partier, store organisasjoner som fagbevegelsen, næringslivsorganisasjoner og kirka.² Gode forbindelser var avgjørende ettersom formålet til bevegelsen var å gjøre budskapet kjent og interessant for stadig nye grupper i samfunnet. Målet var jo å skape oppslutning i hele samfunnet for sin sak, men ettersom dette var en sak som greip inn i nesten alle områder av samfunnet, krevde det omfattende innsats, og ikke minst politisk handling. Kapitlet handler om den politiske konteksten de aktive i FIVH forholdt seg til, og hvordan de arbeida å få politisk gjennomslag. Hovedspørsmålet i kapitlet er: *Hvordan var forholdet mellom FIVH og politiske aktører fra 1974 til 1982?*

Slik det framgikk i forrige kapittel var FIVH først orientert mot personlig holdnings- og atferdsendring, og omkring to år etter opprettelsen blei budskap og strategi politisert.³ Dels kom politiseringa etter en erkjennelse i bevegelsens lederskap av at de burde konkretisere konsekvensene av budskapet og oppfordre til større politisk bevissthet blant deltakerne. Dels blei FIVH avkrevd politiske og samfunnsmessige analyser av deltakerne så vel som eksterne meningsmotstandere. Et politisert budskap og en vilje til politisk samarbeid var dermed både en ny, tilsikta framgangsmåte fra ledelsens hold og en vending påkrevd av andre aktører. Jeg vil si at budskapet og strategien til FIVH utvikla seg gjennom brytninger og diskusjoner mellom personer tilknytt bevegelsen og andre samfunnsaktører. Det illustrerer godt hvordan lederskapet forholdt seg til en politisk kontekst i samtida. I tillegg var en del av deltakerne også opptatt av slike spørsmål; det kunne en se i leserinlegg i aviser og offentlige debatter.

¹ Oppropet.

² I tillegg hadde FIVH kontakt med en rekke andre frivillige organisasjoner. Samarbeid med slike organisasjoner og bevegelser er interessant, men jeg skal ikke gå så mye inn på det her. Et slikt samarbeid vies heller ikke mye plass i kildene før Alternativ Framtid-prosjektet, lansert i 1982. Uten at det skal undersøkes empirisk, kan dette tyde på at FIVH anså muligheten for politisk gjennomslag uten støtte fra en bred konstellasjon av andre bevegelser og organisasjoner som større på 1970-tallet enn på 1980-tallet.

³ Med politisering mener jeg en strategi som i større grad involverte politiske institusjoner, slik som staten, representanter for den konvensjonelle partipolitikken og store organisasjoner.

Det er aktuelt å se utviklinga til FIVH i en bredere politisk ramme for å plassere bevegelsen i forhold til samtidige politiske strømninger og bevegelser. Flere forskere mener det er viktig å ha et relasjonelt blikk på bevegelsene og andre sosiale grupper. For eksempel den danske sosiologen René Karpantschof mener bevegelser primært formes gjennom de nettverk og relasjoner de forholder seg til.⁴ Den amerikanske statsviteren Iris Marion Young har skrevet om kollektive grupper som nettopp et uttrykk for sosiale relasjoner:

(A) group exists only in relation to at least one other group. Group identification arises (...) in the encounter and interaction between social collectives that experience some differences in their way of life and forms of association, even if they regard themselves as belonging to the same society.⁵

I kapitlet skal det framgå hvilke samfunnspolitiske miljøer og aktører som var interesserte i FIVH fra 1974 til 1982, og hvem som var bevegelsens sterkeste meningsmotstandere. Det er god grunn til å nevne at det ikke var målet til FIVH, men heller strategien til bevegelsen, som var gjenstand for kritikk og diskusjon. I kapitlet vil jeg trekke på en inndeling av det norske politiske landskapet i en rød, blå og grønn pol. Det er gjort for å strukturere stoffet, og bør ikke leses som absolutte kategorier.

Tre poler i norsk politikk

Skjematiske framstillinger av det norske partimønsteret tar gjerne utgangspunkt i en trekant med en rød, blå og grønn pol. Slik også med beskrivelser av norsk politikk på 1970-tallet.⁶ Trekanten er basert på en erkjennelse av at den økologiske strømmingen som slo ut i løpet av tiåret ikke lot seg plassere langs en tradisjonell høyre-venstre-skala. Flere pekte på en slik trekant allerede i samtida. Dels kan det betegnes som en objektiv, deskriptiv skildring av politikken, dels var beskrivelsen i seg sjøl en del av et politisk, ideologisk prosjekt. Tilhengere og talspersoner for en ”grønn” politikk hadde sjøl en fordel av å framstille oppslutning om ”grønne” interesser og verdier som et tidsmessig og spirende innslag i politikken. I boka *Økologi, samfunn og livsstil* fra 1976 skriver Arne Næss om samlinga rundt en grønn pol som et nytt og ”uforutsett” fenomen på begynnelsen av 1970-åra. Han mener Arbeiderpartiet kunne plasseres mellom en rød pol og sentrum av trekanten. Venstre, Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti befant seg nærmere den grønne polen, mens Høyre klart tilhørte den blå. Det synes rimelig å støtte Næss i at bildet av trekanten kan forsvares på bakgrunn av at interesse- og verdimotsetningene i hovedsak sto mellom de tre hovedgruppene.

⁴ Karpantschof, René: *Gaden og parlamentet*. København 2006, s. 84

⁵ Iris Marion Young: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton 1990, s. 43.

⁶ Se Arne Næss *Økologi, samfunn og livsstil*. (5.utg.) Oslo 1976, s. 223-227; Berge Furre: *Norsk historie. 1914-2000*. Oslo 2000, s. 195-196; Edgeir Benum: *Overflod og fremtidsfrykt*. Oslo 1998, s. 26ff.

Trekantmetaforen kan nyanseres ved at det fantes interessefellesskap mellom polene, et fellesskap som kom klarest tilsyne ved enkeltsaker, noe også Næss påpeker.⁷ Det mest typiske eksempelet her er EF-striden(e) som avslørte et interessefellesskap langs den rød-blå aksene på den ene siden og en sammenslutning mellom et konservativt blå-grønt og radikalt rød-grønt fellesskap på den andre siden.⁸

Utfallet av EF-kampen fikk stor betydning for det partipolitiske landskapet. Historikeren Edgeir Benum mener rystelsene etter EF-kampen på lang sikt medførte brytninger mellom tre politiske retninger, hvorav to var nye. For det første fortsatte en sosialdemokratisk tradisjon, men en ny strømning ”sprang ut av EF-motstanden”, og en tredje tendens i form av ny markedstro oppsto.⁹ Jevnt over fant det sted en radikaliserings av hele det politiske miljøet. Det var en slik politisk kontekst FIVH måtte forholde seg til da bevegelsen oppsto i 1974. Da det er relativt bred enighet om at den politiske konteksten var prega av store verdi- og interessekonflikter på 1970-tallet, er det desto mer interessant at FIVH anla en strategi der de ville nå alle grupperinger på det politiske feltet. Hvorfor gjorde de det? Først er det nødvendig å se litt nærmere på de tre polene.

Hvilke kjennetegn hadde de ulike polene, dersom en ser på det sosiale grunnlaget og interessekonflikter? I korthet kan en si at i det røde hjørnet av trekanten befant arbeidsselgere og industriarbeidere seg og folk av sosialistisk orientering. I det blå hjørnet var kjernen kapitalkrefter, de som leda bedrifter og forretninger. Samt større deler av øvre middelklasse, først og fremst i byene, men i økende grad utover på landet. I det grønne hjørnet var det en løs sammensetning av folk som var imot sentralisering, nedleggelse av arbeidsplasser innen primærnæringene og for aktive lokalsamfunn. Arne Næss mener også at en vesentlig del av de som sogna til den grønne pol var selvstendig næringsdrivende med noe kapital, og som kom fra næringer trua av større driftsenheter og urbanisering.¹⁰ En motsetning mellom rød og grønn var fundert i ulikt syn på styring. Mens grønn var ”distriktsorientert med liten tro på statsbedrifter og statsledelse”, var rød mer urban med større tro på ”parti, stat og LO”, ifølge Næss.¹¹

For å skille polene etter verdiorientering, blei ulike verdier verdsatt gjennom valgprogrammene. Her kan en skille mellom vekst, vekst og vern og vern. Vekst tilhørte en

⁷ Næss 1976, ss. 223-225.

⁸ Folkebevegelsen mot EEC/EF som et kollektivt subjekt på tvers av partipolitiske grenser inspirerte med all sannsynlighet stifterne av FIVH. Folkebevegelsen viste også at opinionen var delt når det gjaldt interesser som gikk på tvers av partidannelsene. Slik var en stor allianse om én sak mulig.

⁹ Benum 1998, s. 26-27.

¹⁰ Næss 1976, s. 224-225.

¹¹ Næss 1976, s. 226.

blå pol, vekst og vern (vekst kanskje også i betydningen velferd) en rød, vern en grønn. Den amerikanske statsviteren Ronald Inglehart skriver i sitt kjente verk *The Silent Revolution* fra 1977 om grunnleggende verdiforandringer hos befolkningen i høyindustrialiserte samfunn i denne perioden. Inglehart trekker her fram postmaterielle verdier som noe nytt. Med en forenkling kan grønne verdier kalles postmaterielle. I en historisk sammenheng bør det reflekteres over hvorvidt en ”grønn pol” var noe nytt, slik Næss og Benum mener. Det finnes mye litteratur som underbygger kontinuiteten i strukturelle skillelinjer, slik blant andre Stein Rokkan har vist.¹² Dessuten fantes det idémessige tradisjoner innen en ”rød pol”, som en by-og-land-sosialisme, som pekte fram mot den miljøbevegelsen eller grønne strømninger på 1970-tallet. Videre uttrykker bildet av en trekant et likevektig forhold mellom tre parter, men hovedtendensen i stemmeavgivning fra perioden viser at høyre-venstre-skillet var dominerende. Det kan være et poeng at det til ulike tider i historia skapes kollektive subjekt i form av folkelige bevegelser innafor og på tvers av de tre politiske polene, kanskje med utgangspunkt i verdiforandringer. Muligens representerte en ”grønn pol” en revitalisering av gamle sosiale og kulturelle motsetningsforhold, brakt til overflata med EF-striden. På en annen side var bevegelser med rent miljøpolitisk engasjement på 1970-tallet noe nytt. Kanskje var særlig var en ”rød-grønn” radikalisme ny, slik blant andre Hallvard Tjelmeland har vist. Stifterne av FIVH forsøkte å overskride de politiske motsetningene i det norske samfunnet ved å lansere folkeaksjon på tvers av partilinjer, slik Folkebevegelsen mot EEC hadde gjort.

Samling på tvers av partier

Den grunnleggende strategien til FIVH var medvirking og samarbeid med alle politiske retninger. Tanken var at et budskap med en moralsk appell om global humanisme og solidaritet overskred tradisjonelle interessebaserte skillelinjer i norsk politikk.

Mobiliseringsincentivet var fundert på verdier heller enn interesser, og stifterne mente det muliggjorde samarbeid mulig med alle. I oppropet sto det at det fantes grupperinger innen de fleste politiske parti som allerede støtta tanken om en alternativ utvikling til fordel for rettferdig global ressursfordeling. Så lenge grupperingene var svake, og mangla støtte i befolkningen, var det umulig å få partiene til å programfeste tiltak som medførte privat og offentlig forbruksreduksjon. Dermed var det logisk og taktisk å oppfordre til dannelsen av en folkeaksjon på tvers av partilinjer, slik det lød i oppropet. Folkeaksjonen som et bredt fellesskap blei videre legitimert i oppropet av undertegnerne som representerte en bredde når det gjaldt fagfelt, organisasjonsliv og det politiske miljøet, slik det framgikk i kapittel 1. Blant

¹² Stein Rokkan: *Stat, nasjon, klasse*. Oslo 1987

stifterne var Trygve Bull den eneste yrkespolitikeren som tidligere stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet, daværende medlem av Demokratiske sosialister (AIK) og etter hvert Sosialistisk Valgforbund.¹³ Men blant deltakerne og forsvarerne av FIVH fantes representanter for mange politiske retninger.

FIVH var en folkeaksjon for én sak; rettferdig fordeling av verdens ressurser. Men det spesielle med denne saka var jo at den spente mellom å være en prinsipiell sak som alle kunne enes om, samtidig som det i realiteten var en svært omfattende sak som hadde forgreininger til nesten alle samfunnsområder. Spennet i budskapet, fra å være enkelt til komplekst, skapte muligens problem for FIVH når det gjaldt muligheten for politisk gjennomslag, slik vi skal se. Konsekvensen av målet innebar en ny samfunnsform, noe det heller ikke blei lagt skjul på fra deltakerne sin side. Likevel mente initiativtakerne at de verken trengte en konkret politisk analyse eller handlingsplan. Arbeidet i Senteret handla om å spre informasjon om, og intensivere folkelig mobilisering for, nedsatt forbruk gjennom en ny livsstil. Som nevnt, mente lederskapet at politikere vanskelig kunne gå inn for politiske vedtak for en ny ressursfordeling *før* opinionen viste vilje til å godta et slik forslag. Og uansett, ville partiene, på tross av en eventuell samling om det nye målet, være dypt uenige om midlene for å nå dit, slik Dammann sa på stiftelsesmøtet.¹⁴ En slik strategi som ikke direkte utfordra politiske makthavere var en taktikk som FIVH holdt på fra 1974 til 1976. Framgangsmåten blei beskyldt for å være upolitisk, naiv og moralistisk. Vi skal se hva stifterne sa om denne strategien.

Alle talerne som representerte Folkeaksjonen på stiftelsesmøtet, Dammann, Næss og Bull, forsvarte og snakka om behovet for en samling på tvers av partier. Politikeren Trygve Bull snakka mest konkret om forholdet til det politiske feltet, og han så ikke for seg direkte kontakt som framgangsmåte. Bull skisserte hvordan en folkelig bevegelse kunne påpeke problemene for den politiske makteliten, og samtidig drive holdningsarbeid i opinionen. Logikken var at i et demokratisk system ville en sterk opinion framtvinge politisk handling på området. Trygve Bull advarte i sin tale mot å gjøre FIVH til ”en kjempende part” i en politisk interessekamp. FIVH kunne ta stilling i prinsippsspørsmål, mente Bull, men folkeaksjonen måtte overlate de politiske detaljene til partiene ellers kunne folkeaksjonen miste sin kraft som idéstrømning, som han sa.¹⁵ Bull mente FIVH kunne bli en slags inspirator i samfunnet.

¹³ Biografi Trygve Bull på Stortinget sine nettsider, www.epos.stortinget.no (oppført 18. januar 2007).

¹⁴ Dammann i *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 39.

¹⁵ Bull i *Ny livsstil. (...) Med rapport fra åpningsmøtet* 1974, s. 60. Uttalelsen til Bull om prinsippsspørsmål er fra *Miljø* 5/1974, s. 9.

I likhet med Trygve Bull, slo både Erik Dammann og Arne Næss fast at FIVH ville jobbe for å skape en *forutsetning* for ny politikk. En samling om målet til FIVH kunne derfor ikke være partipolitisk, sa både Dammann og Næss. De nevnte begge at velgerne heller enn politikerne kunne lastes for en stadig økonomisk vekst, og påpekte hvordan en reell forandring krevde innsats og engasjement fra hver enkelt.¹⁶ Muligens var slike personlige appeller retoriske poeng i talesituasjonen, men det kan også tyde på at Dammann og Næss var mer villige enn Bull til å virke som en inspirator. Næss sa at det var oppgava til FIVH å ”trække politikere og særinteresser på tærne”.¹⁷ Uansett viser innleggene på stiftelsesmøtet at strategien og en politisk orientering på tvers av partier var fastlagt ved den offisielle stiftelsen av FIVH.

I det konkrete arbeidet gjaldt det å samle flest mulig deltakere uansett partipolitisk tilhørighet og FIVH utropte derfor ikke noe parti eller noen grupper som sine motstandere. Alle partipolitikere blei sett som potensielle samarbeidspartnere, og de som var uenige med FIVH måtte utpeke seg sjøl.¹⁸ I forhold til andre tverrpolitiske bevegelser, eksempelvis folkebevegelsen mot EEC/EF, var strategien til FIVH derfor mindre kamorientert. Den politiske taktikken var fra 1974 til 1976 å påvirke politikerne gjennom samtaler og diskusjoner, ved sida av å jobbe for en sterk oppslutning i opinionen. Et eksempel på hvordan FIVH jobba mot politikerne er et brev som de forela stortingsrepresentanter for ulike parti i 1975. Brevet inneholdt en erklæring der det blant anna sto at ”det er på tide vi blir enige om at situasjonen krever et nytt økonomisk mål: Reduksjon istedenfor vekst i vårt sløserpregede nasjonale forbruk” og ”(v)årt globale ansvar tilsier at vi nå begynner å forberede oss på en utjevning og gradvis senking av det nåværende reallønns og forbruksnivå”.¹⁹ Men ingen partipolitikere ville skrive under på erklæringen uten støtte i sine politiske program til tross for at de personlig var enige i innholdet, ifølge *Ny livsstil*. Redaksjonen i *Ny livsstil* etterlyste ”politisk selvmord” og spurte om ikke dette synliggjorde at partisystemet sin funksjon og makt var feilslått. Ellers møtte ansatte i Senteret meningstilhengerne og -motstanderne til FIVH på ulike arenaer. De arrangerte eller deltok på åpne folkemøter, distribuerte avisa og kontakta media med pressemeldinger. De var ikke med på parti- og organisasjonskongresser, og svarte heller ikke på åpne høringer ved lovforslag.

¹⁶ *Aftenposten* 26. april 1974.

¹⁷ Næss i *Ny livsstil*. (...) *Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s. 49, 53.

¹⁸ FIVH A. Idégrunlaget 1976, s. 26. At motstanderne måtte utpeke seg sjøl er fra intervju, Erik Dammann 27. mars 2006.

¹⁹ *Ny livsstil* nr. 2/1975, s. 1, 3 og 19.

En faktisk samling på tvers av partilinjer blei møtt med positive tilbakemeldinger fra lokale politikere og andre. Informasjonssenteret mottok i løpet av fire måneder etter stiftelsen rundt 1500 brev fra folk som uttrykte stor begeistring og lettelse over etableringa av et tverrpolitisk samlingspunkt.²⁰ Fra Skien kom meldingen om at en tverrpolitisk lokalavdeling var under etablering allerede i april 1974. Arbeidsutvalget i lokalavdelinga besto av de lokale formennene fra Unge Venstre, Sosialistisk Valgforbunds Ungdom, Kristelig Folkepartis Ungdom og Unge Høyre. Formannen i lokallaget var partipolitisk uavhengig og han skrev i et brev til Senteret at det tverrpolitiske lokallaget i Skien beviste at partiene kunne samles fordi ”Folkeaksjonen ikke er politisk vridd hverken til den ene eller andre side”.²¹

Det er også slående hvor bred imøtekommenhet FIVH blei møtt med fra politisk hold, også fra de fremste lederne i de politiske partiene. I *Kontraster* gjør Erik Dammann en interessant bemerkning. Han skriver at før de politiske diskusjonene, som ”skulle klargjøre hvilke generelle, politiske konsekvenser vi trakk av våre verdier, blei vi utsatt for sjarmoffensiver fra alle kanter av det politiske spekteret”.²² Ifølge Dammann var det altså i stor grad partipolitikere som tok kontakt med han og de andre i Senteret. I løpet av 1974 og 1975 møtte de representanter fra lederskapet i Arbeiderpartiet, Senterpartiet, Venstre, Kristelig Folkeparti, Sosialistisk Valgforbund og ungdomsorganisasjonene.²³ Fra regjeringa møtte de finansminister Per Kleppe, miljøvernminister Gro H. Brundtland og utenriksminister Knut Frydenlund. Folkeaksjonen blei altså betrakta som viktig og politisk relevant i til dels svært ulike politiske miljø, og møtene med ministrene viser at FIVH blei tatt seriøst også på det politiske topplanet. Arbeiderpartipolitiker og daværende finansminister Per Kleppe var medlem av FIVH fra 1975.²⁴ Denne mottakelsen kan tyde på mange ting, kanskje var det noe med tidsånden. Mange så jo på sultproblemet i Sør som en viktig sak. Medvirkningen skyldtes personlige ønsker og interesser. Videre er det mulig FIVH blei ansett for å være ufarlig å snakke med eller delta i. Dessuten viste media og opinionen stor interesse, og noen politikere tok muligens kontakt av den grunn.

I alt kan en si at samlinga på tvers av partilinjer var en vellykka taktikk i begynnelsen og FIVH fikk støtte fra representanter fra et bredt spekter av det politiske landskapet. Åpne relasjoner og samarbeid prega forholdet til politiske institusjoner, men på tross av en

²⁰ FIVH A. Fremtiden i våre hender: Årsberetning 1974, s. 1.

²¹ *Ny livsstil*. (...) *Med rapport fra åpningsmøtet*. 1974, s.40; *Ny livsstil* nr.1/1974, s. 9.

²² Dammann 2005, s. 107.

²³ Reiulf Steen, Einar Førde og Einar Gerhardsen (medlem) fra DNA, Dagfinn Vårvik og Anton Skulberg fra Sp, Hans Hammond Rossbach fra V, Bergfrid Fjose, Kjell Magne Bondevik og Kåre Kristiansen fra KrF, Berit Aas og Trygve Bull fra SV. ”Årsberetning 1975” i *Ny livsstil* nr. 3/1976, s. 23.

²⁴ FIVH A. Fremtiden i våre hender: Årsberetning 1974, s. 1.; ”Årsberetning 1975” i *Ny livsstil* nr. 3/1976, s. 23.

entusiasme i starten, kom det også kritikk. For å ty til trekantmetaforen, fikk bevegelsen mest kritikk fra aktører som lå nær den røde eller blå pol. Det er interessant at en del representanter fra høyre (H) og venstresida (DNA og SV) så på FIVH som et initiativ uten klare politiske konsekvenser, mens de borgerlige mellompartiene (V, KrF, SP) i større grad oppfatta bevegelsen som politisk slik jeg vil vise under. Mot slutten av 1970-tallet minka kontakten mellom FIVH og representanter fra det politiske miljøet. Hva skyldtes det? En grunn kan være at FIVH ikke hadde nyhetens interesse lengre. Det kan også tenkes at da FIVH klargjorde de politiske konsekvensene av sine ideer, blei en stor interesseulikheter merkbar. I tillegg viste meningsmålinger at den allmenne interessen gikk i andre retninger, den folkelige interessen for miljøvern økte, i alle fall utover 1980-tallet. En annen viktig grunn var orienteringa internt i FIVH. Ved begynnelsen av 1980-tallet jobba de politiske kontaktpersonene i bevegelsen for å lansere Alternativ Framtid-prosjektet. Og mens bevegelsen orienterte seg mot å nå bredere ut med det nye magasinet *Folkeveit*, forsvant den umiddelbare kontakten med politikerne. Denne problematikken skal tas opp igjen mot slutten av kapitlet.

Det bør også nevnes at i løpet av stiftelsesåret 1974 møtte ansatte i Senteret representanter fra andre organisasjoner og stiftelser. De hadde møter med miljøorganisasjoner,²⁵ kristne organisasjoner,²⁶ humanitær- og bistandsorganisasjoner,²⁷ samt representanter fra freds- og solidaritetsbevegelsen og andre institutt og organisasjoner.²⁸ En slik bredde i forhold til andre bevegelser noteres ikke i de neste årsberetningene. Det er mulig FIVH unngikk samarbeid med andre bevegelser for å hindre at det tappa bevegelsen for engasjement og kraft til den egentlige saken.

Kritiske innvendinger

Fra sosialistisk hold var det ulike oppfatninger om FIVH. I begynnelsen blei bevegelsen kritisert for å virke avpolitiserende. Etter hvert oppsto en debatt om "alternativ lønnskap" som var ett av de politiske forslagene til FIVH. Allerede sommeren 1974 pågikk en debatt i *Orientering* som klargjorde frontene. Det var mange som mente en appell til individuell holdningsendring bidro til å privatisere politiske problem. Biolog Bernt-Erik Sæther fra Trondheim reagerte på appellen til FIVH om at hver enkelt hadde ansvar problem i samfunnet

²⁵ smn, Norges Naturvernforbund, Natur og Ungdom, EDA (dansk og svensk miljøorganisasjon). Alle navn er henta fra FIVH A. Fremtiden i våre hender: Årsberetning 1974, s. 1-2. Det gjelder også de tre påfølgende notene under.

²⁶ Kirkeakademiet, Norges Kristelige Ungdomsforbund, Kirkens nødhjelp og Svalene m.fl.

²⁷ NORAD og Norges Røde Kors.

²⁸ Folkereising mot krig, En verden, Moralsk opprustning, "kollektivgrupper", Helios-bevegelsen, Alternative Samfunn, og Institutt for fredsforskning.

og kritiserte bevegelsen i en kronikk. Han mente stat og industri måtte bære kostnadene for en skjev global ressursituasjon og miljøproblem, ikke den jevne arbeider. En manglende klasseanalyse og uvilje til å gå en politisk vei mente Sæther var ”svært reaksjonært” og han avslutta innlegget på følgende måte:

Mitt håp er derfor at dødsskriket til organisasjonen ’Fremtiden i våre hender’ ikke vil vekke så stor oppmerksomhet som fødselsveene har gjort. Og dette kan vi klare ved at alle populistene, sosialistene og andre rettenkende mennesker boikotter organisasjonen.²⁹

Lektoren, sosialisten og økopopulisten Hartvig Sætra (SF/SV) sto for en langt mer positiv holdning til FIVH. Han var blant de første som støtta bevegelsen, og svarte Sæther. Hartvig Sætra mente FIVH snarere var en naturlig samarbeidspartner og alliert for sosialistene. Sætra karakteriserte innlegget til Sæther som et eksempel på ”vulgærmarxisme” og på å rope ”korsfest mot dei som står ein nærmast”.³⁰ Sætra mente sosialismen måtte tilpasses en ny virkelighet:

Medvitet om at ressursane er knappe forsterkar kravet om ein sosialistisk omforming av samfunnet. (...) Det er ein eigenskap ved mennesket som sosialistar aldri skal reddast for: Evna til medynk for den svake, og til dårleg samvit over eigne privilegier. Misser vi desse eigenskapane, kan en vanskeleg forstå at sosialismen kan overleve i det olje- og overflodssamfunnet vi går inn i.³¹

På det ytterste venstre, i *Røde garde* som var et organ for AKP (m-l), blei det stilt spørsmålsteget ved lederen i FIVH og hans representativitet: ”Han har villa i Holmenkollåsen – har slutta på jobben som reklamesjef, for å ofre seg for ’kampen mot sløseriet’. Han har helt andre problemer enn vanlige arbeidsfolk”.³² AKP (m-l) var ikke uventa kritiske til FIVH, og de har stått for noen av de mer fargerike beskrivelsene av bevegelsen. Jon Michelet beskrev bevegelsen i *Klassekampen*:

Fremtiden i våre hender, hvis krybbe stod i Holmenkollåsen, hvis grav kommer til å bli spadd av arbeiderklassen. Det er borgerlig skudderudder. For framtida ligger ikke i hendene til en flokk borgerlige idealister fra Vestkanten som vil frelse verden ved å dyrke poteter i sin egen møkk. Framtida ligger i dine hender, arbeider!³³

Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep (ALP) stifta i 1973, seinere Fremskrittspartiet (FrP), avsto fra all kontakt med FIVH. Ved en forespørsel

²⁹ *Orientering*, nr. 30/1974

³⁰ *Orientering*, nr. 33/1974

³¹ *Orientering*, nr. 33/1974

³² *Røde garde*, nr. 5, 1974.

³³ *Klassekampen*, 26. oktober 1976.

fra Bomann-Larsen og Dammann til valghåndboka i 1977 forklarte representanter for FrP at de mente holdningen FIVH sto for stred mot menneskenaturen.

Kritikk kom også fra representanter for fagbevegelsen og regjeringspartiet, DNA. Etter presentasjonen av resultatene fra Gallupundersøkelsen i 1975 blei lønnspolitikken diskutert i lys av FIVH sine krav. Gallupen viste at tre fjerdedeler av den norske befolkningen syntes levestandarden var ”for høy” eller ”noe for høy”.³⁴ Daværende nestleder i LO, Odd Højdahl var uenig med FIVH sitt budskap om reduksjon av det totale forbruket i Norge.³⁵ Finn Lied karakteriserte budskapet til FIVH som ”livsfarlig” i en debatt mellom han og Dammann i 1977.³⁶

Framtiden i Guds hender?

Kirka og kristenfolket var i stor grad positive til FIVH. Kristen etikk med nestekjærlighet og omsorg som honnørord, samt tiltro til personlig moral og holdningsendring, var tankemessig fellesgods mellom FIVH og kristenlivet. Ungdomsorganisasjonene KrF.U. og KrF.Stud. var blant de første som støtta Dammanns initiativ. Det var tydeligvis et engasjement for solidaritets- og fordelings spørsmål i rekkene til kristenfolket. Historikeren Pål Repstad skriver om kristensosialistene sitt arbeid for solidaritet og fred på 1970-tallet.³⁷ Holdningen overfor FIVH var riktignok ikke entydig positiv. I en lederartikkel i den kristne, uavhengige avisa *Vårt Land* blei det høsten 1974 først uttrykt støtte til bevegelsen, på grunn av arbeidet for individuelle holdningsendringer og målet om politisk forandring, som det sto.³⁸ Noen dager etter kom det samme sted en begrepsmessig korrigering: ”Vi [kristne] må fremfor alt hevde at *fremtiden er i Guds hender*. Troen på Gud som skaper og oppholder, som historiens Herre, er den teologiske basis for våre engasjement i det å forvalte jordens rikdom og våre egne ressurser fordi alt dypest sett er Guds eiendom”.³⁹ Etter den siste lederen meldte flere seg ut av FIVH med lignende begrunnelser.⁴⁰

Jacob Bomann-Larsen, politisk kontaktperson i FIVH, hadde samtaler med sentrale aktører i Kristelig Folkeparti og da kom noen paradoksale holdninger opp. Daværende nestformann i KrF, Kjell Magne Bondevik ønska å promotere en langsiktig idé - og

³⁴ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 4.

³⁵ VG 17. januar 1976. Intervju med Erik Dammann og Odd Højdahl.

³⁶ *Arbeiderbladet* 25. mai 1977.

³⁷ Pål Repstad: ”Den kristne 68-er bevegelsen” i *Klassekampen* 13. januar 2007, s. 28-29 og 44.

³⁸ *Vårt Land*, 14. november 1974.

³⁹ *Vårt Land*, 18. november 1974. Utheving i original.

⁴⁰ For eksempel i *Ny livsstil* nr. 2/1975, s.8: ”En helt avgjørende forskjell er at fremtiden ikke er i våre hender – den er i GUDS! Uten Ham kan vi dypest sett ingenting gjøre. Derfor er ’Aksjon Fremtiden i våre hender’ på villspor, og jeg sier med dette opp abonnementet på ’ny livsstil’. Medlem nr. 0021790”. Se også FIVH A. Årsberetning 1975, s. 2.

miljøpolitikk ut fra de samme verdiene som FIVH sto for, men han sa det var problematisk med tanke på de realpolitiske konsekvensene.⁴¹ Formannen i KrF, Kåre Kristiansen var ifølge Bomann-Larsen en svært ”partiloyal og kortsiktig realpolitiker” trass i KrF sin verdiorienterte politiske plattform. Kristiansen sa at dersom KrF skulle gå inn for FIVH sine mål ”kunne man risikere at KrF gikk ned med ’mast og seil’”, ifølge et notat fra møtet.⁴² Redaktøren av KrF sitt hovedorgan *Folkets Fremtid*, Reidar Øvensen var på sin side medlem av rådet til FIVH og skrev om ideene til bevegelsen i bladet.

Det var også uenighet rundt hvordan kirka skulle stille seg til bevegelsen. Erling Utne, biskop i Agder, var kjent for et sosialetisk engasjement og mente det var nødvendig å handle etter budskapet til FIVH. I et hyrdebrev skrev han at: ”Kirkens kall til å forkynne Guds totale vilje inn i verden, innebærer i dagens situasjon konkret kritiske korrektiv både til vårt folks personlige livsstil og holdninger, så vel som til vårt lands politikk overfor u-landene”.⁴³ I 1978 arrangerte Borg Bispedømmeråd og Kirkens U-landsinformasjon en u-landskonferanse som FIVH deltok på.⁴⁴ Andre kristne organisasjoner stilte seg mer kritiske. Misjonssekretær Gudmund Vinskei i Misjonssambandet mente det ikke var ”kirkens eller misjonens oppgave å trekke sosiale konsekvenser av budskapet en forkynner. Det er ikke en oppgave å uttale seg om politiske modeller for en ny økonomisk verdensorden”, sa han til *Vårt Land* i 1977.⁴⁵

Fra gulrot dyrking til politikk⁴⁶

I innledningen til kapitlet antydes det at budskapet blei politisert på grunn av innvendinger og kritikk. FIVH blei kritisert for å vike tilbake for kontroversielle politiske standpunkt for å tekkes flest mulig. FIVH blei fra ulike hold etterkrevd analyser av politiske og økonomiske strukturelle forhold, både lokalt og globalt nivå.⁴⁷ I en større sammenheng var spørsmål om ressursfordeling, forbruk og solidaritet med utviklingslandene oppe til debatt på statlig nivå. Regjeringen kom med flere stortingsmeldinger om dette i perioden 1974-1975, både den såkalte Ressursmeldinga og Utviklingsmeldinga.⁴⁸ Meldingene gikk til kjernen i interessefeltet til FIVH, og kan ha bidratt til at FIVH konkretiserte standpunkt og krav i politiske termer. Politiseringen av budskapet var en indikasjon på at lederskapet og de ansatte

⁴¹ FIVH A. Jacob Bomann-Larsen: ”Referat fra møter med sentrale partipolitikere: Internt notat til råd og styre i FFIVH”, mai - juni 1975, s. 3.

⁴² FIVH A. Bomann-Larsen 1975, s. 3.

⁴³ Sitert etter Bomann-Larsen og Dammann 1977, s. 205.

⁴⁴ FIVH A. Årsberetning 1978, s. 9.

⁴⁵ *Vårt Land*, 22. januar 1977, sitert etter Bomann-Larsen og Dammann 1977, s. 205.

⁴⁶ Tittel på et intervju med Bomann-Larsen og Dammann i *Ny livsstil* nr.3/1976, s. 14

⁴⁷ FIVH A. Idégrunnlaget 1976, s. 5.

⁴⁸ St.meld. 50 (1974-1975): ”Norges naturressurser og økonomisk utvikling”; St.meld. 94 (1974-1975): ”Norges økonomiske samkvem med utviklingslandene”.

i Informasjonssenteret hadde en evne til å handle da det åpna seg en mulighet. En annen faktor var den tidligere nevnte Gallupundersøkelsen fra 1975. Denne synliggjorde at velgerne i større grad en antatt hadde forståelse for ideene til bevegelsen. Dermed blei det aktuelt å konkretisere de politiske konsekvensene av budskapet.

”Idégrunnet” fra 1976 inneholdt en politisk utdyping og konkretisering av målet med utgangspunkt i verdiprioriteringa til FIVH. Det blei slått fast verdiprioriteringa var det styrende prinsippet sjøl om det var vanlig at ”slike generelle mål og verdier formuleres uten forpliktelse for praktisk politikk”, sto det i notatet.⁴⁹ Med boka *Ny livsstil – og hva så?* utgitt i oktober 1976, blei de politiske konsekvensene og konkrete forslag til politisk handling også kjent for et bredere publikum. Boka var ført i pennen av Erik Dammann, som med utgivelsen ønska å svare på innvendinger og misforståelser FIVH hadde møtt etter opprettelsen, særlig i forhold til påstander om mangel på politisk engasjement. Til forskjell fra *Fremtiden i våre hender* inneholdt den nye boka en steg-for-steg handlingsanalyse, der forslag til politiske tiltak var inkludert. Hva slags forslag til politiske vedtak sto FIVH for?

I praksis innebar de politiske konsekvensene av budskapet til FIVH gjennomgripende samfunnsmessige endringer. FIVH kan slik betegnes som en samfunnsomstøtende folkeaksjon. Bevegelsen sto for produksjonsomlegging med overgang til mindre produksjonsenheter, større grad av sjølberging og diverse tiltak for å dempe forbruksnivået. I ”Idégrunnet” sto flere forslag til forbruksdempende tiltak. Det var et forbud mot reklame, produktkontroll (”opphør av norsk produksjon av unyttige produkter”, ”opphør av import av unyttige produkter”), forbud mot enkelte produkt, som eksempelvis forbud mot bil i by, og behovsprøving for bil ellers. Dessuten het det at 90 prosent av offentlige forskningsmidler burde overføres til ”forskning som har sammenheng med u-land eller overgang til selvberging, ressursutnyttelse etc. i Norge”.⁵⁰ Desentralisering var nødvendig for at ressursene skulle dekke alle behov: ”(E)iendomsrett, produksjon og forbruk må fordeles rettferdig og etter de lokale behov, hvis det skal bli nok til alle”, sa Dammann til *Arbeiderbladet* i 1976.⁵¹ Slike forslag til politiske tiltak betinga bruk av sterke statlige økonomiske styrings- og kontrollmekanismer. På denne måten delte FIVH tenkemåte med tilhengere av sterk statlig styring, slik de fleste representanter for en venstreside gjorde. På en annen måte var FIVH styringskritiske i spørsmål om byråkrati og ekspertstyre.

⁴⁹ FIVH A. Idégrunnet 1976, s. 5. Se kapittel 2, ss. 43-44 for en utdyping av verdiene.

⁵⁰ FIVH A. Idégrunnet 1976, s. 15.

⁵¹ *Arbeiderbladet*, 28. februar 1976.

FIVH stilte seg også bak krav om en såkalt ”alternativ lønnskamp”. Samtaler med politikere bekrefta en antakelse hos FIVH om at det var ”umulig å føre en globalt ansvarlig økopolitikk og samtidig tilfredsstille folks krav om stadig flere materielle goder”.⁵² Ifølge deres syn burde en konsekvens av u-landenes problem være en senking av reallønnsnivået i Norge og andre rike land. Ønsket om reallønnsøkning og vekstkrav i befolkningen var de to fremste hindrene for en realisering av Folkeaksjonens mål, sto det i ”Idégrunnet”.⁵³ Alternativ lønnskamp var lansert av økologisk orienterte sosialister, men det skapte reaksjoner fra fagbevegelsen. De fleste her mente topplønningene, men ikke vanlige arbeiderlønninger, kunne settes ned, slik nestformann i Norsk Kjemisk, Arthur Svensson påpekte overfor *Ny livsstil*.⁵⁴ De fleste sosialister mente lønnsnedslag ville øke ledig investeringskapital og økte investeringer fra de store konsernene ville sannsynligvis ha motsatt virkning enn det FIVH ønska. Og andre pekte på at deltakerne i bevegelsen tilhørte høye lønnsgrupper, med helt andre problem enn lavinntektsgrupper.⁵⁵ Hartvig Sætra var blant de sterkeste talspersonene for en alternativ lønnskamp. Han pekte på at pengelønnskamp var usolidarisk i et globalt og framtidretta perspektiv. Sætra mente en tredje del av bedriftsoverskuddet kunne gå til et ”miljø- og utjanningsfond” som arbeiderne sjøl skulle bestemme over, men som måtte gå til tiltak i nærmiljøet eller utviklingsarbeid i Sør. Slik kunne det sosialistiske framtidssamfunnet bli et ”jamvektssamfunn med nøktern ressursbruk”, skrev Sætra.⁵⁶

Et utslag av politiseringa i FIVH var et ønske om at deltakerne skulle melde seg inn i politiske parti for å arbeide for ideene til bevegelsen gjennom partiorganisasjonen:

Et klart formål med virksomheten er m.a.o. at den skal få innflytelse på arbeidet innen partiene, og at ett eller flere av partiene etterhvert skal få det samme hovedmål som aksjonen. Intet er derfor bedre enn at aktive i aksjonen også er aktive i partipolitikk.⁵⁷

I *Ny livsstil* sto det: ”Politikerne er mest redd for, og lydhør for, hva deres egne aktive partimedlemmer mener. Med ’masseinvasjon’ av Folkeaksjonister i partiene, skulle det være store muligheter for å ’tvinge’ partiene i vår retning.”⁵⁸ Dette uttrykker en sterk tro på muligheten til å gripe inn i den politiske maktkampen. Noen få deltakere og interesserte lurte på hvorvidt bevegelsen skulle omdannes til et politisk parti, men det var aldri aktuelt.⁵⁹

⁵² FIVH A. Bomann-Larsen 1975, s. 1.

⁵³ FIVH A. Idégrunnet 1976, s. 19-20.

⁵⁴ *Ny livsstil* nr.1/1978, s. 12.

⁵⁵ Tor Selstad: ”Framtiden i våre hender” i *Pax leksikon*, Oslo 1978

⁵⁶ *Ny livsstil* nr.1/1978, s. 12-13. Se også H. Sætra: ”Alternativ lønnskamp” i *Pax leksikon*, Oslo 1978.

⁵⁷ FIVH A. Idégrunnet 1976, s. 28. Understreking i original.

⁵⁸ *Ny livsstil* nr. 3/1977, s. 14-15.

⁵⁹ FIVH A. Årsberetning 1976 s. 10; *Ny livsstil* nr.3/1977, s. 14.

Partiene ved skilleveien

Boka *Partiene ved skilleveien* av Jacob Bomann-Larsen og Erik Dammann utkom i juni 1977. Den skulle være en veiledning om de ulike partienes holdninger til målet og grunnsynet til FIVH for det kommende stortingsvalget den høsten. På lang sikt ville utgiverne at boka skulle være deres debattinnlegg i en større politisk diskusjon om internasjonal solidaritet og nasjonal kursomlegging, som de så for seg som hovedtema ved stortingsvalget i 1981.⁶⁰ Det syner deres politiske ambisjoner. *Partiene ved skilleveien* var et ledd i bevegelsens strategi for å bevisstgjøre politikere og opinion om hvilke konkrete, politiske avgjørelser en verdensansvarlig utvikling krevde. Boka besto av rundt 40 spørsmål og svar vedrørende konkrete tiltak og muligheter for politisk kursendring. Alle politiske parti på Stortinget mottok spørsmålene. Alle, unntatt Fremskrittpartiet, svarte. Hensikten var å vise velgerne at FIVH hadde støtte innen flere partier, men at noen parti lå dem nærmere enn andre.

En av konklusjonene i boka var at partimønsteret ikke var dekkende for politikernes holdninger til globale problem. ”Det avgjørende skille går tvers igjennom partiene”, slo forfatterne fast.⁶¹ For så vidt var ikke denne tanken ny i FIVH, dette var jo som vist over allerede nevnt i oppropet. Det nye her var at partiene blei utfordra direkte. I spørsmålene blei det pekt på interne partipolitiske uenigheter, eller paradoksale holdninger og grunnprinsipp i partienes program. For eksempel konfronterte forfatterne politikere med konflikten mellom industrivekst og vernstanken i Arbeiderpartiet, motsetningen mellom kapitalisme og verdikonservatisme i Høyre og spørsmålet om stordrift eller småbruk i Senterpartiet. Skillene blei oppfatta som et krisetegn ved partisystemet, men utgiverne anså spenningene som gunstige fordi det åpna et rom for handling på feltet. Boka blei lansert på en pressekonferanse i juni 1977 med representanter for ”opposisjoner” eller fraksjoner i partiene til stede. Avisoppslag som ”Partiene sprekker på tidens sentrale utfordringer” i *Arbeiderbladet* viser at journalistene også la vekt på dette.⁶²

I boka er det tydelig at FIVH var opptatt av å skape en alternativ utvikling innen rammene av den norske staten. De antok at Norge hadde spesielle muligheter til å snu utviklinga. Tanken var dermed at Norge kunne bli en modellstat til etterfølgelse for andre land. I forordet skriver forfatterne:

⁶⁰ Bomann-Larsen og Dammann 1977, s.11. I løpet av 1977 solgte boka i 2641 eksemplar, ifølge ”Årsberetning for 1977” i *ny livsstil* nr. 2/1978, s. 18. I forhold til de andre bøkene fra FIVH på 1970-tallet var dette derfor en langt mindre salgbar utgivelse, noe som kanskje skyldtes den klare politiske orienteringa.

⁶¹ Bomann-Larsen og Dammann 1977, s. 14.

⁶² *Arbeiderbladet* 21.juni 1977; Politikere var Helge Ole Bergesen (H), Einar Førde (DNA), Helge Hveem (V), Tom Rellsve (SV) og Bjørn Unneberg (Sp). *Ny livsstil* nr. 2/1978, s. 18.

Vi er på vei til å bli verdens rikeste land, vi har nådd lengre i nasjonal inntektsutjevning enn andre vestlige i-land, befolkningen har en høy grad av bevissthet overfor den globale nød og overflodsproblemene, og med oljen har vi den økonomiske sikkerhet som politikerne trenger for å våge å prøve nye veier.⁶³

Utgiverne ville at partiene skulle vise vilje til konkret handling på bakgrunn av sine positivt innstilte prinsipp- og handlingsprogram. Det viste seg at Venstre, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet best utfylte kravene til FIVH.

Etter valget, som ga tillitsvotum til Arbeiderpartiet og Høyre, blei et strategisk dilemma i FIVH klart. Deltaker i FIVH, og Venstre-politiker, Per Aslak Ertresvåg skapte mye debatt i *Ny livsstil* etter stortingsvalget i 1977. Ertresvåg begrunna sin utmeldelse av bevegelsen med at FIVH unnlot å advare deltakerne mot å stemme på ”vekstpartiene” DNA og Høyre. Hartvig Sætra tok opp tråden og pekte på at det var SV som sto nærmest FIVH, og viste at FIVH med sitt ønske om å holde kontakt med alle var feilslått. Steinar Lem og Jacob Bomann-Larsen rykka inn og vektla at verken Informasjonssenteret, rådet, styret eller avisa *Ny livsstil* hadde mandat til å ta en politisk avgjørelse på vegne av over 20 000 medlemmer.⁶⁴ Det viste seg at FIVH skulle få flere problem med sin politisk uavhengige linje.

Problematisk høyrebølge

I 1979 var den såkalte ”Kaci-saken” mye omtalt i media og på Senteret. Kaci-saken utfordra statusen til FIVH som tverrpolitisk bevegelse. En bakenforliggende årsak til striden var den voksende oppslutningen rundt Høyre og de borgerlige partiene mot slutten av 1970-tallet. I forkant av kommune- og fylkestingsvalget september 1979 gjorde særlig Høyre stor framgang på meningsmålingene og det blei snakka om en ”høyrebølge”. Høyrebølgen kulminerte i dannelsen av Høyres regjering under Kåre Willoch i 1981. Hvilke konsekvenser hadde dette for FIVH som en tverrpolitisk bevegelse? En kort redegjørelse for hva som skjedde følger.⁶⁵

Daværende leder av Unge Høyre, Kaci Kullmann Five, blei høsten 1978 spurt om å være med i et ”tverrpolitisk kjendisgalleri” i en presentasjons- og verveavis for FIVH. Tanken bak kjendisgalleriet var å vise bredden i bevegelsen ettersom personene holdt vidt ulike politiske og samfunnsmessige posisjoner.⁶⁶ Som privatpersoner kunne de støtte arbeidet til

⁶³ Bomann-Larsen og Dammann 1977, s. 22.

⁶⁴ *Ny livsstil* nr. 3/1978, s. 10-11; *Ny livsstil* nr. 5/1978, s. 20-21.

⁶⁵ For en grundig gjennomgang av ”Kaci-saken” se Kristi Ringard sin hovedoppgave i sosialantropologi ”Politikk eller samvær” fra 1981, ss. 66-103; Denne framstillinga er bygd på Ringard og FIVH A: Årsberetning 1979, ss. 14-16.

⁶⁶ Foruten Kaci Kullmann Five, var Venstre-politiker Arne Fjørtoft, NRK-journalist Else Michelet, visesanger Birgitte Grimstad, komponist Sigurd Lunde, Hartvig Sætra, Einar Gerhardsen, Per Borten, Arbeiderparti-politiker Oddrun Pettersen, Venstre-politiker Berit Kvæven, visesanger Jan Eggum, Krf-politiker (og en av lederne i Kvinneaksjon mot norsk medlemskap i EEC) Bergfrid Fjose, tv-kjendisene Ingrid Espelid Hovig og Vibeke Sæther samt Senterparti-politiker Bjørn Unneberg med i kjendisgalleriet.

FIVH, og Senteret tok dette som en bekreftelse på bevegelsens tverrpolitiske stilling. Kullmann Five hadde imidlertid et vedtak i Unge Høyres Arbeidsutvalg bak seg da hun takka ja til å stå i avisa, noe som medførte at hun i prinsippet figurerte både som privatperson og som representant for Unge Høyre. Sannsynligvis bidro vedtaket til at reaksjonene blei såpass sterke da Kullmann Five blei fjerna fra verveavisa.⁶⁷

Etter å ha mottatt verveavisa, gikk Hartvig Sætra, som også var med i kjendisgalleriet, hardt ut i SV-ukeavisa *Ny Tid*. Sætra skrev at han ikke likte å stå sammen med folk han ikke delte personlig synspunkt med, og personer han ikke syntes delte programmet til FIVH. Sætra mente FIVH her demonstrerte ”si politiske handlingsløyse for all verda” og han belyste en problematisk side ved den tverrpolitiske profilen til FIVH med en sammenligning:

I Folkebevegelsen mot EEC var det akseptablelt med full ’tverrpolitikk’ fordi det gjaldt ei enkelt avgrensa sak. Men FIVH’s mål går på ein brei politisk strategi som skal vere logisk og samanhengande. Det betyr ikkje at FIVH treng følgje i hælane på eit bestemt parti. På den andre sida må det være ei solid politisk forskræving å søke støtte heilt frå SV til H.⁶⁸

Toralf Eklund var på det tidspunktet fersk pressetalsmann i FIVH, og svarte Sætra i *Ny Tid*. Eklund syntes det var betenkelig dersom FIVH med sin egen presentasjonsavis fungerte som alibi for Unge Høyre, og med det også moderpartiet Høyre, og slo fast: ”I FIVH ønsker vi på ingen måte å fremme høyrebølgen, som vi tvert om ser som farlig for våre ideer.” Han fortsatte: ”Derfor kan vi berolige Sætra med at vi allerede for en måned siden kuttet ut Kullmann Five.”⁶⁹ Med det vekka Eklund vekka den høyrekonservative pressa til strid. Etter at Kaci Kullmann Five blei fjerna fra verveavisa uten beskjed, blei saken mye kommentert i *Morgenbladet*.⁷⁰ Unge Høyre gikk ut og fraråda sine medlemmer å støtte FIVH. Og Senteret mottok rundt ti skriftlige utmeldinger på grunn av Kaci-saken.⁷¹ Ifølge Eklund og Dammann hadde en nyansering av høyrebølgen blitt borte i *Ny Tid*. I *Morgenbladet* vektla de at de var både positive og negative til aspekt ved høyrebølgen. Sider ved høyrebølga som dreide seg om å nedsette skatt for å øke forbruket, så de som negativt. Men på den positive sida så de ”elementer som enkeltindividets reaksjon på formynderi, sentralstyring og det å bli fratatt ansvar”.⁷²

⁶⁷ Kristi Ringard mener ”Kaci-saken” tydeliggjorde FIVH sitt ønske om, og samtidig deres begrensede muligheter til, å bryte med etablerte meiningsrammer. FIVH ville jobbe i ”et slags ’metapolitisk’ felt” og mente de var frie fra politiske spilleregler. Ringard viser at dette medførte at FIVH gjerne blei betegna som politisk naive. Ringard 1981, s.102

⁶⁸ *Ny Tid*, nr.14 – 4.april 1979.

⁶⁹ *Ny Tid*, nr.15 – 19.april 1979.

⁷⁰ *Morgenbladet* 21. april, 30. april, 24. april, 15. mai, 18. mai, 25. mai og 28. mai 1979.

⁷¹ FIVH A. Årsberetning 1979, s. 15.

⁷² *Morgenbladet* 9. mai 1979.

Politisk mulighetsstruktur

I begynnelsen av oppgava står det at det er interessant å se på den politiske krafta i forbrukskritikk ved å undersøke FIVH. Som en organisert bevegelse for nedsatt forbruk og rettferdig fordeling forholdt FIVH seg til aktører på det politiske feltet, og som vist over var det ønsket til bevegelsen å nå fram til alle. Hvorvidt den fikk gjennomslag for sine krav berodde dels på hvordan lederne formulerte budskapet til bevegelsen, og dels på hvordan budskapet og bevegelsen blei oppfatta av politikere og andre de henvendte seg til. Denne gjensidigheten belyses også i et begrep fra teorilitteraturen om den politiske konteksten en bevegelse opererer innafor. Politisk mulighetsstruktur, eller ”political opportunity structure” på engelsk, har to sider. På den ene sida handler det om betingelser eller føringer som bevegelsen må forholde seg til. Det er objektive rammer som endres over tid eller mellom nasjoner. På en annen side kan begrepet forstås mer subjektivt og ut fra bevegelsen sitt ståsted. Her blir det viktig hvilke aktører det er naturlig å alliere seg med, eller søke innflytelse hos. For å snevre inn omfanget av ”politisk mulighetsstruktur” har spesielt fire faktorer vært identifisert som viktige; politiske institusjoner, politisk kultur, motstandere og allierte.⁷³ Statlige institusjoner og det noe diffuse begrepet politisk kultur betegnes ofte som konstante og langsiktige, mens motstandere og allierte ses som mer dynamiske og kontekstavhengige faktorer. Innen forskning om politisk mulighetsstruktur har det handla mye om hvilke forhold som åpner for eller begrenser muligheten for at en slagkraftig sosial bevegelse skal kunne vokse fram. Faktorer som spiller inn her, er i korthet hvorvidt staten er sterk eller svak, om det er skiftende makthavere, og hvordan nye alliansegrupper og splittelser oppstår innad i den politiske eliten.⁷⁴ Det kalles *mulighetsstruktur*, men mulighetene er situasjonsbestemte og følgelig også gjenstand for endring over tid. En kan heller ikke utelukke at bevegelsen sjøl påvirker den politiske mulighetsstrukturen.

I forklaringer på hvorfor kollektive bevegelser oppstår, har den politiske konteksten blitt ilagt en slags utløsende forklaringskraft. En analyse av politisk mulighetsstruktur belyser for eksempel spørsmål om hvorfor en bevegelse oppstår i ett land, men ikke i alle med lignende strukturelle og kulturelle forhold. Mange bevegelsesforskere har analysert hvordan politisk mulighetsstruktur åpner for eller hindrer oppkomsten av en bevegelse. Det er vanlig å trekke fram at det bør være et gunstig forhold mellom begrensninger og åpninger i det

⁷³ della Porta og Diani 1999, s. 196. Bevegelsesteoretikeren Doug McAdam har summert opp fire faktorer som går igjen i litteraturen om politiske mulighetsstrukturer. Se M. Giugni: ”Modern protest politics” i Peter N. Stearns (red.): *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. 2001, s. 324.

⁷⁴ Sidney Tarrow: ”States and opportunities. The political structuring of social movements” i D. McAdam et.al (red.): *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge 1996, ss. 54-56.

politiske systemet. Organisering av folkelig protest blir mulig dersom ”det kommer en åpning i historien”, slik Kjeldstadli skriver.⁷⁵

Gjennom studiet av FIVH i politisk kontekst trer et paradoks fram. Trass i gunstige betingelser, greide ikke bevegelsen å få gjennomslag for sine krav. Mange politikere på toppplan viste stor interesse for FIVH. Det kan tyde på at det var en retorisk åpning, men små muligheter for reelt gjennomslag. En samling på tvers av politiske parti og forsøk på å unngå konfrontasjoner kan ha fungert ideologisk tilslørende, slik Ertresvåg og Sætra pekte på. I oppkomstfasen var det en *åpenhet* i forhold til mange politiske parti, vilje til debatt og tro på informasjon og visjonenes mulighet til å bidra til samfunnsendring. Etter hvert fikk FIVH mindre politisk innflytelse. En antakelse er at FIVH isolerte seg sjøl ved å jobbe på andre felt. En annen mulighet er at det politiske rommet endra seg med høyrebølgen og det blei mindre tro på kollektive løsninger. En tredje mulighet kan være at ideene blei tatt opp i partiprogram, stortingsmeldinger, og styringsplaner slik at bevegelsen ikke lengre makta være den aktive og kritiske motekspertisen som før. Som nevnt tidligere kan det også ha noe med rollen til enkeltpersoner å gjøre. Kontakten med politikerne var ofte person- og nettverksavhengig.

Institusjonalisering?

I forskning om sosiale bevegelser har spørsmålet om institusjonalisering vært et tilbakevendende tema og kan spores tilbake til de klassiske arbeidene til Max Weber og Robert Michels. Institusjonalisering kan betegne både en indre og en ytre prosess. Institusjonalisering kan defineres som at bevegelsen med tida får en fastere form organisasjonsmessig, mer likt et parti eller interesseorganisasjon. Dette er den indre prosessen, som har en administrativ funksjon. Bevegelsen må søke om penger, og det krever et sekretariat og budsjett. I denne sammenhengen skal det handle om den ytre institusjonaliseringsprosessen. Institusjonalisering kan forstås slik at bevegelsen i økende grad søker innflytelse gjennom etablerte kanaler for interesserepresentasjon i det politiske systemet. Dette er en ytre prosess, der bevegelsen integreres i systemet. De funksjonelle bindingene mellom bevegelsen og andre institusjoner for å få gjennomslagskraft institusjonaliseres. Men den indre og ytre prosessen griper inn i hverandre. Weber og Michels var opptatt av på hvilke måter byråkratiet virkeliggjør eller forråder de opprinnelige verdiene. Den tyske sosiologen Robert Michels er kjent for sin teori om ”oligarkiets jernlov”. Michels, som var elev av Max Weber, skriver at byråkratisering og spesialisering er en uunngåelig utvikling i en organisasjon. Det fører til at en liten gruppe ender opp med å styre og velge ut

⁷⁵ Kjeldstadli 2002, s. 40.

sine arvtakere (oligarki). Den beskriver hvordan organisasjoner og partidannelser ofte mister sine opprinnelige mål av syne og gradvis aksepterer ”systemets” lover.⁷⁶

Statsviteren Per Selle og historiker James Godbolt har begge tatt til orde for å studere bevegelsenes forhold til institusjoner eller institusjonelle aktører. Et poeng hos Godbolt er at sjøl om forholdet ofte preges av konflikt, handler det også om samarbeid, noe som til en viss grad har vært underkommunisert i historieskrivingen om protestbevegelsene. Han mener det har vært et spesielt fleksibelt forhold mellom staten og bevegelser i de nordiske landene, noe som gjør det interessant å studere denne relasjonen.⁷⁷

FIVH var langt mindre antagonistiske overfor staten enn mange andre protestbevegelser. Ved flere anledninger blei representantene for FIVH også spurt om å bistå partiene i å utforme program eller utredninger.⁷⁸ I FIVH følte de at kontakten med politikerne blei betraktelig bedre gjennom valgåret 1977, noe som medførte at de blei ”tatt mer alvorlig av offentlige organer”. Sjøl mente FIVHerne denne tilliten var årsaken til at Stortinget for første gang bevilga støtte til bevegelsen over statsbudsjettet for 1978.⁷⁹ Gjennom et enstemmig vedtak i Kommunal- og miljøvernkomiteen blei FIVH tildelt 200 000 kroner.⁸⁰ Tidligere hadde FIVH søkt Regjeringen om økonomisk støtte uten suksess. I 1976 hadde en søknad om 500 000 kroner i statsstøtte blitt avslått av Nordli-regjeringen til tross for at den var vedlagt en anbefaling fra Reiulf Steen, daværende formann i Arbeiderpartiet.⁸¹ Kjell Magne Bondevik tok saken i en spørretime, og Nordli ga den samme begrunnelsen som tidligere.⁸² Seinere på året søkte FIVH om penger i stortinget, men H, AP og Det nye folkepartiet stemte imot. FIVH søkte også Oslo kommune om 120 000 kroner til driftsstøtte, og blei innvilga 10 000.⁸³

Arbeidet med å jobbe for FIVH sine mål gjennom politiske kanaler var en del av bevegelsens formålsrasjonelle aktivitet. Dette kan også kalles den instrumentelle aktiviteten.⁸⁴ Det er en vanlig forestilling at bevegelser med klare instrumentelle krav har en tendens til å institusjonaliseres, slik Michels mener. Man skulle tro at en begynnende politisering i FIVH

⁷⁶ Seymour Martin Lipset: *Det politiske menneske*. Oslo 1968, s. 32; Tarrow 1998, s. 123.

⁷⁷ James Godbolt: ”Institusjoner og bevegelser i den norske protesten mot Vietnam” i Arr 2/3 - 2006, s. 52-53.

⁷⁸ ”Årsberetning for 1976” i *Ny livsstil* nr. 2/1977, s. 15

⁷⁹ FIVH A. Årsberetning for 1977, s.13-14

⁸⁰ FIVH A. Årsberetning for 1977, s.

⁸¹ FIVH A. Årsberetning 1976, s. 3.

⁸² Arbeiderpartiet, Høyre, Fremskrittspartiet og Det nye folkepartiet (utbrytere fra Venstre etter splittelsen etter EF-striden) stemte imot. Senterpartiet, Venstre, Kristelig folkeparti og Sosialistisk Venstreparti stemte for. *Ny livsstil* nr.1/1977, s.19. *Vårt land* 4. desember 1976.

⁸³ FIVH A. Årsberetning 1976, s. 3.

⁸⁴ Motstykket til de instrumentelle handlingene var de ekspressive handlingene. Ekspressive handlinger er uttrykksfulle eller symbolske handlinger retta mot bevegelsens deltakere. Det skal handle om denne aktiviteten i kapittel 4.

ville føre til institusjonalisering av bevegelsen, slik en har sett andre eksempler på. Men lederne var veldig klare på at bevegelsen mest effektivt kunne jobbe for målene sine som en bevegelse, og påvirke partiene indirekte. Etter at FIVH vedtektsfesta bevegelsesstrukturen i 1978 forblei den knytta til sin strategi med total politisk uavhengighet. Det skjedde trass i at FIVH søkte om og fikk tilsagn på økonomisk støtte fra staten, og samtidig som bevegelseslederne oppfordra deltakerne om å gå inn i politiske parti. Sannsynligvis var den løse organisasjonsformen gunstig for at FIVH ikke kan sies å ha blitt institusjonalisert i forhold til staten.

Oppsummering

I begynnelsen av kapitlet blei det spurt: *Hvordan var forholdet mellom FIVH og andre politiske institusjoner fra 1974 til 1982?* I kapitlet har jeg vist hvordan forbindelsen til politiske aktører tidvis var prega av kritikk og uenighet, men også av sammenfallende interesser og samarbeid. FIVH har alltid insistert på sin politisk uavhengige status, men orienteringa mot den konvensjonelle politikken har vært gjenstand for endring. Stor åpenhet til den politiske sfæren prega strategien til FIVH fra 1974 til 1976. Ved å ikke ta stilling skulle de være en slags "catch-all" bevegelse. Forandringsprosessen skulle ifølge lederne begynne hos den enkelte, og ikke på det politiske planet. En slik linje blei kritisert for å være politisk naiv og umulig på lang sikt. Det var vanskelig med en bevegelse for en annen samfunnsutvikling uten en politisk konsekvensanalyse. Erik Dammann uttalte i 1984 også at de i løpet av de første ti åra lærte at "bevissthets- og holdningsendringer hos folk ikke er nok".⁸⁵

Kapitlet viser at FIVH var en litt utypisk sosial bevegelse med sin konsensusorienterte retorikk og arbeidsform. De ville i utgangspunktet ikke ta avstand til noen, og frasa seg en politisk plassering langs en tradisjonell høyre-venstre-akse. Gjennom de første åra evna FIVH å holde bred kontakt med det politiske miljøet og de møtte vilje til samarbeid fra politikere fra alle partiene på stortinget med unntak av ALP/FrP. Mot slutten av 1970-tallet blei bevegelsen plassert på venstresida etter en konfrontasjon med partiet Høyre og den konservative pressen. Bakgrunnen var en diskusjon om den såkalte "høyrebølgen". Endrede rammebetingelser i det norske politiske landskapet fikk betydning for FIVH. Med framgangen til paritet Høyre endra det politiske mulighetsrommet seg for FIVH og etter 1982 gikk den inn i en politisk og ekspansjonsmessig bølgedal. Nedgangen i FIVH kan også ha hatt sammenheng med lanseringa av Alternativ Framtid-utredningen i 1982, der sentrale aktører fra FIVH å stable på

⁸⁵ *Arbeiderbladet* 10. juni 1984.

beina en stor koalisjon med støttespillere fra hele det politiske og organisasjonsmessige miljøet. Det viste en vilje til å forsøke andre strategier og arbeidsmetoder enn bevegelsen. Stortinget bevilga midler til utredningen etter støtte fra SV, KrF, Venstre, Sp og sist, men ikke minst Arbeiderpartiet, som tidligere hadde sagt nei til alle søknadene fra FIVH. I opposisjon gikk DNA fra å være motstandere til å støtte forslag fra FIVH mer aktivt.

Utviklinga kan betegnes som en prosess der bevegelsen til stadighet måtte svare på innvendinger fra ulike hold, klargjøre egne standpunkt og dermed også fant fram til en politisk klargjøring.

Kapittel 4. Fra idé til praksis

Slagordet til Framtiden i våre hender var som nevnt ”ny livsstil”. Bevegelsen jobba også under mottoet ”Tenke globalt – handle lokalt”.¹ Til forskjell fra mange andre bevegelser lanserte FIVH løsninger på samfunnsproblem ved å anmode om holdnings- og atferdsendring. I praksis blei derfor påvirkning retta mot den enkelte person av stor betydning. Deltakerne blei oppfordra til å ta ansvar for globale problem ved å handle (i dobbel betydning) etter idealene i sin hverdag. En kan sjølsagt si hvor ellers skulle deltakerne virke, alle handlinger og aktiviteter har tross alt et lokalt utspring. Men for bevegelsens skyld var det essensielt at budskapet blei tatt på alvor og at deltakerne gjorde det ønskelige mulig, individuelt eller i lokale grupper.

Dette kapitlet handler om hvordan budskapet til FIVH blei mottatt og omsatt i handling. Handlingene, både de som blei foretatt personlig og de som skjedde i fellesskap, skapte bevegelsen. Summen av enkeltstående handlinger fikk slik betydning i en større sammenheng. Uten aktivitet på grasrotnivå kunne den kollektive sammenslutningen blitt kalt en forening eller selskap, sjølve begrepet ”bevegelse” indikerer aktivitet i fysisk forstand. Videre, for at FIVH skulle kunne kalles én bevegelse, var det nødvendig å markere samhold innad og avgrensing utad. I kapitlet skal jeg undersøke hvordan det foregikk.

Gitt at det praktiske nivået alltid er lokalt fundert: *Hvordan blei bevegelsens ideer materialisert på lokalnivå, hos deltakere og i lokale grupper?* Det skal med andre ord handle om hva deltakerne i Framtiden i våre hender gjorde. Et parallellspørsmål er: *Hva skapte samhold i bevegelsen?*

Et formål med kapitlet er å framheve faktorer som skapte en egen kultur i bevegelsen. En bevegelseskultur bestemmes av både formelle og uformelle organisatoriske faktorer.² Med uformelle faktorer mener jeg de mer verdirasjonelle handlingene i bevegelsen, praktiske handlinger og ekspressiv aktivitet.³ Kultur defineres gjerne som et sett av felles verdier og

¹ FIVH ga ut en egen skriftserie kalt ”Tenke globalt – handle lokalt”. Skriftserien besto av to typer tekster, teoretisk debattstoff og tips til praktisk arbeid for lokale aksjonister. Interesserte lesere kunne kjøpe heftene fra Senteret. I 1979 fantes det 33 hefter i serien, ifølge FIVH A. Årsberetning 1979, s. 26.

² I en artikkel reflekterer historikeren John Petter Collett rundt hvilke implikasjoner en bedriftskultur har for hvordan en bedrift jobber og virker. Se J. P. Collett: ”Bedriftskultur og innovasjon” i Elsa Reiersen og Dagfinn Slettan (red.): *Mentalitetshistorie. Muligheter og problemer*. Trondheim 1986. Collett skriver at en bedriftskultur kan være et kontinuerlig trekk ved en bedrift, som skiller den fra andre bedrifter. Bedriftskulturen skaper altså en indre enhet og markerer forskjell utad. Og videre, bedriftskulturen er en sum av uformelle og formelle regelverk som setter grenser for atferden i bedriften. Collett 1986, s. 126. Det er sannsynlig å anta det finnes en bevegelseskultur på samme måte som en bedriftskultur, og i det videre skal jeg trekke på disse beskrivelsene.

³ Den danske historikeren Sidsel Eriksen skiller mellom tre funksjoner i en bevegelse; en instrumentell funksjon,

holdninger i en gruppe. En ”sterk kultur” kan ses på som en ”høyt integrert kultur”, der deltakerne har en høy grad av felles forståelse av verdiene.⁴ Arbeidet for å skape en bevegelseskultur kan være problematisk. For lederne oppstår det en spenning mellom flere hensyn. For det første, en spenning mellom behovet for én felles kjerne som skal samle deltakerne versus en ideologisk åpenhet for å samle flest mulig. For det andre, nødvendigheten av å tilby personlige handlinger for samvittighetens skyld versus målet om dypere samfunnsendringer. For det tredje, en spenning mellom en overflate versus innhold eller moral, hvor det siste kan grense til moralisme og disiplinering. Moralisme kan også gå i retning av sekterisme. I bevegelser kan en sterk kultur være en effektiv integrerende kraft fordi det hindrer utviklinga av ”subkulturer” basert på andre verdier enn den overordna felleskulturen, men det kan også virke mot sin hensikt og ekskludere potensielle tilhengere som oppfatter den som for streng.

Først skal jeg kort si noe om kildegrunnlaget for kapitlet. Jeg vil så punktvis gjennomgå noen element som skaper samhold i en bevegelse. Deretter vil jeg presentere aktivitet og samhandling i FIVH. Til slutt skal jeg komme forsøke å beskrive hva slags bevegelseskultur det var i FIVH.

Et kildeproblem

Medlemsavisa *Ny livsstil* har vært en viktig kilde for å få innsikt i hva slags aktiviteter deltakerne holdt på med. I årsberetningene er det lite stoff om grupper og aktivitet utenfor Informasjonssenteret, og det henvises her til egne beretninger om lokalgruppenes aktivitet. Det har ikke vært mulig å finne disse, men jeg har brukt et utvalg av de interne meldings- og debattblad, som *Folkeaksjonisten*.⁵ Ellers er det flere hefter om tips til praktiske aktiviteter i arkivet til FIVH.⁶

En kan stille spørsmålsteget ved hvor egne kildematerialet er for å avdekke den lokale aktiviteten, spesielt med tanke på de praktiske endringer i folks private forbruk. I 1982 var som nevnt omkring en halv prosent av landets befolkning formelt tilslutta FIVH som

en identitetsdannende funksjon og en ekspressiv funksjon. S. Eriksen: ”Old social movements in global perspective”, forelesning Nordic Research School in Contemporary History, Södertörn University College 14. august 2006. Formålsrasjonell aktivitet fremmer den instrumentelle funksjonen, deltakernes (valgte) holdninger den identitetsdannende, mens samvær har en ekspressiv funksjon - organisatorisk aktivitet blir da et mål i seg sjøl. Det er vanskelig å holde de ulike funksjonene fra hverandre, i bevegelsene foregår virker funksjonene om hverandre. Poenget her er å skille mellom formålsrasjonelle og verdirasjonelle handlinger. Forrige kapittel handla om formålsrasjonell aktivitet retta mot det politiske feltet. Her skal det handle mer om de verdirasjonelle aktivitetene, men i FIVH var livsstilsendring både mål og middel og dermed kan en ikke etablere et fullstendig skille mellom de to.

⁴ Collett 1986, s. 126.

⁵ *Folkeaksjonisten* blei starta opp i 1976 og gikk i 1978 over til å hete *Hånd i hånd* og *Snu Strømmen* fra 1981.

⁶ Som for eksempel skrivet ”Tenk globalt – handle lokalt! (Ideer til arbeidsoppgaver for lokale FIVH-grupper)”

medlemmer. Kildene beskriver det man kan anta var de mest ivrige deltakerne i FIVH. Ikke alle deltakerne i bevegelsen deltok i aksjoner som det refereres til i kontakt- og medlemsblad. Og det er videre vanskelig å finne ut hvor mange deltakere som var tilslutta en lokal gruppe eller avdeling. *Folkeaksjonisten*, som er en intern informasjonsavis, blei sendt ut til alle lokalkontakter, foredragsholdere og noen spesielt interesserte deltakere i bevegelsen.⁷ I 1979 hadde den rundt 700 abonnenter.⁸ Sannsynligvis utgjorde abonnentene den mest aktive kjerna og de tilgjengelige kildene beskriver ikke nødvendigvis handlinger og holdninger som er representative for alle deltakerne.

Det er dessuten vanskelig å vite hva som skapte samhold sett fra deltakernes synspunkt. Slike spørsmål beveger seg inn på mentalitetsnivå. En kan for eksempel anta at geografisk avstand og sosiale ulikheter var faktorer som splitta mer enn det samla. Den sosiale bakgrunnen til deltakerne er viktig i en bevegelse. Hvem utgjorde deltakermassen i FIVH? Bortsett fra lederskapet har jeg mangelfull tilgang på informasjon om det sosiale grunnlaget til deltakerne i FIVH. Men der enkelte personer og grupper trer fram i beretninger fra lokalgrupper, enkelte familier og større leirsamlinger vil jeg nevne dem. På tross av ulikhetene, kan en tenke seg at praktiske handlinger bidro til å danne en holdnings- og følelsesmessig enhet og en kollektiv identitet for mange av deltakerne i FIVH. Bruk av massekommunikasjonsmidler var her en forutsetning, og slik utfylte bøkene og avisa viktige formål. I praksis synta avisa og hefter at på tross av geografiske og sosialpolitiske barrierer hadde alle deltakerne i FIVH ett felles mål, nemlig å forsøke å legge om til en mindre forbruksprega livsstil som kunne gjøre en annen politikk mulig. I det videre handler det om andre element som skapte samhold.

Hva skapte samhold?

I omtalen av samholdet bør først de formelle organisatoriske bindingene nevnes. For at det skal være snakk om én bevegelse, må den ha en organisasjonsmessig kjerne. Sidney Tarrow skriver at bevegelser balanserer mellom formell organisering og autonomi for deltakerne i sitt arbeid for å virke mest effektivt. Institusjonalisering kan bli et hinder for å få aktivisert deltakerne i bevegelsen. Derfor blir de uformelle og ikke-hierarkiske strukturene spesielt viktige.⁹ Slik jeg viste i kapittel en var det stor bevissthet i FIVH om at de formelle bindingene skulle være få og ikke sterke på grunn av bevegelsestanken. Ifølge stifterne ville FIVH fungere mest effektivt som bevegelse og ikke som medlemsorganisasjon. Ved

⁷ FIVH A. Årsberetning 1977, s. 16.

⁸ *Ny livsstil*, nr. 2B/1979 (spesialnummer), s. 2.

⁹ Tarrow 1998, s. 137.

oppstarten var de formelle bindingene få. Deltakerne betalte en årlig avgift for å drive Informasjonssenteret. Til gjengjeld mottok deltakerne avisa *Ny livsstil*. Publikasjonen bant sekretariatet i Senteret og deltakerne sammen på mer enn en måte. Avisen var en slags kvittering for betalt avgift, samtidig som den inneholdt det ideologiske fellesgodset i bevegelsen. I begynnelsen var ikke deltakerne representert i styre og råd eller med på å rekruttere personer til slike verv. Etter hvert forandret seg og deltakerne fikk faste plasser i råd og styret i 1977 og i 1982 arrangerte FIVH en egen ”gruppelandssamling” der representanter fra de lokale gruppene deltok. Over tid økte derfor de formelle organisatoriske bindingene i FIVH.

Lederskapet i bevegelsen var en samlende faktor. Til det kan en si at Erik Dammann var både formell og uformell lederskikkelse i bevegelsen gjennom hele 1970-tallet slik at det er ikke helt klare linjer her. Dammann var nok det en kan kalle en karismatisk lederfigur.

Massekommunikasjonsmidler var en faktor som både innad og utad bidro til å skape og befeste fellesskapet. Avisen *Ny livsstil* blei som sagt sendt alle i bevegelsen, og den var i tillegg talerøret til FIVH utad ettersom den blei solgt i Narvesen-kiosker og på gata. I tillegg hadde ulike publikasjoner og ikke minst bøkene en sentral plass. For å samordne aktiviteter og sammenkomster i bevegelsen, fantes interne meldingsblad. I en historisk sammenheng var slike massekommunikasjonsmidler av stor betydning for framveksten av sosiale bevegelser. Sidney Tarrow beskriver hvordan trykkekunsten og foreningsforma utvikla på 1700-tallet skapte muligheter for koordinert samhandling mellom store befolkningsgrupper, også på tvers av økonomiske klasser. Tarrow kaller aviser, pamfletter og sosiale nettverk ”weak ties” sammenligna med tettere sosiale og geografiske bånd eller klassesolidaritet som er ”strong ties”. Ifølge Tarrow var de svake, uformelle båndene svært viktige for framveksten av brede sosiale bevegelser.¹⁰ På 1970-tallet fantes nye muligheter for bevegelsene til å nå bredt ut. En større andel av befolkningen hadde lengre utdanning og leste politiske debattbøker. Det var større mulighet for å kunne reise til Sør. Fjernsynet spredte bilder av sultende barn og fattigdom inn i den enkelte heimen. På denne måten kom den fattige del av verden nærmere enn før. I FIVH, med mange autonome grupper og lag, og et bredt sosialt grunnlag, var det viktig med god, intern kommunikasjon. Landsdekkende massemedia, som aviser, fjernsyn og radio, var som tidligere nevnt også svært viktige for strategien til FIVH.

Ideologi (sjøl om de ikke ville kalle det ideologi) skapte en felles fortolkningsramme som bant lederskapet og deltakerne sammen på et kognitivt plan. Den ideologiske kjernen var en ”verdiprioritering” der global humanisme og rettferdighet var de bindende ideene. I

¹⁰ Tarrow 1998, ss. 51-53.

dokument omtales verdiprioriteringa som forpliktende for all aktivitet i bevegelsens navn, og dermed kan verdiene ses på som viktige for å skape samhold.¹¹ På en annen side var det opp til deltakernes egne vurderinger å begrunne sine handlinger ut fra verdiene. Det kan derfor kalles en svak form for disiplinering.

Moralisme og sosial tvang er faktorer som binder aktører i et kollektiv sammen. Knut Kjeldstadli sitt begrep ”solidaritetslim” dekker etter min oppfatning godt noen av de krefter som skaper enhet i en bevegelse, og som forklarer tilslutning ut fra en enkeltaktørs ståsted. Kjeldstadli skriver at ”limet” i arbeiderbevegelsen bestod av egeninteresse, men også tvang og moral.¹² Kjeldstadli beskriver her arbeiderbevegelsen i en formativ fase, men begrepet har overføringsverdi. Likevel var nok den sosiale tvangen mye sterkere i arbeiderbevegelsens oppkomstfase da samhold og en kollektiv identitet blei skapt på arbeidsplassen og i lokal- og boligmiljø gjennom arbeidskonflikter og sosiale sammenkomster.¹³ Dette er ”strong ties” slik Tarrow mener (se over). I det høymoderne samfunnet har de sosiale forbindelsene vært mindre tette. Men i tekstene til FIVH uttrykkes forestillinger om en god samfunnsmoral og noen leveregler som var bedre enn andre. Moralisme fungerte som en organisatorisk ressurs i bevegelsen. Hver enkelt blei bedt om å ta ansvar for verdens problem og deltakerne blei oppfordra til å leve mer riktig og ”ekte”. I de tilfeller deltakerne blei oppfordra til å søke akustisk framfor stereomusikk, synes den moraliserende tendensen ganske sterk, slik vi skal se under. På en annen side har moral en oppbyggende kraft og en etisk side. Solidaritet med befolkningen i Sør var en viktig kraft som bant deltakerne i FIVH sammen. I forhold til egeninteresse, kan man i FIVH sitt tilfelle snakke om ”opplyst egeninteresse” slik Kjeldstadli gjør. Å delta var riktig og meningsfylt og kunne samtidig lønne seg på lang sikt.¹⁴ Blant deltakerne i FIVH fantes det sannsynligvis også en erkjennelse av at det var solidarisk og tjente en god hensikt å være med i FIVH. Første styreformann i FIVH Arne Næss uttalte at å utvikle en ny livsstil var i folks ”velforståtte egeninteresse”.¹⁵

Symbol skaper samhold i større kollektiv. I FIVH fantes det også ytre tegn på tilhørighet, slik som vimpler, merker og klesstil som kunne fungere som en integrerende kraft i bevegelsen. ”Ny livsstil” kan på et vis ses som en ny moteretning, bare med andre kjennetegn og signaleffekter. I FIVH var det på moten med klær fra loppemarked og

¹¹ FIVH A. Idégrunnlaget, s. 5. Se også kapittel 2, s. 44.

¹² Knut Kjeldstadli: 1905-35. *Et splittet samfunn*, bind 10 i Helle et.al.(red.): *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 2005, s. 163 og Knut Kjeldstadli: ”Er tida for de kollektive organisasjonene over?”, i William M. Lafferty (red.): *Tilbake til framtiden*. Oslo 1994, s. 90-91.

¹³ Kjeldstadli 1994, ss. 89-90.

¹⁴ Kjeldstadli 1994, s. 91 og Kjeldstadli 2005, s. 164.

¹⁵ Arne Næss til *Vårt Land* 31. oktober 1974.

bruktbutikker. Smak og stil samla deltakerne og skilte dem fra andre. Ny livsstil hadde en distingverende effekt, slik Bourdieu viser i verket *Distinksjonen*.¹⁶ Deltakerne markerte med slike symbol tilhørighet til gruppa og avstand til ”alle andre”.

Endelig må handlingene, som det skal handle mest om i dette kapitlet, nevnes. Charles Tilly definerer repertoar som en måte folk handler sammen på for å uttrykke sine krav og for å oppnå felles interesser. Et repertoar er et sett av rutiner som er lært, de er felles og prøvd ut over tid.¹⁷ På denne måten skapte deltakerne sjøl samhold. FIVH benytta seg av de gamle bevegelsene sitt repertoar. De hadde avis, holdt møter og sto på stands. Et nytt og særegent trekk i FIVH var hvordan deltakerne skulle redusere sitt private forbruk. Repertoaret til FIVH omfatta her å bruke enkle klær, loppemarked, matauk og vegetarkost. I praksis viste deltakerne samhold ved å gjøre slike aktiviteter sammen. Det var ikke nok å angripe symptomene for veksten ved å demonstrere mot urettferdig ressursfordeling eller kritisere systemet i ord. FIVH brukte sjelden demonstrasjon som aksjonsform, det var en større vilje til å leve etter egne ideal. Av den grunn kan den kanskje kalles mindre konflikt- og konfrontasjonsorientert enn andre organisasjoner og bevegelser.

Gjennom samhandling i kollektive grupper blei en felles bevissthet eller identitet som deltaker i FIVH skapt. For igjen å ty til eksempler fra historia om arbeiderbevegelsen; E. P. Thompson viser hvordan samhold i den engelske arbeiderklassa blei skapt gjennom en prosess der delte erfaringer og oppfatninger førte til én felles klassebevissthet. I innledningen til *The Making of the English Working Class* fra 1963 beskriver Thompson hvordan felles bevissthet og erfaring hadde kulturelle uttrykk og var bygd inn i ulike tradisjoner, verdisystem, ideer og institusjonelle former.¹⁸ Kjeldstadli skriver også hvordan enheten i den norske arbeiderbevegelsen blei skapt. Bevegelsen romma så mange ulike grupperinger og folk sto bevisst sammen for å fremme saker som gikk på tvers av ulikhetene.¹⁹ I bevegelser basert på ”svakere bånd” enn klasse er spesielt viktig å skape et fellesskap gjennom samhandling. Konstruksjon av en kollektiv identitet er en grunnleggende del av bevegelsens virke.²⁰

Ved å handle etter bevegelsens ideal blei deltakeren ”folkeaksjonist” eller ”FIVHer”. Hun eller han fikk gjennom deltakelse en identitet som aktivist. Det må poengteres at noen bevegelser er mer identitetsdannende enn andre. Eksempler på mer identitetsorienterte bevegelser er de som har med nasjon eller etnisitet, kjønn og religion å gjøre. Aktiv deltakelse

¹⁶ Pierre Bourdieu: *Distinksjonen*. Oslo 1995.

¹⁷ Tilly referert etter Tarrow 1998, s. 30 og 90.

¹⁸ E. P. Thompson 1966, s. 10.

¹⁹ Kjeldstadli 2005, s. 162.

²⁰ della Porta og Diani 1999, s. 87.

fungerte samlende, men på en annen måte var den ekskluderende. Aktiviteten synliggjorde hvem som var med og hvem som ikke var det. En deltaker trengte ikke å være formelt tilknyttet FIVH for å ”være med”, men det forutsatte at hun eller han var aktiv i handling. Hvor vesentlig den praktiske realiseringen av ideene var, synliggjøres i en beskrivelse av bevegelsen rett etter stiftelsen: ”En aksjon med et formål som vårt, kan ikke satse på overfladisk medlemsverving. Egentlig er alle som tar konsekvensen av ideene, med oss”.²¹ Det førte til personlige dilemmaer for noen, tydelig gjennom innsendte lesebrev til *Ny livsstil* der folk spurte om de ”levde riktig nok” og hvorvidt de fortjente å være med. Det var ikke alltid like enkelt å ta praktiske konsekvenser av idealene.

Samling i grupper og lag

Ved oppstarten sa stifterne at det var avgjørende at folk gikk sammen i grupper. Senteret sin rolle var, i følge oppropet, å ”inspirere til dannelse av frie, samarbeidende grupper rundt om i landet”, og det sto at Senteret skulle samle de ”grupper og enkeltpersoner som vil støtte hverandre i å stå imot tidens hysteriske tingkonkurranser”.²² Stifterne så det som en svært vanskelig oppgave å jobbe for aksjonens mål alene fordi å senke sitt personlige forbruk innebar å bryte med sterke sosiale normer i samfunnet. Hensikten med gruppene var derfor å gjøre ideene mulige i praksis i tillegg til at de sjølsagt hadde et sosialt aspekt. En familie etterlyste kontakt med en slik begrunnelse: ”Er det noen i Harstad-distriktet som vil kontakte oss? (...) På plassen er vi de eneste medlemmer av FIVH, med de problemer dette medfører. Vi savner kontakt med likesinnede”.²³ I den første utgava av *Ny livsstil* forklarte Erik Dammann: ”For å bryte med samfunnets vanlige ting- og motepregede mønster, og ikke minst for å kunne bryte egne sløsevaner, **må** man skaffe seg støtte og inspirasjon i en gruppe av likesinnede.”²⁴

Gruppene var den minste enheten i bevegelsen og burde ikke bestå av flere enn fire til åtte personer, blei det skrevet. Gruppene skulle oppstå av deltakernes egne initiativ og nyte stor autonomi i forhold til den øvrige bevegelsen. Som små støtte- og samtalegrupper skulle de gjøre deltakerne i stand til å endre sin livsstil i overensstemmelse med det overordna målet. Hva de skulle gjøre og hvor ofte de skulle møtes blei det ikke satt krav til. ”Det viktigste er at det ikke blir med **ord**”, lød oppfordringen.²⁵ Her ser en at stifterne mente kollektivet var viktig for å gjøre alvor av bevegelsens budskap i det private. I tillegg var gruppene effektive

²¹ *Ny livsstil*, nr. 1/1974, s. 7.

²² Oppropet

²³ *Ny livsstil*, nr. 5/1976, s. 21.

²⁴ *Ny livsstil*, nr. 1/1974, s. 7. Fet skrift i original.

²⁵ *Ny livsstil*, nr. 1/1974, s. 7. Fet skrift i original.

for utadventd arbeid. Fra sentralt hold blei det forventat at gruppene skulle opplyse om verdenssituasjonen og spre informasjon om FIVH i lokalmiljøet. Tanken var at deltakerne i gruppene og laga med det ville fungere som ”ambassadører og normskapere” for bevegelsen.²⁶ Gruppene kunne slik jobbe for å konsolidere bevegelsen på lokalplanet, både som en støtte for deltakerne og som ressurs for FIVH.

Som en konsekvens av bevegelsestanken trengte ingen tillatelse for å danne en FIVH-gruppe. Gruppene i FIVH var en organisatorisk nyvinning. Deres autonomi i forhold til Senteret hadde både fordeler og baksider. En person kunne for eksempel betale avgift bare til lokalgruppa hvis han eller hun ønska det, uten å støtte Informasjonssenteret i Oslo. Ofte kosta det et medlem 10 kroner å delta i en lokalavdeling.²⁷ Et slik prinsipp var hensiktsmessig for lokalgruppene ettersom de måtte ta initiativ til aktiviteter og bære ansvaret for virksomheten sjøl. Salg av *Ny livsstil* var en viktig inntektskilde for lokallaga som kunne ta 50 prosent av salgssummen til eget bruk. Utover å ta egen kontingent fikk lokalgruppene inn penger via frivillige bidrag og gjennom søknader om kommunal støtte.²⁸

På et nivå over gruppene fantes det noen steder lokalavdelinger og lokalkontakter. Lokalavdelingene befant seg stort sett i byer og på større tettsteder. De som var interesserte i å etablere en lokalavdeling meldte fra til Senteret der de etter hvert utforma et register over alle lokalgruppene og lokalavdelinger.²⁹ De små gruppene blei fra sentralt hold ansett som viktigst for å få omsatt ideene til praksis. Men lokalavdelingene representerte et større fellesskap, og de arrangerte tilstelninger for flere grupper, foredrag og større aksjoner. I hver lokalavdeling var det en lokalkontakt som hadde mer regelmessig kontakt med Senteret, men det fantes også lokalkontakter som ikke representerte en større lokalavdeling. I det videre skal det handle om etableringa og virksomheten i lokalgruppene.

Lag og aktivitet på lokalplan

De første lokalavdelingene starta opp våren 1974, altså omkring bevegelsens offentlige stiftelse. I november, da den første utgava av *Ny livsstil* kom ut, fantes lokalavdelinger og -kontakter, i Oslo, Trondheim, Stavanger, Skien, Larvik, Mandal, Arendal og Horten.³⁰ I Mandal starta en gruppe på 15 personer en lokalavdeling i mars 1974 etter at de hadde

²⁶ *Ny livsstil*, nr. 1/1974, s. 7.

²⁷ Slik som i lokallagene i Gol (*Ny livsstil* nr. 1/1976, s. 22), Trondheim (*Ny livsstil* nr. 2/1976, s. 22) og Mandal (*Ny livsstil*, nr. 1/1974). Den relativt lave summen kan uttrykke at det var lav terskel for deltakelse. Det var ikke et stort økonomisk ”offer” å delta i en lokalgruppe. Det kan også tyde på at de handla etter egne ideal om å bruke minst mulig penger.

²⁸ FIVH A. Årsberetning 1975

²⁹ *Ny livsstil*, nr. 1/1974, s. 7, *Ny livsstil*, nr. 2B/1979, s. 9. I tillegg til en liste over FIVH-grupper fantes det et fullstendig EDB-register der alle deltakere var registrert etter postnummer. Dessverre har dette gått tapt.

³⁰ *Ny livsstil* nr. 1/1974, s. 7.

diskutert boka *Fremtiden i våre hender*. De utarbeida et eget skriv om arbeidsform og organisasjonsmønster i laget. Deltakerne bestemte seg for å betale ti kroner i en årskontingent til lokalforeninga for Mandal distrikt, og de delte opp laget i mindre grupper bestående av mellom fem til sju personer. Mye tyder på at de satsa sterkt på informasjon i Mandal-laget. De jobba med å utforme en oversikt over viktige kilder til informasjon og selvskolering. Som arbeidsmåte for å spre informasjon trakk de fram personlig kontakt som viktigst, men de ville også stå på stand og arrangere møter, ifølge egne retningslinjer. Et interessant moment er ønsket om å ”sette og holde i gang en offentlig diskusjon med innlegg i lokalavisene minst en gang hver 14. dag.”³¹ Hvorvidt lokalavdelinga i Mandal greide å følge opp dette viser ikke kildene, men det tyder på et engasjement og en sans for å nå ut gjennom massemedia, slik det også var på sentralt hold.

Ifølge årsberetningen for 1974 var avdelinger etablert eller under planlegging på over 50 steder i landet.³² I løpet av 1975 hadde FIVH rundt 45 lokallag i tillegg til rundt 40 lokalkontakter på steder der lag ennå ikke hadde blitt oppretta.³³ En kan derfor slå fast at antall lokalgrupper og lokalavdelinger vokste svært raskt på egne initiativ. I forbindelse med foredrag og massemøter oppfordra representantene for FIVH til at de som var interessert i å danne lokallag samla seg etter møtene. Ved et møte 25.april 1975 arrangert på Blindern, ett år etter stiftelsen, blei hele åtte lokallag danna på den måten.³⁴

Kontakten mellom Senteret og lokallaga var prega av ad hoc organisering i begynnelsen. Jacob Bomann-Larsen var den ansatte i Senteret som hadde mest kontakt med lokallagene i forbindelse med foredragsturneer fra 1974 til 1976. I 1976 satte Senteret i gang flere tiltak overfor lokallagene. På det tidspunktet var det i alt ca. 40 lokallag samt 25 personer som var oppført som lokalkontakter. De ansatte i Senteret begynte i 1976 å sende ut et nytt informasjons- og veiledningsskriv (*Folkeaksjonisten*) som utkom en gang i måneden. De ansatte Leif Sandholt for at han skulle ha ansvaret for skrivet og kontakt med lokallaga. Per Svae blei ansatt som reisesekretær fra og med 1. januar 1977. Senteret arrangerte også to helgeseminar for lokalrepresentanter i 1976.³⁵ Det tyder på et større engasjement overfor lokalavdelingene i en fase da bevegelsen konsoliderte sitt virke.

³¹ Eksempelet fra Mandal står i *Ny livsstil*, nr. 1/1974, s. 9.

³² FIVH A. Årsberetning 1974, s. 4.

³³ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 2.

³⁴ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 4.

³⁵ FIVH A. Årsberetning 1976, ss. 2-3.

Aktivitetsnivået i lokalgruppene varierte sterkt. Bergen nevnes ofte som et særlig aktivt lokallag.³⁶ Bergenslaget ga fra 1976 ut et lite skriv kalt *Bergensaksjonisten*. Ellers nevnes lokallagene i Gol, Holmestrand, Kristiansand, Lillehammer, Oslo 4, Porsgrunn, Ringsaker, Risør, Skien og Trondheim som "livskraftige" lokallag.³⁷ På landssamlinga av lokalgrupper i 1982 deltok 65 personer fra i alt 32 lokalgrupper og 7 temagrupper.³⁸

Hva gjorde de så i lokallagene? Det er mulig å skille mellom fire hovedformer for praktisk aktivitet; informasjon, studievirksomhet, deltakelse i aksjoner igangsatt av Senteret og spesielle tiltak. I det videre skal jeg presentere denne virksomheten.

Informasjonsarbeid og annen utadvendt virksomhet

Lokallaga og gruppene dreiv påvirkningsarbeid i sine lokalmiljø. Informasjon og opplysningsarbeid var som sagt hovedansvarlig til bevegelsen. Trond Wormstrand leda kontorarbeidet på Informasjonssenteret. I 1976 sa han: "Til en viss grad blir det en arbeidsdeling der lokallagene tar seg av konkretiseringen av Folkeaksjonens ideer."³⁹ Deltakerne skulle i sine lokalmiljø informere både om global urettferdighet og om FIVH med sikte på å verve flere deltakere. De fleste grupper og lag solgte derfor avisa *Ny livsstil*, spredte brosjyrer og viktige dokument som det opprinnelige oppropet. Enkelte grupper hengte opp plakater, arrangerte utstillinger på skoler og butikker, som for eksempel "informasjonsstands om nød og overflod".⁴⁰ Det blei også arrangert offentlige presentasjonsmøter, foredrag og debatter om FIVH. I noen tilfeller var representanter fra Senteret med på slike møter. Et eksempel er et møte lokalavdelinga i Kongsberg arrangerte i samarbeid med Skollenborg husmorlag i 1975. Jacob Bomann-Larsen holdt foredrag om forholdet mellom ny livsstil og situasjonen i utviklingslandene. Med 100 oppmøtte og 14 nye medlemskap tegna, så Kongsberg-laget seg fornøyd med kvelden.⁴¹

Drammen-avdelinga starta opp i løpet av våren 1975. De hadde en egen bod på torget som fungerte som kontaktpunkt mellom seg og innbyggerne i byen. På møtene gikk de i følge egne rapporter "inn for en 'alternativ kosthold'-linje (...) Ikke en gang kaffe hos oss!", påsto de.⁴² Kanskje var dette et eksempel på en mulig sekterisme innen den bredere bevegelsen.

³⁶ FIVH A. Årsberetning 1975; Årsberetning 1976, vedlegg.

³⁷ FIVH A. Årsberetning 1976, vedlegg.

³⁸ FIVH A. Årsberetning 1982, s. 18.

³⁹ *Ny livsstil*, nr. 4/1976, s. 18.

⁴⁰ FIVH A. Årsberetning 1975. Lokalgruppa på Høvik skreiv at de hadde laga en plakatutstilling som de ville låne ut til andre lokalgrupper ved henvendelse. Den dekkar mange emner, blant anna verdenssituasjonen, forbrukssamfunnet, politikk med mer. *Ny livsstil* nr. 3/1976, s. 26.

⁴¹ *Ny livsstil* nr. 3/1975, s. 18.

⁴² *Ny livsstil* nr. 4-5/1975, s. 22. Side 22 i *Ny livsstil* var reservert for rapporter og innslag fra lokalgruppene som blei trykt i hver utgave av avisa.

Både laget i Drammen og Kongsberg omtales som avdelinger med jevn aktivitet, men de regnes likevel ikke blant de mest livskraftige lagene.

Senteret sendte et eget skriv til de lokale gruppene med et vell av ulike forslag. Her var tips til organisering, informasjonstiltak og generell virksomhet som anskueliggjorde ideene. Graden av forpliktelse varierte en del. Det var forslag om å arrangere møter og dele ut informasjonsmateriell, og andre ideer som: ”organiser kameratkjøring i bil”, ”(f)å tak i jord og begynn med matauk”, ”bygg og demonstrer et organisk hus” og ”demonstrer sjekteroiing”.⁴³ Det var ikke bare atferdsendring det handla om. I skrivet oppfordres deltakerne til å påvirke sine lokale politikere og offentlige instanser til å ”ha våre bøker/aviser i bibliotekene/skolene”, ”opprette kommunal innsamling og resirkulering av avfall”, ”reducere offentlig ressurs- og pengesløsning” med mer.⁴⁴ Senteret mente deltakerne kunne påvirke lokale butikker til å føre ingredienser til alternativ mat og avisa *Ny livsstil*.

Deltakelse i aksjoner

Senteret satte i gang aksjoner og lokalavdelingene blei oppfordra til å delta. Gjennom perioden fra 1974 til 1982 arrangerte Senteret blant anna en kostholdsaksjon (1975), en skolekampanje (1977), en ombrukskampanje (1978), en aksjon mot rasisme (1979) og en valgkampanje (1981). Sannsynligvis var kostholdskampanjen den mest vellykka. I skriftene til bevegelsen blei mat kalt ”verdens viktigste ressurs”.⁴⁵ Overflod av mat og sult som motsetningspar kom til å bli stående som en anskueliggjøring av verdens urettferdige ressursfordeling. Mange lokalavdelinger var aktive under kostholdsaksjonen som fant sted i oktober 1975. Aksjonen het ”Spis sunt – hjelp et barn” og hadde vært planlagt av FIVH i et halvt år i forveien. Responen overgikk de aktives forventninger. Særlig var omtalen i presse og tv betydelig. Faktisk betegner både Dammann og Bomann-Larsen denne aksjonen som *for* effektiv. I etterkant kom FIVH i stor grad til å bli assosiert med vegetarianere og gulrøtter, noe de tilskriver kostholdsaksjonen. I Senteret merka de seg en økt interesse for folkeaksjonen fra politikere, journalister, enkeltpersoner, andre organisasjoner i tillegg til henvendelser fra utenlandsk presse og ambassader.⁴⁶

Lokallaga og Senteret fulgte stort sett den samme framgangsmåten under kampanjer. På lokalplan holdt avdelingene pressekonferanser hvor de delte ut smaksprøver og ga

⁴³ FIVH A. ”Tenk globalt – handle lokalt! (Ideer til arbeidsoppgaver for lokale FIVH-grupper)”.

⁴⁴ FIVH A. ”Tenk globalt – handle lokalt! (Ideer til arbeidsoppgaver for lokale FIVH-grupper)”.

⁴⁵ Dammann 1976, s. 167.

⁴⁶ Det var til sammen mellom 500 - 600 oppslag om kostholdsaksjonen i landets aviser samt innslag i radio og fjernsyn (Dagsrevyen og Ukespeilet), ifølge *Ny livsstil* nr. 4-5/1975, s. 22.

informasjon på stands, solgte aviser og arrangerte innhøstingsturer i naturen av nyttevekster.⁴⁷ I tillegg gjennomførte lokallaga sine egne prosjekt i forbindelse med aksjonene. I Bergen var for eksempel mellom 70 og 80 personer aktive under kostholdsaksjonen. De delte ut brosjyrer og vervemateriell (i alt ca. 23 000 eksemplarer), og arrangerte plakatutstillinger på fem steder i Bergen. Tre personer jobba ei uke i kantine ved "studentsenteret" og på Handelshøyskolen med å lage og selge vegetabilsk middagsmat.⁴⁸ Mens laget i Bergen jobba mot studenter, var aktiviteten til andre lag retta mot kvinner. En lokalgruppe i Bærum oppsøkte ifølge deres eget utsagn "de som fremdeles oftest står på kjøkkenet" og de dro derfor til "husmorlag, menighetspleieforeninger, foreldremøter i barnehager og daghjem" med en foredragsholder og en "kjøkkensjef".⁴⁹ Med tiltaket ville de servere mat som var rimelig, god og sunn og samtidig opplyse om FIVH.

Kostholdsaksjonen viser at de lokale gruppene iverksatte mange ulike tiltak. Denne aksjonen ga lokallaga store muligheter til egenaktivitet, noe som sannsynligvis også bidro til at den blei såpass effektiv. Andre kampanjer og aksjoner var mindre egna for å aktivisere lokalgrupper og "vanlige medlemmer". Skolekampanjen demonstrerte nettopp det.⁵⁰ Denne kampanjen lanserte FIVH høsten 1977 med økonomisk støtte fra Norad og Kirke- og undervisningsdepartementet, og målet var å bevisstgjøre lærere, foreldre og skoleelever om rettferdig fordeling av ressursene. Lærerne kunne spille en viktig rolle. Arne Næss foreslo i spalta si "Det filosofiske hjørnet" at lærerne burde nedtone "det norske perspektiv, dvs. Norge som stat og dets historie til fordel for det lokale og det globale" i undervisningen.⁵¹ Det var vanskelig å få engasjert folk utenfor skolen på et slikt prosjekt. Mange i skolen deltok riktignok, og etter Skolekampanjen blei det danna et eget "Skolelaug" i FIVH med rundt 60 lærere. Skolelauget skulle følge opp kampanjen og utforme materiale som kunne brukes i undervisningen. Kildene beretter om 3-400 registrerte lærere i Skolelauget i 1977.⁵²

Aksjoner direkte retta mot forbruk var enklere å jobbe med for gruppene. Mange lokalgrupper deltok aktivt i kampanjen "Ombruk er omtanke" fra 1978. En rekke grupper arrangerte da en rekke konkrete tiltak og mindre aksjoner i sine nærmiljø.⁵³ Aksjonene var

⁴⁷ FIVH A. Årsberetning 1975.

⁴⁸ *Ny livsstil* nr.6/1975, s. 22. Ved studentsenteret oppretta de etter kostholdsaksjonen en person i halv dagsstilling for å fortsette med et middagstilbud til vegetarianere. Det viser at aksjonene faktisk fikk gjennomslag på lokalt nivå.

⁴⁹ *Ny livsstil* nr. 1/1976, s. 22.

⁵⁰ FIVH A. Årsberetning 1977, s. 11.

⁵¹ *Ny livsstil* nr. 6/1977, s. 9.

⁵² FIVH A. Årsberetning 1977, s. 11.

⁵³ FIVH A. Årsberetning 1978, s. 1 (vedlegg).

effektive fordi de ga FIVH mye omtale i media, og dermed også mange nye medlemmer. I tillegg fungerte aksjoner og kampanjer integrerende mellom Senter og grupper i bevegelsen.

Selvskolering og studievirksomhet

Studievirksomhet eller ”selvskolering” var en slags intern form for informasjonsarbeid. Ideelt sett skulle gruppene være støtte - og samtalegrupper for den enkelte FIVH-deltaker. Som sagt skulle gruppene helst organiseres og drives uten støtte fra Senteret. Men som starthjelp sendte Senteret ut skriv til lokalavdelingene med forslag til emner gruppene kunne diskutere, gjerne med utgangspunkt i bøkene til Erik Dammann og idégrunnlaget til FIVH. En rekke emner til diskusjon blei presentert i første utgave av *Ny livsstil*. Ett tema var av mer filosofisk art, om tilværelsen og deltakernes syn på materielle goder og forbruk generelt:

Hvordan kunne vi greie oss med mindre uten å gi avkall på noe av virkelig verdi? På hvilke områder skader vi oss ved overforbruk? (...) Er det noe galt ved hele vår måte å leve på som gjør at **ting** betyr mye på bekostning av andre gleder?⁵⁴

Videre skulle deltakerne i gruppene helt konkret snakke om hvordan de kunne redusere sine matbudsjett, klesbudsjett, ferieutgifter og utlegg til forbruksvarer som bil, møbler og røyk.⁵⁵ Fra sentralt hold blei det lagt vekt på at når deltakerne diskuterte ny livsstil, skulle det ikke handle om hvordan de kunne ”pynte på” et høyt forbruk ved å gå over til andre varer, kjøpe alternativ mat og bruke ”’riktigere’ ting”. Ambisjonen strakk lengre: ”Det er en **nedsettelse av totalforbruket** vi må sikte mot, hvis vi noensinne skal få stanset den nåværende vekstpolitikken”.⁵⁶

For å greie det, krevdes mye diskusjon og planlegging, men også konkrete resultat: Deltakerne måtte forsøke å senke sitt forbruk i hverdagen og unngå krav om lønnsøkning. Det forutsatte kunnskap om den urettferdige globale ressursituasjonen, og skolering for å planlegge det nye samfunnet. Og i tillegg krevde det praktisk problemløsning. Deltakerne måtte lære seg å løse økonomiske problem ved å ty til nye forbruksløsninger. Greide man det, blei det kalt ”en triumf” som man burde legge fram for de andre i gruppa: ”Stoltheten ved å ha droppet bilen, ved å ha motstått et fjollete motepåfunn, må deles med gruppen, inspirere de andre”.⁵⁷

Helst skulle samtalegrupper befatte seg med konkrete problem og mulighetene en ny livsstil ga. Gruppene var til for at deltakerne skulle finne moralsk og praktisk støtte hos hverandre, men det er også mulig å tenke seg at det i gruppene blei et sosialt press som kunne

⁵⁴ *Ny livsstil* nr. 1/1974, s. 7. Fet skrift i original.

⁵⁵ *Ny livsstil* nr. 1/1974, s. 7.

⁵⁶ *Ny livsstil* nr. 1/1974, s. 7. Fet skrift i original.

⁵⁷ *Ny livsstil* nr. 1/1974, s. 7.

grense til moralisme. I så fall kan en tenke seg at moralisme fungerte som en ressurs for bevegelsen ved at flere tok ansvar for å handle mot det felles målet. Det kunne, slik Kjeldstadli har vist, fungere som et ”lim” (se foran). I andre tilfeller kunne moralismen fungere mot sin hensikt. Jacob Bomann-Larsen fortalte at han på foredragsturneer opplevde at folk gjemte møblene sine før han kom på hjemmebesøk.⁵⁸ Moralismen medførte en form for strenghet som noen fant lite attraktiv. Flere deltakere følte at de ikke levde ”riktig nok” eller at de ikke var en aktiv deltaker. I et lesebrev til *Ny livsstil* trakk en person sitt medlemskap på bakgrunn av at han eller hun ikke var et aktivt medlem og anså det derfor som riktig å melde seg ut.⁵⁹ I et annet lesebrev fortvilte et medlem over den manglende interessen til kjæresten: ”Til å begynne med var han litt med i lokallaget, men nå vil han ikke mer. Han røker fremdeles og liker ikke vegetarmat (sier han), og nå snakker han om å bytte til større og dyrere bil. Det var meningen vi skulle gifte oss nå i høst, men jeg er blitt så usikker. Jeg er jo så glad i ham, men vi har liksom så lite felles lenger, synes jeg”.⁶⁰

I tillegg til de frie støtte- og samtalegruppene fantes det et mer organisert og ferdig utarbeida opplegg til studievirksomhet i studieringer. Senteret ga ut egne studiehefter hvor det blir forklart at en studiering måtte ha faste og regelmessige møter. Her var det klare regler, felles for alle studieopplegg: En ”studiegruppe består av 6-8 personer, og møtes en kveld i uka. Det blir 8 møter til sammen. (...) Studiemateriellet koster ca. 35,- kroner”.⁶¹ Studiegruppene skulle helst virke uten lærer, men det var hensiktsmessig med en egen ”ringleder” som hadde ansvaret for å planlegge møtene og lede diskusjonen.⁶² I løpet av 1975 hadde flere lokalavdelinger starta kurs og studievirksomhet, utarbeida studiemateriell og skolerte studieveiledere og foredragsholdere.⁶³ Igjen var Bergenslaget svært aktivt. 28 deltakere i lokalavdelinga var med på studiegrupper våren 1976 hvor de forberedte seg på å holde egne studiegrupper for andre interesserte. Dammanns bok *Ny livsstil – og hva så?* fra 1976 inneholdt en systematisk gjennomgang av konsekvensene av grunnlaget for bevegelsen. Boka blei lenge også kalt ”studieboka”. Til dels omfattende og komplisert materiale blei anbefalt de ulike studie- og diskusjonsgruppene. I Arendal fikk de i gang studiesirkler våren

⁵⁸ Intervju, Jacob Bomann-Larsen 8. februar 2006.

⁵⁹ *Ny livsstil*, nr. 3/1976, s. 18. Redaksjonen skreiv at de hadde fått flere brev med lignende utmeldelser.

⁶⁰ *Ny livsstil* nr. 4/1978, s. 13.

⁶¹ *Ny livsstil* nr. 1/1976, s. 22.

⁶² Jacob Bomann-Larsen, Per Evensen og Kåre Hoel: *Studiehefte til Ny livsstil – og hva så?* Oslo 1976, s. 4; Anders Langangen og Per Svae: *Studiehefte til Fremtiden i våre hender*. Oslo 1978, s. 4-5.

⁶³ FIVH A. Årsberetning 1975.

1976 over rapporten *The Limits to Growth*.⁶⁴ Redaksjonen i *Ny livsstil* skrev at de offentlige ressursutredningen fra 1974-75 var "(v)iktig litteratur for Folkeaksjonens medlemmer".⁶⁵

Fra 1978 blei studievirksomheten for hele FIVH koordinert fra lokallaget i Larvik under navnet "Studieorganisasjonen". Den hadde en fulltidsansatt og to halvtidsansatte medarbeidere.⁶⁶ Studiegruppene kunne søke om statsstøtte til innkjøp av studiemateriell dersom de fylte visse krav til organisering.⁶⁷ I alt ser en at studievirksomheten fylte flere funksjoner i bevegelsen. Som støtte- og samtalegrupper hadde de en sosial funksjon, men de hadde også en pedagogisk og instrumentell funksjon.

Spesielle tiltak

I beretningene er det en egen kategori for aktivitet kalt "spesielle tiltak". Dette var arbeid som lokalgruppene organiserte sjøl. Fellesnevneren er forbruksorienterte gjøremål. En rekke FIVH-grupper dreiv bruktbutikk og byttesentral, organiserte jordparseller for matauk og satte i gang resirkuleringstiltak. Dessuten holdt noen sykkelaksjoner og iverksatte aksjoner mot nedbygging av jordbruk. I tillegg forvalta de økonomisk støtte til bistandsorganisasjoner og drev med medlemsverving.⁶⁸ Videre fantes det eksempler på at gruppene gikk med plakater og bannere i 17.mai-tog.⁶⁹

Gol FIVH satte våren 1975 i gang arbeidet med en byttesentral som de hadde suksess med. Felleskjøpet lånte ut gratis et gammelt kornrenseri i Gol sentrum. Lokalgruppa satte kornrenseriet i stand på dugnad og aktivistene omsatte her brukt tøy, sportsartikler, avisa *Ny livsstil* og bøkene til FIVH. Til de som ennå ikke var aktive medlemmer lød følgende appell fra Gol FIVH: "Meld deg inn og ta del i arbeidet. Det er ikkje berre turt organisasjons- / papirarbeid, men praktisk arbeid som skapar glede."

Blant de spesielle tiltakene hører leirene med. Sommerleirene til FIVH hadde varierte program med mange aktiviteter av både teoretisk og praktisk art. Den første sommerleiren blei holdt på Sinner seter ved Mylla-vannet i Nordmarka 1976, og etterpå sto en rapport på trykk i *Ny livsstil*. Godt og vel 100 personer fra toårs- til pensjonsalderen hadde vært med i større eller mindre deler av den ti dager lange perioden leiren blei arrangert. Noen av de ansatte i Senteret besøkte leiren, redegjorde for sin virksomhet og holdt foredrag om diverse

⁶⁴ *Ny livsstil* nr. 2/1976, s. 22.

⁶⁵ *Ny livsstil* nr. 2/1976, s. 22. Det var de tidligere nevnte stortingsmeldingene St.meld. 50 (1974-1975): "Norges naturressurser og økonomisk utvikling"; St.meld. 94 (1974-1975): "Norges økonomiske samkvem med utviklingslandene".

⁶⁶ FIVH A. Årsberetning 1978, s. 3 (vedlegg).

⁶⁷ *Ny livsstil* nr. 3/1975, s. 19; *Ny livsstil* nr. 4/1976, s. 21.

⁶⁸ FIVH A. Årsberetning 1976, s. 12.

⁶⁹ FIVH A. Årsberetning 1975, vedlegg s. 1; *Ny livsstil* nr.1/1974, s. 22.

tema. Det var også innbudte eksterne foredragsholdere, Erik Nord fra Norsk Utenrikspolitisk Institutt og Bernt Karlsen fra Miljøverndepartementet. En kan påstå at det handla om alvorlige og ambisiøse emner. Etter et foredrag av Jacob Bomann-Larsen het det i referatet at:

Det ble mange nye tanker for de fleste, om hvor mange milliarder vi må ta sikte på å brødfø, og de fornybare og ikke-fornybare ressurser som vi kan anvende for å klare dette, og om hvilken teknologi og samfunnsorganisering som kan sikre alle et anstendig liv.

Men det var også tid for sosialt samvær og mulighet for å leve ut idealene i fellesskap:

Etter lørdagens program med Jacob [Bomann-Larsen]s vurdering av de forskjellige politiske partier og diskusjoner om Folkeaksjonens organisering og Aksjonssenterets virksomhet, og tilberedning av 'dagens grønne rett' – samlet leirdeltakerne seg på setervollen til dans og andre løyer, akkompagnert av gitar og tussefløyte.⁷⁰

Sommeren 1979 var det særlig mange tilbud om sommerleire. Det blei arrangert en "offisiell" FIVH-sommerleir på Stokken ved Kristiansand, Jordsøkjarsambandet hadde seks sommerleire som FIVH-erne var inviterte på, samt en Alta-leir, sommerkurs med Norges Naturvernforbund, Grønn aksjon i Innerdalen, Sommerkurs i Valdres og en liten sommerleir ved Rondane.⁷¹

Regionale forskjeller?

FIVH hadde flest lokalkontakter i Sør-Norge (bredt definert). I 1975 gjorde bevegelsen et framstøt mot Nord-Norge med å arrangere et "massemøte" i Tromsø.⁷² I Finnmark fantes det ingen lokalavdelinger eller -kontakter fra 1974-1982, mens det var flere i Troms og hele sju i Nordland. Under Alta-striden kom til det et eget lag i Alta.⁷³ I forbindelse med arrangering av et åpent møte i Moss i januar 1976, uttrykte en representant for lokallaget glede over at byens samfunnssal "var fylt til trengsel" med nesten 270 personer, "(i) betraktning av at Østfold vel er det fylket som det har vært vanskeligst å arbeide i".⁷⁴ Det gis ingen forklaring på hvorfor det var slik. Et anna interessant eksempel er Skien hvor det tidlig blei stifta en tverrpolitisk lokalgruppe. Det var mye diskusjon i *Telemark Arbeiderblad* om FIVH. Her var det et massemøte 23. november 1976 der over 600 personer deltok.⁷⁵

⁷⁰ Begge sitat fra *Ny livsstil* nr. 4/1976, s. 22.

⁷¹ *Ny livsstil*, nr. 2B/1979, s. 6-8.

⁷² *Ny livsstil* nr. 6/1975, s. 22.

⁷³ *Ny livsstil* nr. 1/1976, s. 23; *Ny livsstil*, nr. 2B/1979, s. 10; *Ny livsstil*, nr. 2B/1979, s. 7.

⁷⁴ *Ny livsstil* nr. 1/1976, s. 22.

⁷⁵ FIVH A. Årsberetning 1976, s. 6.

Det var flest lokallag i de store byene og i området rundt Oslofjorden. I ”Oslo og omegn” var det mellom 6-7 000 medlemmer i 1978.⁷⁶ I Oslo var det også mange lokalavdelinger. I 1979 var det i alt 13 lokalavdelinger her, med egne lokalgrupper. Akershus hadde flest lokalavdelinger med 14, Oppland (5), Rogaland (5), Vestfold og Hedmark (4 hver).⁷⁷

Eksempel fra en lokalavdeling i Kristiansand

Kirsti Ringard gjennomførte i forbindelse med sin hovedoppgave i sosialantropologi et feltarbeid i Kristiansand lokalavdeling.⁷⁸ Denne lokalavdelinga hadde blitt igangsatt av ekteparet ”Anne og Per”, to ildsjeler som tidlig viste interesse for initiativet til Erik Dammann. Per deltok på stiftelsesmøtet i Nadderudhallen og var en av de første lokalkontaktene som var med på rådsmøter i Oslo, lenge før det blei vedtektsfesta at lokalrepresentanter skulle være med. Anne og Per danna ei samtalegruppe sammen med noen venner i 1974. Per var utdanna tømmermester og jobba som vaktmester. Anne var husmor og hjemmehjelp i Randesund kommune. Før de blei interesserte i FIVH deltok Per aktivt i SF, mens Anne var med i det norske kvekermiljøet. Anne sa blant anna at Erik Dammann hadde ”overtatt kvekernes ideer”.⁷⁹ Samtalegruppa arrangerte i 1975 et større folkemøte i Arbeiderforeningens sal i Kristiansand der Erik Dammann talte og mellom 400-500 personer møtte. Kort tid etter blei ei lokalavdeling i Kristiansand etablert, et samlepunkt for i alt åtte grupper.⁸⁰

Lokalavdelinga utarbeida et eget system for organisering. Den besto av et styre der en representant fra hver gruppe deltok. Det blei nedsatt et arbeidsutvalg med tre personer som forberedte styremøter og årsmøte. Lederen i arbeidsutvalget hadde kontakt med Senteret. Lokalavdelinga utforma også egne vedtekter for sin virksomhet. Da de fikk et eget lokale i sentrum, blei styret og arbeidsgruppa erstatta av en styringsgruppe med fem personer valgt av årsmøtet, samt egen møteleder, sekretær, kasserer og lokalkontakt.⁸¹

⁷⁶ FIVH A. Årsberetning 1978, s. 1 (vedlegg).

⁷⁷ *livsstil*, nr. 2B/1979, s. 10-11.

⁷⁸ Eksempelet fra Kristiansand er basert på Ringard 1981, s. 104f.

⁷⁹ Ringard 1981, s. 106-107. Historikeren Øyvind Eklund viser at det finnes lange tradisjoner for en radikal fredstanke og internasjonalt humanitært arbeid blant kvekerne i Norge. Øyvind Eklund: *Lyset fra Norden. Den organiserte fredsbevegelsen i Norge 1953 – 1963*. Universitetet i Oslo 2006, s. 15.

⁸⁰ Ringard 1981, s. 107-108.

⁸¹ Ringard 1981, s. 112.

Over tid minka lokalaktiviteten i Kristiansand-avdelinga framover mot 1980, samtidig som det totale antall deltakere i Kristiansand-området økte.⁸² Dette til tross for at tallet på bidragsytere til lokalavdelinga også økte.⁸³

Mot slutten av 1970-tallet vokste misnøyen i den lokale gruppa i Kristiansand ifølge Ringard. Misnøyen gjaldt manglende kontakt med Informasjonssenteret i Oslo. Deltakerne i lokallaget ønska klarere retningslinjer fra Senteret og de ville i tillegg ha mer innflytelse over vedtak Senteret gjorde. Særlig vedtektsfestinga av bevegelsestanken tidlig i 1978 blei oppfatta som problematisk. Reisesekretæren Per Svae besøkte lokalgruppa i løpet av året og fortalte aktivistene hva Senteret mente med bevegelsestanken. Ifølge Anne forsto ingen ”noe som helst” av begrepsbruken. De skjønnte ikke hvorfor de nå var *deltakere* i en bevegelse og ikke medlemmer av FIVH, skriver Ringard.⁸⁴ Visstnok følte deltakerne at lokalavdelingenes rolle blei mer uavklart etter vedtaket. I løpet av 1978 erkjente de ansatte i Senteret at gruppene hadde behov for mer direkte kontakt. I årsrapporten står det at: ”(D)et er viktig at senteret spiller en aktiv rolle med å foreslå aktiviteter, og koble grupper med samme interesse sammen eller overfører erfaringer fra et lag til et annet.”⁸⁵ Eksemplet fra Kristiansand viser hvordan det noen ganger var problematisk med kommunikasjon i en løst organisert bevegelse.

En bevegelse av mange lokalgrupper og temalag

Innafor bevegelsen Framtiden i våre hender oppsto etter hvert mange grupper. Det var flest lokalgrupper som vist over. Men i tillegg sprang egne landsomfattende temalag ut fra den større bevegelsen, slik som Skolelauget (1978), Folkeaksjonshotellet (1977) og Utviklingsfondet (1978). Andre eksempler på temalag er Kollektivtransport 2000, Alternativ boformgruppe, Den reisende folkehøgskolen, Studieorganisasjonen og Økoteket. Med et økende antall temagrupper og organisasjoner innafor bevegelsen, framsto FIVH mer som en bevegelse i begrepets konvensjonelle betydning; ”Bevegelsene var så å si omland for organisasjonene eller for organisasjonskjernene”, skriver Kjeldstadli.⁸⁶

Temalag oppsto ofte etter forslag presentert i medlemsavisa. I en artikkel i *Ny livsstil* høsten 1976 foreslo samfunnsviteren og aktiv deltaker i FIVH, Olav Benestad å opprette det han kalte et ”u-landsfond” som skulle sørge for at midler deltakere i FIVH sparte på nedsatt

⁸² Tall viser at på årsmøtet i FIVH Kr.sand møtte rundt 50 personer i 1975, men bare 13 personer i 1978. Bidragsytere til Senteret økte fra 1975 med rundt 150 personer til rundt 400 personer i 1978. Ringard 1981, s. 109.

⁸³ I 1979 betalte 100 personer 10 kroner til lokalavdelinga, mens i 1980 hadde ”tallet steget til nesten det dobbelte”. Ringard 1981, s. 113.

⁸⁴ Ringard 1981, s. 110.

⁸⁵ FIVH A. Årsberetning 1978, s. 2 (vedlegg).

⁸⁶ Kjeldstadli 1994, s. 87.

forbruk blei brukt til utviklingsprosjekt i Sør.⁸⁷ Styret i FIVH støtta ideen og en planleggingsgruppe gikk vidare med planene. I 1977 blei fondet på nytt presentert i *Ny livsstil* med overskrifta: ”Nå kan vi få vist at vi mener alvor. Vil du bruke litt av lønna for å gi andre en fremtid?”.⁸⁸ Det kom inn rundt 560 svarcuponger fra folk som var villige til å støtte fondet med et månedlig beløp. Utviklingsfondet blei formelt stifta 6.mars 1978, og ved utgangen av 1978 hadde det 400 medlemmer.⁸⁹ Leif Sandholt, daværende ansatt i Informasjonssenteret foreslo i *Ny livsstil* 1977 å opprette et såkalt Skolelaug. Det skulle være et forum for lærere som ville arbeide med målet til FIVH gjennom skolen. Skolelauget fikk etter hvert en egen publikasjon, *Økopedagogen* og hadde rundt 200 medlemmer i 1984. Et ”Folkeaksjonshotell” oppsto i 1977. Det var et ”desentralisert hotell” der de som ville være med så seg villige til å låne ut ei seng til FIVH-deltakere som ville komme og bo gratis.⁹⁰

Arbeid med flere fond blei igangsatt. Et anna fond, først kalt Folkefondet for medansvar, deretter Norgesfondet, blei igangsatt i 1979. Norgesfondet skulle finansieres på samme måte som Utviklingsfondet, og pengene skulle gå til grasrotprosjekt og alternative tiltak i Norge. Rådsmedlem i FIVH Erling Engesland trakk seg i protest mot ”elitedominans” og mot at Norgesfondet blei oppretta i 1980. Han mente det ville skade arbeidet til Utviklingsfondet.⁹¹ Dette viser at det oppsto konkurranse og uenighet mellom de ulike laga og gruppene i den brede bevegelsen.

Det var altså mange ulike lag som hadde utspring i bevegelsen. Ved overgangen til 1980 blei det orda frempå om at gruppene i økende grad oppsto på et anna grunnlag enn strengt tatt idégrunnlaget til FIVH. Det blei nevnt at en ombruksgruppe, adopsjonsgruppe, nedrustingsgruppe og grupper for å fremme lokalpolitiske interesser ikke nødvendigvis hadde så mye med det opprinnelige budskapet å gjøre.⁹² Dette var et tegn på at det etter hvert oppsto fraksjoner i bevegelsen.

Hva slags bevegelseskultur hadde FIVH?

En gitt bevegelseskultur skapes av formelle og uformelle faktorer. Det har vært skrevet at de nye sosiale bevegelsene ofte hadde en ny organisasjonsstruktur som skulle reflektere deres

⁸⁷ *Ny livsstil* nr. 5/1976, s. 16.

⁸⁸ *Ny livsstil* nr. 4/1977.

⁸⁹ FIVH A. Årsberetning 1977, s. 18; FIVH A. Årsberetning 1978 vedlegg, s. 3. Seinere har Utviklingsfondet blitt en uavhengig miljø- og utviklingsorganisasjon med omfattende virksomhet og drift. Til forskjell fra mange andre bistandsorganisasjoner har Utviklingsfondet primært orientert sin virksomhet mot bønder og jordbrukere i fattige land, en orientering som lå fast fra begynnelsen.

⁹⁰ *Ny livsstil* nr. 5/1977.

⁹¹ *Folkevett* 1/1979. Erik Bye var aktivt med på å organisere dette folkefondet, ideen var basert på hans ”idebanken” på fjernsynet i 1960-åra; FIVH A. Årsberetning 1979, s. 32; Årsberetning 1980, s. 14.

⁹² *Ny livsstil*, nr. 2B/1979, s. 9.

idealer om desentralisering, demokrati og folkelighet. Onde tunger har sagt at deltakelse i en ideell bevegelse som Framtiden i våre hender er en lettvinnt måte å kjøpe seg fri fra dårlig samvittighet på. En betaler avgift og støtter ideene i tanke, men ikke i handling. Problemet griper inn i temaet om hva som egentlig skaper en bevegelse. Teoretikerne sier bevegelsen omfatter mer enn summen av sine deltakere, noe lederskapet i FIVH også vektla. Sjøl om deltakeravgift var nødvendig for å drive Senteret, kunne en person regnes som deltaker i bevegelsen så lenge han eller hun etterlevde idealene. På denne måten fantes det en kultur i FIVH der den private handlingsdimensjonen var viktigst og ikke den organisasjonsmessige kjerna.

Tanken bak organisasjonsstrukturen i FIVH var at Senteret skulle fungere som en ressurs, til inspirasjon og hjelp for de nystartede gruppene. Slik var det en fordel med et handlekraftig Senter som kunne formidle kontakt mellom gruppene og sende ut informasjonsmateriale av ulikt slag. Fra begynnelsen fikk derfor Senteret mye makt, ressurser og erfaring. Mot slutten av den undersøkte perioden fikk deltakerne mer innflytelse. FIVH hadde en blanding av flere organisasjonsformer. Det var ikke en fullstendig sentralstyrt modell, men den var ikke fullstendig åpen heller. Etter mitt syn kan bevegelseskulturen i FIVH kalles svak. Samholdet var bundet sammen av såkalte svake bånd ("weak ties"), det vil si at fellesskapet ikke var klassebasert eller avgrensa til et geografisk område. Det var derfor lav grad av sosial tvang i FIVH. På en annen side var de moralistiske tendensene i noen tilfeller sterk og lederskapet vektla element av opplyst egeninteresse for å delta. Idégrunnet var et forsøk på å prente inn de grunnleggende verdiene i prioritert rekkefølge for å samle bevegelsen ideologisk. Til tross for dette hadde de fleste deltakerne sannsynligvis en lav grad av felles forståelse av verdiene, noe som tilsier svak bevegelseskultur.

Jakten på det ekte

Oppropet slo fast at FIVH skulle være en folkeaksjon "(f)or alle som vil finne fram til enklere livsform og et mer menneskelig verdisyn". I talen på stiftelsesmøtet sa Dammann:

Det er ikke snakk om å ofre virkelige verdier. Vi går ikke inn for et fattigere liv, men for et rikere. Det som kreves er forståelse av at det er ved å leve som vi gjør, at vi ofrer de virkelige, ekte gleder livet kan by på.⁹³

Arne Næss snakka på stiftelsesmøtet om "livets enkle egenverdier" og appellerte til "egoisme" for å få folk med i FIVH. Her kom det med opplyst egeninteresse inn igjen.

⁹³ Dammann i *Ny livsstil. (...)Med rapport fra åpningsmøtet*. Oslo 1974, s??.

Et medlem fra Oslo på 17 år skrev inn til *Ny livsstil* og spurte; kan bevegelsen støtte at ”jeg har plater, stereoanlegg, røyker”?⁹⁴ Redaksjonens svar lød: ”Stereo gir musikkopplevelse, men det er jo også en erstatning for den egentlige musikkutfoldelse gjennom sang, viser, gitarspill”. De poengterte at ”(d)ette betyr ikke at vi bør si nei til alle stimulanser eller bli fanatiske totalister. Men det betyr at vi må slutte å la det kunstige komme istedenfor det ekte”.⁹⁵ Det finnes mange eksempler på utfall mot bil og fjernsyn, som de fremste symbolene på forbrukssamfunnet. Likevel var det mange unge som deltok. I Reklameutredningen fra 1974 sporer de en ”anti-forbruksholdning” blant ungdommen, og ser det i kontrast til foreldregenerasjonen sin streben etter materiell trygghet.⁹⁶ Et eksempel på ungdommers innsats i FIVH stammer fra 1977, da Trysil-russen ga alle pengene i russekassa (i alt 13 000) til bevegelsen i stedet for å dra på tur til Italia. De bestilte også abonnement på *Ny livsstil* til alle lærere og russ.⁹⁷

I bevegelsen var det en streben etter det autentiske som både samla og splitta mange av deltakerne. Stein Jarving, en erfaren kollektivjordbruker og forfatter av boka *Grønt liv*, sendte inn mange oppskrifter og tips til matauk. Da han fikk på trykk et innlegg om hvordan en kunne lage øl og vin med korn og poteter istedenfor sukker kom det sterke reaksjoner fra flere lesere og måtte redaksjonen beklage på bakgrunn av at ”rådet går ut på å bruke livsviktig næring til framstilling av unødvendige nytelsesmidler”.⁹⁸ En kultur der interesse for vegetarmat og en jakt på noe autentisk fikk mye oppmerksomhet. FIVH blei av mange assosiert med vegetarmat. En oppskrift på kornkarbonader fikk mye oppmerksomhet. Bjørge Lillelien leda et underholdningsprogram på NRK der Ingrid Espelid Hovig serverte kornkarbonader etter oppskrift fra *Ny livsstil*. Mange kjøpte avisa etterpå og det var eneste gangen opplaget av avisa blei utsolgt.⁹⁹ Hartvig Sætra kritiserte en slik kultur i boka *Jamvektsamfunnet er ikkje noko urtete-selskap* fra 1990.

Oppsummering

I begynnelsen av dette kapitlet blei det spurt: *Hvordan blei bevegelsens ideer materialisert på lokalnivå, hos deltakere og i lokale grupper? Og: Hva skapte samhald i bevegelsen?*

Jeg har vist at ideene må realiseres i praksis for å skape en bevegelse. Bevegelsen oppstår når deltakeren internaliserer ideene og handler i samsvar med dem. Summen av

⁹⁴ *Ny livsstil* nr. 2/1975, s. 8.

⁹⁵ *Ny livsstil* nr. 2/1975, s. 8.

⁹⁶ NOU 1974:61, s. 18.

⁹⁷ *Ny livsstil* nr. 4/1977, s. 22.

⁹⁸ *Ny livsstil* nr. 2/1975, s. 12.

⁹⁹ Samtale, Trond Wormstrand 26. januar 2006.

individuelle handlinger får betydning når de skjer retta mot et felles mål. Et flertall av deltakerne var aktive i det private, men en del deltok også aktivt i lokalgrupper. Denne aktiviteten i gruppene kan deles inn i fire områder; informasjonsarbeid, deltakelse i aksjoner, studievirksomhet og annen virksomhet som varierte fra gruppe til gruppe. I alt var det et stort mangfold i aktiviteter gruppene drev med.

Det er fristende å skrive at samhold blei skapt av samhandling, men det sier ikke så mye. Det fantes også formelle bindinger, slik som avgifta alle deltakerne betalte til Senteret. Etter hvert kom det regler for representasjon i styre og råd. Samhold blei også skapt gjennom felles publikasjoner, en felles ideologi og et felles mål. Likevel var de uformelle bindingene utvikla gjennom samhandling den fremste måten å skape en enhetlig bevegelse på. Få og svake bindinger skapte frustrasjon blant enkelte deltakere, slik vi så gjennom eksempelet fra Kristiansand-avdelinga. Den løse organisasjonsstrukturen i FIVH tilsa at det oppsto et paradoksalt forhold mellom enhetene i bevegelsen. På den ene sida var den en desentralisert bevegelse der Senteret hadde liten makt over lokalgruppene, men på den andre sida hadde lokalgruppene liten kontakt med og innflytelse over Senteret. FIVH balanserte mellom slike hensyn i sitt arbeid for å kunne virke mest effektivt.

Kapittel 5. FIVH – hva og hvorfor?

Siktemålet med dette siste kapitlet er å besvare de mer overordna problemstillingene. Kapitlet har to deler. I den første delen skal jeg summere opp hva som etter mitt syn karakteriserte FIVH fra 1974 til 1982. Her skal jeg innledningsvis gjøre rede for det jeg mener var stabile trekk ved FIVH fra 1974 til 1982 og som derfor kan karakterisere bevegelsen. Deretter vil jeg se på likheter og forskjeller til andre bevegelser og strømninger i samme periode. I den andre delen skal jeg tilby min forklaring på hvorfor FIVH oppsto i Norge i 1974. Det er slående hvordan FIVH trass i sine mange særdrag, også representerte en rekke tidstypiske trekk ved perioden. 1970-tallet kalles ofte en ”oppbruddstid”,¹ og det er nødvendig å se på radikalismen til FIVH i en slik kontekst. For å komme fram til en forklaring på hvorfor FIVH oppsto i Norge i 1974 vil både de strukturelt disponerende faktorene og mer situasjonsbestemte og personavhengige forklaringer trekkes inn.

Del I: En karakteristikk av FIVH 1974 til 1982

Til nå i oppgava har det handla om ulike dimensjoner ved FIVH og hvordan disse endra seg over tid. Jeg har beskrevet organisasjonsform, ideologi, forholdet til politikken og aktiviteter i bevegelsen. Det er grunn til å spørre om det var såpass store forandringer i FIVH fra 1974 til 1982 at den blei omdanna til annen type bevegelse? Basert på undersøkelsene foran vil jeg svare nei på det spørsmålet. I et lengre perspektiv var hovedtrekkene både i form og innhold konstant. Bortsett fra utskiftninger i lederskapet og noen nye prinsipp for organisering ved begynnelsen av 1980-tallet, var strukturen tilnærma den samme i 1982 som i 1974. Og trass i mindre endringer i problembeskrivelse og strategi lå kjerna i budskapet fast.

For å komme fram til en karakteristikk av FIVH, vil jeg først analysere bevegelsen i lys av noen kjennetegn teoretikerne har summert opp om idealtypiske sosiale bevegelser. Knut Kjeldstadli har summert opp en rekke kjennetegn ved en idealtypisk folkebevegelse: Den idealtypiske folkebevegelsen er relativt varig og den har en massekarakter. Videre har den røtter i breie, sosiale nettverk. ”Folkebevegelser eller folkelige bevegelser” består av folket, i motsetning til elitene. Den er også i prinsippet åpen for alle. En idealtypisk folkebevegelse bygger på frivillig tilslutning. Den kjennetegnes også ved følgende fire egenskaper; den har et element av formell organisering, en kollektiv identitet, indre kommunikasjon og et felles mål. Endelig står den utenfor staten eller øvrigheten, men

¹ Se for eksempel Benum 2005, s. 9 og 32.

bevegelsen ønsker gjerne å omforme hele samfunnet.² I det videre skal jeg se på ”det folkelige”, det organisasjonsmessige og strategien for samfunnsforandring.

Det folkelige

FIVH hadde mange av de idealtypiske trekkene til en folkebevegelse, slik de er summert over. FIVH fikk ved opprettelsen betegnelsen ”folkeaksjon” fordi stifterne ville avskjære seg fra organisasjonstanken, de ønska som nevnt tidligere ikke å lage en organisasjon. Navnet markerte også at FIVH ville mobilisere bredt; et flertall av befolkningen måtte delta for å gjøre samfunnsforandringa demokratisk og praktisk gjennomførbar. Betegnelsen ”folkebevegelse” har vært brukt i FIVH, men det passet ikke fordi navnet skapte assosiasjoner til den tidligere Folkebevegelsen mot EEC.³ Forstavelsen ”folke-” signaliserte at det var vanlige folk, og ikke bare eliten, de ville inspirere. Hvem henvendte FIVH seg til? Arne Næss skrev at det var den ”økonomiske gjennomsnittsbefolkningen i Norge” FIVH ville nå.⁴ Erik Dammann sa:

Vi snakker til det klare flertall av befolkningen, særlig i vekstsentrene, som hittil har løst sine økonomiske problemer ved stadig høyere lønn og mer arbeidsplass, men som faktisk kunne løst dette pressproblemet på en langt sunnere måte ved å kutte ut de skadelige deler av sitt forbruk.⁵

En undersøkelse av deltakerne gjennomført i 1977 viste imidlertid at de som var med i bevegelsen hadde lengre utdanning og høyere inntekt enn landsgjennomsnittet.⁶

Folkebevegelsene idealiserer gjerne det folkelige i betydningen folkelig kultur, folkelige meninger og uttrykk. I en norsk og nordisk sammenheng har folkelige krefter blitt ansett som positive, også i eliten.⁷ På 1970-tallet sto de folkelige verdiene i politikk og kultur sterkt, noe som fikk ett utløp gjennom populistiske strømninger.⁸ Flere navn i FIVH uttrykte sympati for det folkelige; i tillegg til ”folkeaksjon” og ”folkeaksjonisten” fantes navnene ”folkevett” og ”hånd i hånd”. Hånd i hånd uttrykte samhold mellom mange, det var ikke den ene sterke som var viktig i FIVH. Fellesskapet illustrerte det folkelige trekket. Da magasinet *Folkevett* blei lansert i 1979 noterte *Arbeiderbladet* seg ”organisasjonens aversjon mot

² Knut Kjeldstadli: ”Folkelige bevegelser”, innlegg på Den norske historieforenings seminar i Stavanger mai 2003, s. 3-4; Kjeldstadli 1994, s. 87-88. Se også definisjonen av en sosial bevegelse fra Per Selle i dette kapitlet, s. 99.

³ Intervju Erik Dammann, 27.mars 2006.

⁴ Næss 1976, s. 92.

⁵ FIVH A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975: ”Om sammenhengen mellom systemforandring og holdningsforandring”, s. 8.

⁶ Holbæk-Hanssen 1980, s. 125-126.

⁷ Inger Bjørnhaug: ”Arbeiderbevegelsen – en folkelig bevegelse?” i *Arbeiderhistorie 2004*, Oslo 2004, s. 166.

⁸ Se dette kapitlet, s. 103.

politikere, byråkrater og ekspert-veldet” som prega bevegelsen, og ikke minst navnet til den nye publikasjonen.⁹

Med sin reklamebakgrunn var spesielt Erik Dammann bevisst hvor FIVH kunne henvende seg for å nå ulike målgrupper. Ifølge han var de ansatte i Senteret derfor svært fornøyde med opplag i ukeblad som *Hjemmet* og *Allers* på grunn av bladene sine brede og folkelige nedslagsfelt.¹⁰ På en annen side hadde FIVH også kontakt med det en kan kalle elitenettverk eller organisasjoner med restriksjoner på hvem som kan være med. I 1976 var det for eksempel stor interesse fra Rotary og Lions overfor FIVH.¹¹

I en artikkel om ”det folkelige” i arbeiderbevegelsen viser Inger Bjørnhaug hvordan ”folk” og folkelighet er relasjonelle begreper. Det finnes en spenning mellom det ideelle og det virkelige folkelige grunnlaget i enhver bevegelse. Sjølforståelsen til bevegelsen og den faktiske folkeligheten til deltakerne kan være to ting. Bjørnhaug mener en folkelig bevegelse indikerer deltakelse av brede lag av folket utenom eliten, slik også Kjeldstadli pekte på (se over).¹² I denne oppgava har jeg som nevnt før ikke hatt godt nok materiale for å undersøke forholdet mellom navnebruken og det faktiske folkelige grunnlaget i FIVH empirisk. Likevel mener jeg å se tegn til at det fantes et spenn mellom det folkelige idealet og det faktiske sosiale grunnlaget i bevegelsen.

Var FIVH elitistisk? Et første svar er å konstatere at den slo uansett ikke gjennom hos alle lag av befolkningen. Videre var noe av argumentasjonen til FIVH prega av at ”folk flest” blei lurt av falske behov og forestillinger, og da kanskje i motsetning til kjernen i FIVH. Følgende utsagn om hvorfor appellen om forbruksreduksjon ville føre fram, er betegnende for en slik holdning: ”Vi ønsker å få befolkningen til å forstå at dette også kan gagne oss selv, og bare gå på bekostning av falske verdier”.¹³ FIVH satsa på å inspirere folk til å ta personlig ansvar for eget forbruk, men et slik ansvar er lettere å ta for de som er disponerte for en mindre materialistisk livsstil. For ”vanlige folk” kunne kanskje en slik argumentasjon virke ovenfra-og-ned.

Organisasjonen

Organisasjonsstrukturen har blitt behandla flere ganger underveis i oppgava, og det skal derfor bare kort oppsummeres her. FIVH hadde den løse formen typisk for en folkebevegelse. Etter terminologien inngår en rekke organisasjoner i en bevegelse. En bevegelse har gjerne et

⁹ *Arbeiderbladet* 5. september 1979.

¹⁰ Intervju Erik Dammann, 27. mars 2006.

¹¹ FIVH A. Fremtiden i våre hender: Årsberetning 1975, s. 7.

¹² Bjørnhaug 2004, s. 165-166, s. 165-166.

¹³ *Arbeiderbladet* 28. februar 1976.

større omfang enn en organisasjon. Stifterne av FIVH ville oppnå stor deltakelse i bevegelsen, men de var skeptiske til å stifte en organisasjon fordi de mente det hindra aktiv deltakelse. Når det gjelder endelsen ”-aksjon” i navnet, spilte det på betydningen av å sette i gang noe, det handlingsorienterte og også kortvarige. En ”aksjon” er begrensa i både tid og størrelse.¹⁴ Tidligere i oppgava har jeg skrevet om hvordan FIVH skifta navn fra ”folkeaksjon” til ”bevegelse” i 1977. Etter hvert passa ikke ”aksjon” så godt, nettopp fordi ordet spiller på det spontane, og FIVH skifta da til ”bevegelse”, som uttrykker noe mer varig.¹⁵

FIVH besto av deltakere som betalte en avgift til et Informasjonssenter. Kan en gå så langt som å meine at FIVH dermed var nærmere en NGO, en non-governmental organization eller et ”advocacy network”, som det er kalt på engelsk? Advokatnettverk, slik som Amnesty, mobiliserer medlemmene på vegne av andre.¹⁶ Jeg mener at FIVH verken var en NGO eller et advokatnettverk. Parolen om en ”ny livsstil” demonstrerte et krav om deltakelse, et krav som illustrerer at FIVH ikke ville ha støttemedlemmer. Deltakerne betalte ikke avgift for at Senteret skulle handle på deres vegne, de betalte for at Senteret skulle kunne fortsette med sin informasjonsvirksomhet. Dessuten har jeg vist at lederskapet anså alle som handla etter idealet til FIVH som deltakere i bevegelsen. Senteret regna støtte fra ”både betalende og ikke betalende deltakere i den brede bevegelse”, slik det het i et skriv.¹⁷ FIVH var derfor en handlingsorientert bevegelse.

Strategi for samfunnsforandring

Jeg har også nevnt det før; Sidney Tarrow skriver at alle sosiale bevegelser står for ”contentious action”, stridsorienterte handlinger. Bevegelsene inngår i en kamp mot og for noe.¹⁸ Det har vært foreslått å ordne sosiale bevegelser i forskjellige typer, alt ettersom hvem og hva de var retta mot. Knut Kjeldstadli lager et analytisk skille mellom tre ulike bevegelsestyper i en artikkel om arbeiderbevegelsen og andre bevegelser, men han vektlegger at skillene ikke er absolutte.¹⁹ Den første typen er ”jag-orienterte” bevegelser der bevegelsen er til for medlemmene og hvor aktiviteten handler om å endre personlige holdninger og levemåte. Religiøse bevegelser og sammenslutninger mot avhold er eksempler på denne typen. Den andre typen er ”motstanderorienterte” bevegelser. Slike bevegelser er også til for medlemmene, men aktiviteten er mer retta mot en ytre motstander. Arbeiderbevegelsen,

¹⁴ Næss 1976, s. 214.

¹⁵ Se kapittel 1, ss. 30-33.

¹⁶ Kjeldstadli 2003, s. 3.

¹⁷ FIVH A. ”Hva er Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender?”, s. 15.

¹⁸ Tarrow 1998, s. 3.

¹⁹ Kjeldstadli 2000, s. 20.

bondebevegelsen og kvinnebevegelsen er de mest sentrale eksemplene. En tredje type bevegelser er ”andre-orienterte”. I slike bevegelser gjør medlemmene noe for andre, slik typiske misjonsforeninger, borgerlige og filantropiske foreninger gjør.²⁰ Vi ser at i forhold til typologien var FIVH en bevegelse som kan plasseres både under type en og tre. FIVH var en sammenslutning for andre med sin innsats for befolkningen i Sør. Samtidig skulle deltakerne gjøre personlige endringer, både av holdninger og levemåte. I forhold til denne inndelingen lar ikke FIVH seg innpasse i kun én av de tre gruppene, bevegelsen ser ut til å kunne fylle en egen kategori. Denne dobbeltheten i forhold til hva FIVH var retta mot, henger i mine øyne sammen med strategien til bevegelsen. I det videre skal jeg se litt nærmere på dette særegne forholdet mellom mål og strategi i FIVH.

Appellen om å ta ”framtiden i sine hender” innebar en langsiktig plan om å endre samfunnet i tråd med det de så som folkelige ønsker og behov. Målet til aktivistene var et alternativt samfunn, men først måtte akutte problem med sult og nød i verdens fattige land løses. I et foredrag i Studentersamfunnet, februar 1975 forklarte Erik Dammann:

Før vi kan begynne å tenke på hva slags samfunn vi selv ønsker, har vi m.a.o. en soleklar plikt til å bruke vårt produksjonsapparat til å betale vår del av den rike verdens kolonigjeld - for å hjelpe den fattige verden fri av kolonistrukturen opp til hva vi kan kalle funksjonsnivå.²¹

De fattige landene trengte enorme overføringer av mat, kunnskap og teknologi fra de rike landene for å løftes ut av krisesituasjonen og bli i stand til å være sjølberga. Gjennom en periode måtte derfor produksjonsinnsatsen i Nord opprettholdes samtidig som forbruket blei redusert. Dermed kunne ”en vesentlig del av produksjonsresultatet” overføres til Sør, i mye større skala enn vanlige bistandsoverføringer.²² Det Dammann her beskrev var en prosess som krevde politiske vedtak og strukturelle forandringer. En vellykka gjennomføring av planen forutsatte at gjennomsnittsförbruket blei redusert slik at et produksjonsoverskudd blei frigjort. Her så Dammann et potensial for handling hos hver enkelt person, noe som gjorde det logisk med en appell om å endre personlig atferd for å forandre samfunnet på lang sikt.

Dammann nevnte i alt tre årsaker til at de i FIVH anså den personlige dimensjonen som helt sentral under en slik forandringsprosess. Systemendring ville ifølge FIVH skje ”gjennom en lang rekke politiske vedtak” og i den forbindelsen var helt nødvendig at prosessen begynte og blei gjennomført, på demokratisk vis.²³ For det andre mente FIVH at

²⁰ Kjeldstadli 2000, s. 20.

²¹ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 5.

²² FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 5.

²³ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 6.

systemet var et "selvbeskyttende vekstsystem" fordi den eneste forandring som var mulig innafor rammene av systemet var justeringer i form av mindre reformer.²⁴ For det tredje kunne ikke systemet forandres fordi folk egentlig ikke ville det. Folk sine egne holdninger til høyere lønn og økonomisk vekst måtte forandres først. Derfor sa Dammann at systemendring måtte begynne med individuelle oppbrudd:

Jeg mener det er på tide at vi gjør noe mer enn bare å spørre hvorfor vi tenker, føler og ønsker som vi gjør - og begynner å spørre hvordan vi kan utvikle en ny grunnholdning - et realistisk ønske om en ny kurs! Ingen har påstått at det er nok. Vi må også kunne vite hvor vi videre vil. Men utviklingen av et slikt ønske må være vårt første skritt.²⁵

FIVH jobba for å påvirke folk til en holdningsendring, og iverksatte aksjoner og kampanjer der ideene blei omsatte i handling. Bevegelsen var derfor orientert både mot inspirasjon og aktivisme. Slik det framgår over så lederskapet behovet for å endre samfunnet gjennom politiske vedtak, men i deres øyne hang en mentalitet, ny livsstil og politiske endringer nøye sammen. Og de mente det første steget på veien var mentalitetsforandring. For et slikt budskap blei FIVH kritisert for å individualisere politiske problem. Arne Næss skrev om sine meningsmotstandere i den sammenhengen at det var "naivt å tro at bare samfunnssystemet forandres, vil verden bli bedre. Det er dessuten temmelig umulig å foreta grunnleggende politiske endringer – på demokratisk vis – uten en viss forutgående (og samtidig) holdningsendring".²⁶

Der andre satsa på å endre samfunnet med konvensjonelt politisk arbeid, mente de sentrale personene i FIVH at forandringa kunne begynne med forandring av holdninger og livsførsel:

Først den dagen vår holdning og livsstil er såpass endret av vi faktisk setter menneskelige mål høyere enn økonomiske, kan de første tiltak for en grunnleggende kursendring gjennomføres, uten motstand i befolkningen. Først da har vi gitt våre politikere mandat til å starte en ny politikk.

Derved får vi hjelp til ytterligere endring i holdninger og livsstil – og slik igjen mulighet for videre politisk forandring. Vi har altså fått igang en skrittvis prosess av vekselvis holdningsendring og politisk endring. Fordi vi begynte med det riktige benet.²⁷

²⁴ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 7. Man kunne ikke iverksette forbruksreduksjon eller innføre en alternativ samfunnsorden med tvang. Et mulig scenario var i så tilfelle at forbruket ble omdirigert slik at man ikke fikk en total reduksjon i forbruket. En annen konsekvens av nedsatt økonomisk vekstrate og lavere gjennomsnittlig reallønn var med all sannsynlighet omfattende folkelige protester.

²⁵ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 7.

²⁶ *Ny livsstil* nr.3/1977, s. 14.

²⁷ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 7.

Fra 1974 til 1982 framstår FIVH som en bevegelse med sterk tro på ideenes kraft til å forandre samfunnet. De aktive i bevegelsen så på menneskelig handlingsevne som betydelig, og de mente hver enkelt hadde stor mulighet for å bryte ut av systemets lover i praksis. En slik orientering mot holdningsendring bunner muligens i det en kan kalle filosofisk idealisme. Filosofisk idealisme innebærer en fortolkning av virkeligheten der en universell idé eller et åndelig prinsipp styrer verden. En slik idealisme finnes for eksempel i religiøse bevegelser. Et motstykke er filosofisk materialisme, som i korthet vil si en mening om at de materielle forhold er primære, ideene er underlagt materien. Historisk materialisme er et historiesyn der den materielle produksjonen utgjør drivkreftene i historien. Marxistisk orienterte bevegelser er klare eksempler på bevegelser med et slik historiesyn.²⁸ I forhold til disse to fortolkningene sto FIVH for en virkelighetsforståelse med en tro på at ideer kan være en drivkraft i historien. Men i motsetning til religiøse bevegelser bar ikke FIVH preg av en åndelig eller religiøs dimensjon. Det fantes en sterk tro på at et alternativt samfunn var mulig, men i sin argumentasjon utviste FIVH større tro på humanistiske ideal enn en guddommelig kraft.

Det var uklart hvilke sider ved "systemet" som skulle bevares ved overgangen til et alternativt samfunn. Proletarisert arbeidskraft, markedsøkonomi og reinvestering av kapital er sentrale element ved et kapitalistisk samfunn, men slike faktorer inngikk sjelden i analysen. Det finnes ingen referanser til dette eller andre henvisninger til hvorvidt bevegelsen støtta et kapitalistisk eller sosialistisk system. Personlig nytte, heller enn systemet, blei kritisert i et hefte fra 1976: "Vårt nåværende økonomiske system er basert på retten til materiell eigning, selv om det går på bekostning av andre".²⁹ Egennyttan gjaldt enten man var tilhenger av kapitalisme eller sosialisme. Sjøl om mange sosialister kritiserte vekstsystemet i ord, støtta de det fortsatt i handling ved å kreve høyere lønn og forbruke stadig mer varer, mente FIVH. Totalt sett profitterte hele befolkningen i rike land uavhengig av politisk tilhørighet av det skjeve globale byttesystemet, uttalte Dammann til *Arbeiderbladet*.³⁰

En bevegelse av flere helheter

I det følgende vil jeg se på FIVH i forhold til noen sammenlignbare bevegelser fra samme periode i Norge; en solidaritetsbevegelse, en miljøbevegelse og en forbrukerbevegelse. I forhold til disse hadde FIVH en ideologi som besto av én helhetlig fortolkning av flere felt. FIVH tok opp i seg problemforståelse, mål og strategier gjenkjennbare i andre bevegelser. Det

²⁸ Ottar Dahl: *Historisk materialisme. Historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht*. Oslo 1974.

²⁹ FIVH A. "Argumenter mot dagens form for økonomisk vekst" 1976, s. 2. Hefte er skrevet av Jacob Bomann-Larsen og inngår i serien "Tenke globalt – handle lokalt".

³⁰ *Arbeiderbladet* 28. februar 1976.

spesielle med FIVH var at de kombinerte innsikten fra utviklingsdebatt, økologi og ressursproblematikk i en sammenhengende analyse. Rent tematisk var det et særtrekk ved FIVH at den favna bredere enn bevegelsene jeg sammenligner den med. En slik helhetlig fortolkning var ikke unik for FIVH, en holistisk tankegang dominerte flere vitenskapelige miljø på denne tida.³¹ Jørgen Randers, forsker ved Massachusetts teknologiske institutt (MIT) i USA og en av forfatterne av *Limits to Growth*-rapporten fra 1972, forklarer at en holistisk systemtenking og innsikt i helheter var en grunnleggende vitenskapelig metode for rapporten. En slik holistisk verdensforståelse prega også mange av de amerikanske alternativbevegelsene på 1970-tallet, sier Randers.³²

I det videre vil jeg etablere et analytisk skille mellom de forskjellige strømningene FIVH inngikk i. Det er fruktbart å benytte seg av et relasjonelt perspektiv når det handler om bevegelser.³³ En bevegelse er hva den er, ved sin plassering i forhold til andre bevegelser, ved sine likheter og forskjeller til andre. Det var viktig for de ansatte i Senteret og deltakerne å markere sin ulikhet fra andre bevegelser, blant anna for å skape en følelse av samhold og enhet, slik jeg viste i kapittel fire. Gjennomgangen viser riktignok at FIVH hadde mange fellestrekk og direkte bånd med de andre bevegelsene. Slike former for kontakt og slektskap er viktige kjennetegn ved sjølv fenomenet bevegelser, for som tidligere nevnt består en *bevegelse* av mer enn de klart definerte medlemmene i én organisasjon. Jeg mener derfor man i en karakteristikk av en type bevegelse må være varsom med å operere med bastante kategorier. Per Selle forstår en "sosial masserørsle" som "eit breitt sosialt fenomen med ein sosial, ideologisk og organisatorisk *kjerne*, men der grensene for kva som er innafor og kva som er utanfor er vanskelege eller umoglege å dra heilt eksakt".³⁴

FIVH – en solidaritetsbevegelse?

Parallelt med den enorme velstandsveksten i den industrialiserte delen av verden (Nord), så store deler av verden det man kalte underutvikling (Sør). I en rekke av de underutviklede områdene foregikk det på samme tid en løsrivelse fra kolonisystemet. Den økonomiske og sosiale konfliktdimensjonen mellom Nord og Sør økte utover på 1960-tallet. I Nord oppsto en rikt sammensatt solidaritetsbevegelse som på ulike vis jobba for befolkningen i Sør. Likheten

³¹ Holisme defineres som en lære der utgangspunktet er helheten, og ikke delene som utgjør helheten. Holistisk tenkning er helhetstenkning. Se Kunnskapsforlaget sin blå fremmedordbok, Oslo 2000.

³² Intervju, Jørgen Randers 18. desember 2006. Ifølge Randers var noen av de amerikanske bevegelsene prega både av en *simple living*-tankegang mens andre var mer teoretiske og kjennetegna av en fascinasjon for helheter. Han mener den dypøkologiske tankeretningen som kombinerte dype, gjennomgripende samfunnsendringer med personlig holdningsforandring, var spesiell for de norske bevegelsene. I Norge var det samfunnsmessige perspektivet viktigere og det fantes en tro på at samfunnet kunne endres med sterke statlige reguleringer.

³³ Knut Kjeldstadli: "Å tenke i relasjoner" i *Fortid* nr. 4/2006, s. 28.

³⁴ Per Selle: *Frivillige organisasjonar i nye omgjevnader*. Oslo 1996, s. 79.

mellom solidaritetsorganisasjonene var at de sto for samhold og et felles ansvar overfor utviklingen i disse områdene. I Norge jobba en rekke statlige og frivillige organisasjoner med bistand, fredsproblematikk og solidaritetsspørsmål. Norad, Kirkens Nødhjelp, Redd Barna, Norsk Folkehjelp og Fellestrådet for Afrika, bare for å nevne noen, oppsto eller ekspanderte alle på 1960-tallet.³⁵ Noen solidaritetsorganisasjoner var mer spesifikke i sin støtte til frigjøringsbevegelser, slik som Palestina-komiteen (1970) og Vietnambevegelsen i Norge (1968). Dessuten fantes egne solidaritetsorganisasjoner innafor kirka og fagbevegelsen.

FIVH må regnes som en del av denne solidaritetsbevegelsen. FIVH protesterte mot den urettferdige globale ressursfordelinga og jobba for utvikling i Sør. Med opprettelsen av Utviklingsfondet i 1977 dreiv FIVH også aktivt utviklingsarbeid på lokalplanet i et utviklingsland. FIVH gikk likevel vidare enn de fleste andre innen solidaritetsbevegelsen ved også å fokusere på problem i de rike landene. Med sin strategi om å endre holdninger og levemåte i Nord, og ved å sette den urettferdige ressursfordelinga inn i en knapphetsdiskusjon, var FIVH en del av flere bevegelser enn bare solidaritetsbevegelsen fra samme periode.

FIVH – en del av en økologisk strømning?

Det fantes mange fellestrekk mellom FIVH og de som var opptatt av miljøspørsmål. Det er problematisk å meine at det fantes en økologisk bevegelse i Norge på 1970-tallet. Økologi defineres som vitenskapen eller læren om helheten mellom dyr og planter i naturen.³⁶ På 1970-tallet blei denne læra satt i sammenheng med en mer samfunnsorientert filosofi og ideologi i form av ”økopolitikk”.³⁷ Det tenkes ofte på noen sentrale ideologer som Arne Næss, Hartvig Sætra og Sigmund Kvaløy Sætreng når det er snakk om den økologiske bevegelsen, men utover disse er det vanskelig å slå fast hvem deltakerne var. Det var også en innholdsmessig spennvidde i den økologiske tenkningen som gjør det vanskelig å se sammenhengen i en eventuell bevegelse. Jeg mener det i denne sammenhengen er aktuelt å snakke om en økologisk strømning og at FIVH delte mange av meningene og prinsippene i denne. Arne Næss mente heller ikke at FIVH i utgangspunktet var en del av en økologisk bevegelse fordi ”aksjonen har en etisk begrunnelse, som i prinsippet er uavhengig av økologi”.³⁸ Næss mente imidlertid at etikken som lå til grunn for både FIVH og den

³⁵ Norad som statlig direktorat for utviklingshjelp blei oppretta i 1968, men sprang ut av Norsk Utviklingshjelp fra 1962. Blant frivillige organisasjoner blei Kirkens Nødhjelp en egen organisasjon i 1953. Redd Barna oppsto i 1946 og blei engasjert i et utviklingsland for første gang i 1961. Fellestrådet for Afrika blei oppretta i 1967.

³⁶ Kunnskapsforlaget sin blå fremmedordbok, Oslo 2000.

³⁷ Pax leksikon, Oslo 1978.

³⁸ Næss 1976, s. 92.

økofilosofien han sjøl vedkjente seg, var den samme.³⁹ Etter mitt syn kan organisasjoner for vern av jord og foreninger for økologisk matproduksjon også betraktes som en del av en slik økologisk strømning.

Et fellestrekk mellom de som talte om miljø og økologi var erkjennelsen av at natur- og miljøbestemte faktorer satte grenser for økonomisk vekst i samfunnet. Den økologiske strømmingen var på sin side mer samfunnsomstøtende enn de ulike organisasjonene i miljøbevegelsen og talspersoner i den førstnevnte gruppa var ofte svært teoretisk orienterte. FIVH kan sies å være en del av den økologiske strømmingen, men ikke miljøbevegelsen. Jeg skal kort begrunne hvorfor.

Lederen i FIVH, Erik Dammann fant det nødvendig å markere avstand fra miljøbevegelsen. FIVH ble allerede i tida rundt opprettelsen assosiert med andre miljøorganisasjoner. I begynnelsen av et foredrag klargjorde Dammann: "Vårt utgangspunkt er ikke egentlig ressurs- og miljøsituasjonen i Norge og andre rike land; ikke forgiftningen av jord, luft og vann og ødeleggelsen av det biologiske livsmiljøet".⁴⁰ Det var lite som tyda på at et økende miljøpolitisk engasjement førte til mer solidaritet overfor verdens fattige befolkning, mente han. FIVH måtte derfor jobbe mest for de menneskelige hensynene, skrev Dammann i ei bok fra 1976. Her slo han fast at de naturgitte grensene kunne overskrides og at det var nødvendig å opprettholde "en til dels 'u-økologisk' produksjon" i en begrensa tidsperiode for å overføre ressurser til Sør.⁴¹ Sammenligna med miljøorganisasjoner som Norges Naturvernforbund, Natur og Ungdom og Samarbeidsgruppen for natur- og miljøvern (snm) favna som nevnt FIVH tematisk bredere. De nevnte organisasjonene var primært orienterte mot energi- og ressursituasjonen i Norge. Men når det gjaldt arbeidsmåte var for eksempel (snm) mer aksjons- og konfrontasjonsorientert i sin protestform enn FIVH, som satsa på informasjon og holdningskampanjer.

Gjennom 1970-tallet var FIVH mest opptatt av å løse det globale fattigdomsproblemet. FIVH sa at rike land ikke kunne "gå inn for et forbruk som er større enn at ressursituasjonen gjør det mulig også for folk i u-land å komme opp på samme nivå".⁴² Jeg mener det ikke finnes empirisk grunnlag for å si at FIVH var en representant for miljøbevegelsen i denne perioden, slik Ørnulf Seippel gjør i to artikler om miljøbevegelsen.⁴³ Fortsatt var det snakk om arbeidsdeling mellom miljøbevegelsen og FIVH, de befatta seg med ulike felt. Gjennom

³⁹ Se samme sted.

⁴⁰ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 1.

⁴¹ Dammann 1976, s. 161.

⁴² *Ny livsstil* nr. 1/1978, s. 9.

⁴³ Seippel 2000, s. 137-138; Ø. Seippel: "Natur, politikk og mangfold" i *Sosiologisk tidsskrift* (4), s. 317.

1970-tallet var sosial utvikling i fattige land det primære målet i FIVH. Problemområdene utvikling og miljø var fortsatt atskilte. Det er en allmenn oppfatning at miljø og utvikling for alvor blei kopla sammen på 1980-tallet. At miljø og utvikling var to sider av samme sak blei for eksempel formidla i den velkjente rapporten til ”Verdenskommisjonen for miljø og utvikling”, *Vår felles framtid* fra 1987.⁴⁴ I takt med denne innsikten og en ny miljøpolitisk høykonjunktur fra midten av 1980-tallet, dreide FIVH i retning av miljøbevegelsen på 1980-tallet.

Direkte sammenhenger mellom FIVH og de som var opptatt av økologisk filosofi kan spores på personnivå. For eksempel var Arne Næss en sentral figur i hele denne strømmingen med en rolle som aktivt medlem i flere av aksjonene og forfatter av en egen økofilosofi i boka *Økologi, samfunn og livsstil*. Næss var, som vi har sett, blant stifterne av FIVH og et aktivt medlem av rådet i flere år.⁴⁵ Før oppkomsten til FIVH, deltok Arne Næss i (snm) som blei starta i 1969. (snm) er særlig kjent for sin aksjonistiske strategi og for å organisere protesten mot utbygging av Mardøla i Romsdalen 1970.⁴⁶ En annen person som var energisk opptatt av sosialisme, økopolitiske problemstillinger og global rettferdighet var Hartvig Sætra. Gjennom en årrekke markerte Sætra seg som en forsvarer av sosialistisk planøkonomi og økologisk likevekt. Han regnes av Rune Slagstad som en ”ideologisk mentor” for en økologisk strømning i krysningspunktet mellom arbeiderbevegelsen og miljøbevegelsen.⁴⁷ Som nevnt før var Sætra tidlig ute med å støtte FIVH hvor han var aktiv i en årrekke. Noen sentrale personer fra miljøbevegelsen var også aktive i FIVH. Et viktig navn her er Ragnhild Sundby, professor i zoologi ved Landbrukshøgskolen og leder av Norges Naturvernforbund. Sundby var en av underskriverne av oppropet og medlem av rådet i FIVH.

Det fantes noen få eksempler på konkret samarbeid mellom FIVH og miljøbevegelsen. Norge blei tilslutta det internasjonale energibyrådet (IEA) i 1974, men det skjedde til store protester fra representanter for miljøbevegelsen og FIVH. I denne saka samarbeida FIVH med (snm), Norges Naturvernforbund og Aksjon mot atomkraft. I 1975 sendte de et brev til Stortinget med ønske om å få utsatt saka.⁴⁸ FIVH var seinere tilknytt ”Opplysningsutvalget om IEA”, en fellesorganisasjon som var kritiske til energipolitikken IEA førte. Det største enkeltsamarbeidet var kanskje den brede alliansen av miljø- og solidaritetsorganisasjoner i forbindelse med Alternativ Framtid-prosjektet på begynnelsen av 1980-tallet da FIVH

⁴⁴ Oddvar Smukkestad: *Den innviklede utviklingen*. Oslo 2000, ss. 125-127.

⁴⁵ *Ny livsstil* høsten 1976, ”Særnummer om Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender”, s. 8.

⁴⁶ Berntsen 1994, ss. 140-143.

⁴⁷ Slagstad 2001, s. 549. Se også Berntsen 1994, s. 276.

⁴⁸ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 9; Berntsen 1994, s. 204. USA tok initiativ til å opprette IEA i 1974 på grunn av oljekrisa i 1973. Hensikten var å gjøre medlemslandene uavhengige av oljelandene i Midtøsten.

samarbeida med 14 andre organisasjoner.⁴⁹ I Norge var Alta-saka den store saka når det gjaldt energi- og ressursdebatten. FIVH tok imidlertid ikke stilling til striden og støtta for eksempel ikke Norges Naturvernforbund sin rettssak.⁵⁰

En økologisk strømning fantes også i ”en norsk populisme” fra denne perioden. Det var flere paralleller mellom FIVH og en populisme slik den presenteres i tekster fra Populistiske Arbeidsgrupper i Bergen (PAG) og av økopopulister som Hartvig Sætra.⁵¹ Fellesnevneren for PAG og Sætra sine skrifter var en utprega kritikk av systemet, gjerne begrunna med sosialistisk og marxistisk ideologi. Ifølge PAG ønska de å ”bryte ned kapitalismen og skape *eit samfunn med fundamentalt andre mekanismar i økonomien og andre sosiale (og psykologiske) samband mellom menneska*”.⁵² I forhold til FIVH var populismen mer politisk plassert, men de delte begge en interesse for lokalsamfunnet og en ny, mer folkelig type teknologi.

FIVH – en forbrukerbevegelse?

FIVH var opptatt av forbruk i bred forstand. Var FIVH en del av en forbrukerbevegelse? I forbindelse med den bredere sivilisasjonskritikken på 1970-tallet kritiserte noen aktører i norsk forbrukerpolitikk overforbruket. Blant anna gjorde representanter for frivillige organisasjoner og det statlige Forbrukerrådet (FR) det. En kritisk holdning til skadelige sider ved forbruket har også blitt spora blant politiske beslutningstakere. I en artikkel om forbrukerpolitikk i Norge og Sverige på 1960- og 1970-tallet, peker historikeren Iselin Theien på mer allmenn kritikk av forbruk i denne perioden. Theien nevner spesielt kritikken i den offentlige reklameutredningen fra 1974, men hun mener opprettelsen av et Forbrukerombud i 1973 delvis også var drevet av en forbrukskritisk vending blant politiske beslutningstakere. Et kjennetegn ved denne forbrukskritiske vendingen på offentlig plan gjaldt erkjennelsen av at reklame og forbruk ikke bare hadde skadelige effekter på den individuelle forbrukeren, men også på samfunnet og miljøet, mener Theien.⁵³ Reklameutredningen fra 1974 inneholder flere eksempler på forbrukskritikk. Her står det ”at de rike land må gjennomføre vesentlige omlegginger i sitt forbruk (...) i den private som den offentlige sektor. Den globale ressursituasjon tillater ganske enkelt ikke at det nåværende forbruksnivå i de rike land gjøres

⁴⁹ FIVH A. Årsberetning 1982, s. 10.

⁵⁰ FIVH A. Årsberetning 1978; Årsberetning 1979, s.16.

⁵¹ PAG (Populistiske Arbeidsgrupper i Bergen): *Norsk populisme*. Oslo 1972; Hartvig Sætra: *Den økopolitiske sosialismen*. Oslo 1976 [1973], s. 162. PAG blei stifta i Bergen i 1971 og var den første politiske gruppa i Norge som definerte seg sjøl og sin politikk for populistisk.

⁵² PAG 1972, s. 140. Kursivering i originaltekst.

⁵³ Theien 2006b, s. 42.

gjeldende i alle deler av verden”.⁵⁴ Historikeren Christine Myrvang viser også hvordan en forbrukskritisk holdning prega markedsføringslovgivningen.⁵⁵

I denne gjennomgangen kan det være interessant å sammenligne FIVH med Forbrukerrådet sjøl om de strukturelt var to ulike organisasjoner. FR blei oppretta i 1953 som en interesseorganisasjon for forbrukere. Sammen med Forbrukersamvirket er Forbrukerrådet de fremste representantene for en forbrukerbevegelse i Norge. FR fremma gjennom sitt virke framfor alt rettighetene til forbrukerne, men utover 1970-tallet blei FR mer markedskritiske. Denne vendingen var spesielt tydelig utover i andre halvdel av 1970-tallet da Jostein Nyhamar satt som redaktør av *Forbrukerrapporten*. I perioder var det til dels oppheta debatt i avisene om Forbrukerrådet og hvorvidt det gikk ut over sitt mandat som interesseorganisasjon for forbrukerne.

Forbrukerrådet vedtok i 1974 å sette i gang en ”Aksjon mot sløsing” som dominerte dets opplysningsvirksomhet gjennom 1975 og til dels 1976. Aksjonen fokuserte på ressursbruk i bred forstand og var retta mot ”myndigheter, næringslivet og den enkelte forbruker”.⁵⁶ Med aksjonen tok FR sikte på å oppmuntre de nevnte gruppene til å endre holdning overfor sløsing og overforbruk av råvarer og andre ressurser. Det blei særlig fokusert på emballasje, klær, møbler og fornuftig utnyttelse av energi og mat. FR brukte slagord som ”bruker vi mat med omtanke?” og i hefter og skriv utforma i samarbeid med Statens Informasjonstjeneste stilte det til dels mer fundamentale retoriske spørsmål som ”(e)r alt som produseres av verdi for oss?”.⁵⁷ I *Forbrukerrapporten* var det i løpet av 1975 mye informasjon om aksjonen mot sløsing samt tips til enkle tiltak i husholdningene. Bakgrunnen for aksjonen lå tett opp til utgangspunktet for FIVH: ”Mens millioner av mennesker i u-landene lever i sult, finner det sted en betydelig sløsing med råvarer og andre ressurser i Norge og andre velstandsland. Kjøp-og-kast-mentaliteten ser ut til å bre seg”, het det i et hefte om aksjonen.⁵⁸ Når det gjelder strategi, satsa både FIVH og FR på informasjon og opplysningsarbeid. Og begge henvendte seg til det en kan kalle sterke forbrukergrupper. Det fantes altså flere likhetstrekk mellom Forbrukerrådet og FIVH i denne perioden.

Til tross for en viss meningslikhet var det ikke mye konkret samarbeid mellom FIVH og Forbrukerrådet. Det eneste eksempelet jeg har funnet var da FR i 1975 ba Erik Dammann

⁵⁴ NOU 1974: 61, s. 101. Jeg mener den overordna konklusjonen i utredningen kan kalles reklame- og forbrukskritisk, men det er grunn til å nevne at det på flere punkter var uenighet innad i utvalget. Et mindretall i utvalget gikk inn for innstramming av markedsføringsloven, med et forslag om å innføre begrensning av ressursbruk på markedsføring. Flertallet i utvalget gikk imot lovforslaget. Se NOU 1974:61, s. 19 og 156.

⁵⁵ Myrvang 2006, s. 39.

⁵⁶ FR. perm Årsberetning 1973-1983: Forbrukerrådets årsmelding 1975, s. 15.

⁵⁷ FR. boks 1975: hefte om aksjonen, s. 2.

⁵⁸ FR. boks 1975: hefte om aksjonen, s. 1.

og Odd Højdahl fra LO til et møte for å diskutere om ressurs sparing og velferd lot seg forene.⁵⁹ Heller ikke seinere var det formelle relasjoner mellom FIVH og FR. FIVH har for eksempel aldri vært representert blant organisasjonene i rådet i FR, noe Norges Naturvernforbund var allerede tidlig på 1970-tallet. Deltakere i FIVH kritiserte på sin side Forbrukerrådet for manglende konsekvens i virksomheten. Representantene for FIVH så med positive øyne på aksjonen mot sløsing i 1975, men mente at rådet i sine tester av varer og tjenester var mest opptatt av ”luksus”.⁶⁰ I 1978 beskyldte to sentrale personer i FIVH, Olav Benestad og Toralf Eklund, Forbrukerrådet for å ha en snever forbrukerpolitisk målsetting. Kritikken kom etter at Nordli-regjeringa la fram St.meld. nr. 44 1977-78 om forbrukerpolitikk. Ifølge Benestad og Eklund sto FR for å maksimere ressursbruk og for mest mulig velferd i husholdningene. Benestad og Eklund tok derfor initiativ til å danne en egen forbrukerpolitisk gruppe med utspring i FIVH for å påvirke politikere til å føre en forbrukerpolitikk med et globalt framtidsperspektiv.⁶¹ Som vist over satte Forbrukerrådet sløsing og ressursforbruk inn i en global sammenheng, i alle fall på et tankemessig plan. I praksis gikk fortsatt FR fortrinnsvis til angrep på skadelige produkt og aggressiv reklame. Christine Myrvang sporer en vending i FR fra et vitenskapelig opplysningsarbeid til mer juridisk klagevirksomhet allerede på slutten av 1960-tallet.⁶²

Det er mulig å skille mellom kritikk av produsenter og kritikk av forbrukerne. Det fantes en internasjonal forbrukskritisk retning i etterkrigstida der kritikere pekte på en forbruksdrevet kapitalisme som skapte falske behov. Mye av denne kritikken var retta mot produsentene som utnytta forbrukerne i sin jakt på profitt. Slik kan en forstå intellektuell kritikk som Theodor Adorno og Max Horkheimer sin kritikk av underholdningsindustrien som objektiverer forbrukeren. John Kenneth Galbraith og Vance Packard sin kritikk av reklame og salgsindustrien inngikk også her. Likeledes Betty Friedan sin kritikk av markedsførerne sitt syn på kvinnelige forbrukere.⁶³ Denne formen for kritikk ser på forbruk som et resultat av økonomisk manipulasjon. Forbrukerrådet og forbrukskritiske politiske beslutningstakere var muligens påvirket av denne tradisjonen.

I forhold til den ovennevnte strømningen var FIVH mindre opptatt av produsentene og distributørens maktutøvelse. FIVH gikk til verks på motsatt ende av kjeden, og stilte

⁵⁹ FR. Forbrukerrådets årsmelding 1975, s. 17; FIVH A. Årsberetning 1975, s. 7.

⁶⁰ *Ny livsstil* nr. 6/1975, s. 17.

⁶¹ *Ny livsstil* nr. 1/1978, s. 9. Stortingsmeldinga viste ingen tegn til at regjeringa ville senke forbruksveksten eller innføre restriksjoner på reklame, mente Benestad og Eklund. Det blei ikke oppretta ikke en egen forbrukerpolitisk gruppe i FIVH.

⁶² Myrvang 2006, s. 31-32.

⁶³ Douglas B.Holt og Juliet B. Schor: ”Introduction” i Schor og Holt (red.): *The Consumer Society Reader*. New York 2000, ss. x-xii.

spørsmål ved forbruket – og endatil forbrukernes ønsker. FIVH kritiserte hele veksttanken og egennytte som verdi. Slik var forbrukeren også gjenstand for kritikk hos FIVH. Forskjellen mellom Forbrukerrådet og FIVH skyldtes at mens FR var en interesseorganisasjon for forbrukerne, var FIVH en sosial bevegelse for rettferdig fordeling av alle ressurser. FIVH forsøkte å mane til refleksjon rundt den enkelte forbruker sitt behov:

Vi mener ikke at vi har rett til å peke på noen og si: Du har et uansvarlig forbruk! Men vi vet at den ustoppelige kunstige behovsøkingen må stanse på et eller annet nivå, hvis resten av verden skal få en sjanse. Og vi tror at flertallet i Norge av seg selv vil finne ut at de har nådd dette nivået, hvis de får hjelp til nytenking og ikke minst støtte i et organisert fellesskap.⁶⁴

FIVH gikk med andre ord mer radikalt til verks i sin kritikk i forhold til representanter for forbrukerbevegelsen på 1970-tallet. FIVH var ikke en del av den norske forbrukerbevegelsen, sjøl om det fantes en rekke fellestrekk mellom FIVH og eksempelvis Forbrukerrådet.

Hva slags forbrukskritikk sto FIVH for?

I en historisk sammenheng er ikke forbrukeraktivisme noe nytt. Folk har i kraft av sine roller som forbrukere kontrollert eller gjort forsøk på å påvirke distribusjon og produksjon av varer til ulike tider. For eksempel er boikott en gammel protestform, et kjent virkemiddel i flere sosiale bevegelser. Flere amerikanere refererer til motstanden mot import av britiske varer i årene før løsrivelsen i 1776 som deres første forbrukerprotest.⁶⁵ I den indiske uavhengighetskampen boikotta mange indere britiske varer som et ledd i deres ikkevoldelige strategi.⁶⁶ Men boikotter går ikke til roten av forbrukssamfunnet eller setter spørsmålstegn ved en forbruksideologi, slik Peter N. Stearns påpeker. En annen løsning har vært å organisere egne system for produksjon og vareomsetting, slik forbrukerkooperasjonen gjorde for å innskrenke de private aktørenes dominans på feltet. På 1960-tallet fantes det innslag av forbrukeraktivisme i de sosiale bevegelsene i USA. Et interessant eksempel her er borgerrettighetsbevegelsen, som den amerikanske historikeren Lizabeth Cohen skriver om i boka *Consumers' Republic*. Eksklusjon fra forbrukssfæren var en av de fremste formene for *de jure* og *de facto* diskriminering av svarte i det amerikanske samfunnet. Cohen viser hvordan afroamerikanere aktivt brukte forbrukeraktivisme i sin kamp for borgerrettigheter på 1960-tallet. Sit-ins og kampanjer som "Don't buy where you can't work" var effektive for å

⁶⁴ FIVH. A. Foredrag Erik Dammann Studentersamfunnet februar 1975, s. 9.

⁶⁵ Tarrow 1998, s. 38; Rob Harrison, Terry Newholm og Deidre Shaw: *The Ethical Consumer*. London 2005, s. 40; Michele Micheletti: *Political Virtue and Shopping*. New York 2003, s. 39-40.

⁶⁶ Micheletti 2003, s. 40-41.

synliggjøre ulikhetene.⁶⁷ Gjennom å vinne gjennomslag for sine krav i forbrukssfæren fungerte forbruk som en integrerende kraft for afroamerikanerne.

Offentlige forbruksinstitusjoner og andre frivillige forbrukerorganisasjoner har stort sett vært reformorienterte i sine tiltak mot det som ble antatt å være skadelige sider ved forbrukssamfunnet, som i framstøt mot økt reklame og unyttige eller dårlige produkt. Som den amerikanske historikeren Gary Cross påpeker, må den brede delen av forbrukerbevegelsen ikke ses på som markedets fiender. Det handla snarere om å maksimere forbrukernes makt og rettigheter innen systemet.⁶⁸

Det kan være interessant å undersøke hvordan FIVH så på markedsinstitusjonen. FIVH var ikke nødvendigvis kritiserte til markedsregulering, men de kritiserte drivkreftene bak forbruket, de uendelige behovene som drev opp forbruksnivået og skapte unødvendige produkt. Dermed blei forbrukeren den sentrale faktoren i analysen. Et slik syn står blant annet i motsetning til marxistisk teori som legger vekt på produksjonen framfor konsumpsjonen som bestemmende for det samfunnsmessige liv. Ut fra denne forståelsen er forbruk siste ledd i framstillingen av en vare, et nødvendig ledd, men ikke hoveddrivkraften. Forbrukeren som sådan har ikke stor makt til å influere og styre produksjonen. I liberalistisk teori ses forbrukeren som mer fristilt og autonom i sine valg. Adam Smith skrev som kjent at forbruk var "the sole end and purpose of production".⁶⁹ Forbrukeren får større makt og innflytelse fordi etterspørselen styrer tilbudet. Ut fra en slik logikk var det hensiktsmessig å appellere til å endre sjølve forbruket. Ved å gjøre ressurskrevende varer som kjøtt, bil og moteklær uønska blant forbrukerne, kunne produksjonen dreies i fornuftig retning. Det var hensikten til FIVH.

FIVH så på den totale mengden ressurser som begrensa. Utviklingslandene ønska økt industrialisering og bedre markedstilgang for sine varer i Nord. Dette var blant kravene om en "ny økonomisk verdensordning" reist på UNCTAD-konferansene på 1970-tallet. Norge støtta langt på vei disse kravene i Stortingsmeldingen om forholdet til utviklingslandene.⁷⁰ Fattigdomsbekjempelse sto sterkt blant giverlandene innen utviklingsdebatten på 1970-tallet. De fleste mente økning i produksjonen ville gi et større overskudd i bistand. FIVH argumenterte for et anna syn: "Jo større forskjellen mellom produksjon og forbruk er, jo mer kan vi yte til u-landene. Det er denne forskjellen som er viktig. Vi kan like gjerne senke

⁶⁷ Lizabeth Cohen: *Consumers' Republic*. New York 2003.

⁶⁸ Cross 2000, s. 159.

⁶⁹ Adam Smith sitert etter Don Slater 2000, s. 177.

⁷⁰ St. meld. nr. 94 (1974-75).

forbruket som å øke produksjonen”, hevda sentrale deltakere.⁷¹ En slik logikk kan kalles å heve bunnen mens man senker taket.⁷²

FIVH sto på 1970-tallet for en reduksjon av Norges totale forbruk. Med det totale forbruket mente deltakerne forbruksreduksjon i private husholdninger, mindre offentlig forbruk og minkende ressursbruk under industriell- og landbruksmessig produksjon.⁷³ I praksis sto bevegelsen i fremste rekke for forbrukerbegrensende tiltak som kunne realiseres i det private. Her hadde FIVH paralleller blant annet i USA. Gary Cross skriver om motkulturelle reaksjoner fra forbrukssamfunnet i USA på 1970-tallet. Cross skriver at de motkulturelle var radikale i det private, målene deres var ”personal, not interest or issue politics; transforming life, not just belief; and challenging consciousness, not just institutions or laws”.⁷⁴ Cross nevner en sjølbergingsbevegelse og vegetarianere som eksempler på denne motkulturen.

Som nevnt i innledningen var det et siktemål med dette arbeidet å klarlegge også andre former for det en kunne kalle forbrukskritikk i en norsk sammenheng. Sammenfattende kan det sies at framstøt mot materialisme og forbruk ofte har vært en kulturell kritikk. Forbruk og materielle verdier klandres for å forflåte kulturen. Utfallene mot forbrukskulturen kom stort sett fra kulturelle og sosiale elitegrupper. Et eksempel er det såkalte ”Kulturbrevet” som en gruppe kjente kunstnere og kulturarbeidere sendte regjeringen etter andre verdenskrig, der de advarte mot kulturell forflatning på grunn av massesamfunnet og forbrukskulturen. I brevet sto det at mennesket er ”knyttet til ting”.⁷⁵ Et noe seinere eksempel er to antologier fra andre halvdel av 1960-tallet: *Blodflekkene på veien* og *Ny radikalisme i Norge*.⁷⁶ Antologiene inneholdt tekster av skjønnlitterær og faglig art, og enkelte av tekstene hadde klare forbrukskritiske trekk. Noen av FIVH sine særtrekk kommer også fram ved å se på seinere utvikling av såkalt ”etisk-politisk forbruk”. En slik interesse har økt det siste tiåret og en rekke organisasjoner, aksjoner og foretak inngår i en etisk-politisk forbrukerbevegelse.⁷⁷ Den politiske krafta i de nye etisk-politiske bevegelsene kan etter mitt syn omtales som heller svak

⁷¹ Olav Benestad og Toralf Eklund i *Ny livsstil* nr. 1/1978, s. 9.

⁷² Dette er en løs omskriving av en formulering hos Smukkestad 2000, s. 129.

⁷³ Dammann 1976, ss. 163-165.

⁷⁴ Cross 2000, s. 163.

⁷⁵ Lange 2005.

⁷⁶ Kjell Cordtsen (red.): *Blodflekkene på veien*. Oslo 1967; Toril Skard (red.): *Ny radikalisme i Norge*. 34 skribenter i *samfunnsdebatten*. Oslo 1967.

⁷⁷ I en SIFO-rapport opererer forskerne med en definisjon på etisk-politisk forbruk: ”(H)andlinger knyttet til anskaffelse, bruk eller avhengighet av varer (eller tjenester) som av den handlende eller andre, forståes som et uttrykk for et etisk og/eller politisk standpunkt”. Terragni, Laura et.al.: ”Etisk-politisk forbruk. En oversikt”, Statens institutt for forbruksforskning, prosjektnotat nr. 1 2006, s. 13. Eksempler på slike organisasjoner og tiltak i Norge er stiftelsen Grønn hverdag (tidligere Miljøheimevernet), Adbusters og Max Havelaar med flere.

fordi forbruk *per se* gis økt relevans som uttrykk for politiske holdninger, samfunnsmessig ansvar og engasjement. I en definisjon utleder forfatterne en SIFO-rapport om denne formen for forbrukeraktivisme at ”kildesortering kan oppfattes som en politisk handling”.⁷⁸ Ved en sammenligning ser vi at FIVH sto for langt mer radikale virkemidler.

Del II: Forklaring

Denne oppgava har handla om etableringa og veksten til den norske bevegelsen Framtiden i våre hender. I begynnelsen av kapitlet stilte jeg spørsmålet; *Hvorfor oppsto FIVH i 1974?* Her skal jeg komme med min sammenfattende forklaring på hvorfor FIVH oppsto. Det finnes åpenbart mange forklaringer på hvorfor en kollektiv bevegelse oppstår og får stor oppslutning, slik tilfellet var for FIVH. I en slik redegjørelse kan det derfor være nyttig å organisere forklaringa etter tilfeldige eller personavhengige årsakene, de mer konjunktuelle og de strukturelt disponerende forklaringene. I det videre skal jeg trekke på framstillinga i de tidligere kapitlene, og jeg vil presentere noen utfyllende teoretiske og historiske forklaringer. Først skal jeg kort gjøre rede for initiativtakeren sine handlinger. Jeg vil vektlegge evnen Erik Dammann hadde til å formulere en virkelighetsbeskrivelse som mange personer stilte seg bak. Det er tydelig at mange følte dette var en viktig og god beskrivelse. Deretter skal jeg gå videre til å skrive om det jeg vil kalle situasjonen FIVH oppsto i. Det var et trekk ved tidsperioden at en rekke lignende bevegelser oppsto, noe som bør tillegges vekt. Sidney Tarrow har i denne sammenhengen kommet med begrepet ”kampsyklus” som jeg mener kan være av stor nytte. Endelig må de grunnleggende, disponerende faktorene nevnes, slik som materielle og strukturelle forhold.

I innledningen til denne oppgava gjorde jeg rede for de to sentrale teoretiske retningene innafor studiet av sosiale bevegelser.⁷⁹ Her kan det være nyttig å trekke på innsikten disse teoriene i kombinasjon byr på. Det er særlig fruktbart å kombinere teorier om nye sosiale bevegelser og ressursmobiliseringsteori fordi de henholdsvis fokuserer på strukturell endring og personlig interesse for den enkelte deltaker når det gjelder å forklare framveksten av en gitt bevegelse. For å bruke en annen formulering; til sammen byr teoriene på en forklaring av oppkomsten til en bevegelse ut fra både disponerende årsaker og motivforklaringer.⁸⁰ Jeg tenker her på hvilke motiv en person kunne ha for å delta i FIVH.

⁷⁸ Terragni et.al. 2006, s. 13.

⁷⁹ Se Innledning, ss. 9-11.

⁸⁰ I denne sammenhengen kan det være verd å nevne at det i norsk historiedebatt har vært ulike syn på hvorvidt det er relevant å skille mellom årsaker og motiv som historiske forklaringer. Problemet griper inn i en evig debatt i samfunnsvitenskapene. Med en forenkling kan en si at Ottar Dahl mener det er mulig å se motivforklaringer der ”årsaksleddet er av psykisk art” som en egen forklaringstype. Se Dahl 2002, s. 90. Jens Arup Seip kritiserte dette på bakgrunn av at også ”(s)osiale forklaringer vil alltid i prinsippet kunne oppløses i forklaringer ut fra

Initiativet

Det hele begynte i 1972 med boka *Fremtiden i våre hender*. Forfatteren Erik Dammann beskrev her det han så som de fremste problem og utfordringer i verden ved begynnelsen av 1970-tallet. ”Er det ikke slik at de største problemer vi står overfor nettopp *skyldes* den økonomiske vekst og det økende forbruk?”, spurte Dammann.⁸¹ Kjernen i problembeskrivelsen var overforbruk i rike land, og sult og nød i fattige land, med andre ord den urettferdige fordelinga av verdens ressurser. Boka fikk mye oppmerksomhet og Dammann gikk videre med å etablere en aksjon som skulle kjempe mot urettferdigheten med utgangspunkt i løsningsforslaget fra boka. Dammann vekka den enkelte leser til å ta ansvar for utviklinga ved først å endre sin personlige holdning til økonomisk vekst og i praksis redusere sitt personlige forbruk. Jeg fortalte i kapittel 1 om hvordan Dammann vinteren 1973-74 lanserte oppropet ”for en menneskelig utvikling” sammen med en gruppe kjente personer fra norsk og utenlandsk akademia, samfunnsdebatt og offentlighet. I oppropet ba de om støtte og deltakelse fra den norske befolkningen. Sjølve organisasjonsforma var klar før stiftelsesmøtet i 1974. En mindre arbeidsgruppe satte våren 1974 sammen rådet og styret som skulle lede Informasjonssenteret, hovedkontoret til aksjonen.

Erik Dammanns beskrivelse av tilstanden i verden og forslagene til å løse problemene i boka var svært viktig for at FIVH oppsto. Uten den publiserte boka og oppropet med en virkningsfull framstilling av problem, mål og strategi, ville ikke bevegelsen Framtiden i våre hender oppstått. På grunn av den vellykka formuleringa, eller innramminga av budskapet, skjedde to ting. For det første, folk kjente seg igjen i problembeskrivelsen. Og for det andre, følte de det var riktig og fornuftig å gjøre noe, og de valgte derfor å delta i bevegelsen. Ressursmobiliseringsteori fokuserer på stifterne sin innsats for å sette i gang bevegelsen, noe begrepet bevegelsesentreprenør spiller på. Og Erik Dammann var uten tvil den mest sentrale personen i historien til FIVH. Men i denne forbindelsen må de positive tilbakemeldingene til Dammann trekkes fram som nødvendige for at han gikk videre med etableringa.⁸² For å lansere en kollektiv bevegelse kreves mer enn en person. Mange syntes dette var en viktig sak, og at det derfor ga mening å delta. Ut fra en slik forståelse kan ikke den enkelte sin tilslutning til en bevegelse forklares ut fra egeninteresse. Moralske og kulturelle faktorer må med i analysen, slik new social movement-teoretikere har pekt på.

individuell følte behov og altså individuelle motiveringer”. J. A. Seip: *Problemer og metode i historieforskningen*. Oslo 1983, s. 181f. Se også Knut Kjeldstadli: *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo 1999, s. 250-251.

⁸¹ Dammann 1972, s. 132.

⁸² Se kapittel 1, s. 19-20.

Situasjonen

Det er en utbredt forestilling at det fant sted en generell radikalisering av politikk og kultur i Norge mot slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet.⁸³ Stiftelsen til FIVH i 1974 fant sted i kjølvannet av folkeavstemminga mot EEC i 1972. Den radikale kritikken FIVH kom med, bør forstås i en slik kontekst. Vekt på lokalsamfunn, sjølberging og respekt for små driftsenheter var tankemessig fellesgoods mellom ”Folkebevegelsen mot norsk medlemskap i EEC” fra 1970-72 og FIVH. På flere måter videreførte FIVH sider ved motstanden mot EF som en vekstorientert, kapitalistisk sammenslutning av rike land. Meningsmålingen fra 1975 om holdninger til kosthold og levestandard vakte oppsikt i både norsk og utenlandsk presse. Det gikk fram at 74 prosent av Norges befolkning ikke ønska mer vekst.⁸⁴ Den brede sammenslutningen i Folkebevegelsen mot EEC viste at en allianse på tvers av partilinjene var en mulig og effektiv organisasjonsform. I tillegg synliggjorde kampen splittelser og konflikter innad i partiene. Edgeir Benum stiller i sitt bind av Aschehougs Norgeshistorie spørsmålet om EF-striden markerte et vannskille i norsk politikk og viser til mange trekk, ved spesielt motstandernes bevegelse, som peker mot nye allianser, nye arbeidsformer og en ny samfunnskritikk.⁸⁵

Begrepet politisk mulighetsstruktur viser til rammebetingelsene for oppkomsten til den enkelte organisasjon eller bevegelse.⁸⁶ Det beskriver også hvordan den enkelte bevegelsen er en del av det større politiske spillet. I en sosialøkonomisk kontekst skjedde det mye i andre halvdel av 1970-tallet som tyda på en revitalisering av radikale styringsprinsipp. Mye har vært skrevet om den ekspansive motkonjunkturpolitikken fra 1975 til 1977. En full lønns- og prisstopp fra 1978 til årsskiftet 1979-80, ga for mange inntrykk av at økonomien kunne styres.⁸⁷ Det er interessant at aktivistene i FIVH greip fatt i denne situasjonen. Senteret sendte et åpent brev med overskrifta ”Inntektsstoppen – en historisk sjanse?” til regjeringa i desember 1978. Her sto det blant anna: ”En forutsetning for global solidaritet og minsking av fattigdomskløften er at de rike land slutter å søke materiell vekst og forbruksøkning. Norge bør, som ett av verdens rikeste land, vise sin vilje til å gjennomføre en slik kursendring.”⁸⁸ Brevet fikk støtte fra blant andre Reiulf Steen, Torbjørn Jagland, Arthur Svensson og Karin

⁸³ Benum 2005, s. 32 f.

⁸⁴ FIVH A. Årsberetning 1975, s. 8. Blant annet skreiv de internasjonalt kjente avisene *Le Monde*, *New York Times* og *Washington Post* om denne gallupen. *New York Times* spurte om Norge skulle bli det første landet i verden som vendte ryggen mot velstandsøkning på grunn av globale solidaritetshensyn.

⁸⁵ Benum 2005, s. 12 ff.

⁸⁶ Se kapittel 3, s. 65-66.

⁸⁷ Furre 2000, ss. 236-237 og 243. Blant andre Einar Lie og Per Kleppe har skrevet om motkonjunkturpolitikken.

⁸⁸ *Ny livsstil* nr. 6/1978, s. 11; FIVH A. Årsberetning 1978, s. 8.

Stoltenberg.⁸⁹ Det politiske mulighetsrommet var derfor godt for FIVH. Stoltenberg, Steen og Jagland var kjente Arbeiderpartipolitikere, Svensson var leder i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund.

Blant historikerne er det ulike meninger om hvordan den brede protesten skal forstås. ”Generelt kan vi snakke om en reaksjon på sentrale aspekter ved det sosialdemokratiske samfunn”, mener Francis Sejersted.⁹⁰ Berge Furre skriver at det vokste fram en ny og kritisk debatt om ”industrivekstsamfunnet”.⁹¹ Andre har ment at det var en ”tilbakevending til en normaltilstand preget av konflikter, etter en eksepsjonelt harmonisk periode etter andre verdenskrig”.⁹² I denne forbindelsen er begrepet til Sidney Tarrow om en kampsyklus særlig fruktbart. Tarrow argumenterer i boka *Power in Movement* for hvordan perioder med intensivert aktivitet kan føre til diffusjon av ideer og handlingsrepertoar over store områder. Slike perioder med radikalisering produserer muligheter for flere bevegelser.

På samme tid sto en bred motkultur sterkt i Norge. I den første boka uttrykte Dammann et ønske om en annen levemåte, som passa inn i den internasjonale motkulturelle strømmingen: ”Tenk om vi kunne lære oss å leve litt enklere, litt riktigere, litt virkeligere”.⁹³ I tilfellet til FIVH er det vanskelig å se at bevegelsen promoterte verdier som gikk på tvers med kjernefamilien og middelklassa sine verdier. Overfor motkulturens egne uttrykksformer var talspersonene i FIVH skeptiske. På lederhold i FIVH blei rockemusikk og slengebukser sett på som kommersielle utslag. Slik vi har sett tidligere blei deltakerne i FIVH oppfordra til å unngå stereomusikk.⁹⁴ Jeg ønsker å legge vekt på FIVH som en ideologisk og politisk motmakt. Det er mulig de ”nye sosiale bevegelsene” blitt definert ut fra at det var de kulturelle sidene som var mest nyskapende, og dermed har mange tona ned de politiske sidene.

Spesielt viktig var det at globale ressursproblemer ble diskutert på internasjonalt plan. Nordmenn var blant anna engasjert i verdens matvareproblem gjennom FN sin matvarekonferanse i Roma, 5.-16. november 1974. FN hadde arrangert to matvarekonferanser tidligere, i 1963 og 1970. Et spesielt problem denne gangen var en redusert kornproduksjon i verden for første gang på over 20 år i 1972 med påfølgende krise i mange fattige land 1972/1973. 1970-årene var dessuten erklært som FNs andre utviklingstiår med mål om å øke

⁸⁹ FIVH A. Årsberetning 1977, s. 8.

⁹⁰ Sejersted 2005, s. 362.

⁹¹ Furre 2000, s. 195.

⁹² Førland 2006, s. 152.

⁹³ Dammann 1972, s. 169 og 170.

⁹⁴ Se kapittel 4, s. 90.

matvareproduksjonen 40 prosent hvert år.⁹⁵ Den første utgava av *Ny livsstil* satte matvaremangelen inn i komplekse årsaksforhold på globalt nivå. Bladet viste også til at i Norge blei stadig mer dyrka mark regulert til boliger og veier. Bønder i Sør-Trøndelag gikk derfor sammen til kamp for vern av jord, beskyttelse ”av arbeidsplasser i jordbruket” og ”for mat til en sulten verden”.⁹⁶ Julius Nyerere, president i Tanzania fra 1964 til 1985, kritiserte i 1972 industrialiserte land som økte sin velstand på bekostning av utviklingslandene. I en *Appell til Europas sosialister* gikk Nyerere til angrep på den manglende solidariteten med verdens fattige blant vestlige sosialister.⁹⁷

Materielle betingelser

I andre halvdel av 1900-tallet fant det sted store strukturelle endringer i samfunnet. Den økonomiske veksten etter 1945 ga bedre råd og velstand for et større andel av den norske befolkningen enn noen gang tidligere. I løpet av perioden 1945 til 1970 tok samfunnet ”steget ut av fattigdommen og inn i forbrukersamfunnet”, med formuleringen til Francis Sejersted.⁹⁸ Totalt økte brutto nasjonalprodukt (BNP) i Norge til omtrent det firedobbelte i løpet av denne økonomiske vekstperioden, med en jevn årlig vekst på mellom 2-3 prosent eller mer hvert år. Nå har blant andre Edvard Bull d.y. advart mot å trekke slutninger om forandringer i holdninger og levemåten til folk ut fra tall over økonomisk vekst og BNP. Ifølge Bull skjuler tallene ”nytteverdien” til hva som produseres, og BNP dekker over ulikheter mellom grupper i samfunnet.⁹⁹ Men i en forklaring må det nevnes at uten en reell økonomisk vekst og en velstandsøkning for mange, ville det etter all sannsynlighet ikke oppstått en bevegelse i Norge der veksten blei kritisert.

FIVH kritiserte både mengden, typen og omsetting av forbruksvarer. På 1960- og 1970-tallet blei nye forbrugsgoder som bil, fjernsyn, kjøleskap og ferieturer vanlig for de fleste, skriver Edvard Bull d.y.¹⁰⁰ Den økonomiske og velferdsmessige veksten forutsatte omsetting av varene. Forbruket måtte øke for at det skulle produseres mer, skriver Francis Sejersted; slik var logikken i den ekspansive økonomiske og sosiale politikken i sosialdemokratiet.¹⁰¹ Blant historikerne er det relativt bred enighet om at denne prosessen

⁹⁵ *Ny livsstil* 1/1974, s. 19. Det første internasjonale utviklingsåret var 1960-åra.

⁹⁶ *Ny livsstil* 1/1974, s. 19. Ernæringsmeldinga St.meld. nr. 32 (1975-76).

⁹⁷ *Arbeiderbladet* 23. desember 1972: ”De fattige nasjoner er i dag faktisk i samme stilling som en arbeider i Europa i det 19. århundre. (D)e som drar fordel av den internasjonale situasjon i dag, er nasjonaløkonomien i de rike land som også arbeiderklassen er en del av [og] en stor del av den rikdom som de slåss om med sine egne kapitalister, kommer i virkeligheten fra et system som utbytter den 3.verden”. Sitert etter Dammann 1976, s. 160.

⁹⁸ Sejersted, Francis: *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo 2005, s. 264.

⁹⁹ Edv. Bull: *Norgeshistorien etter 1945*. Oslo, 1990, s. 155.

¹⁰⁰ Bull 1990, ss. 156-158.

¹⁰¹ Sejersted 2005, s. 347.

foregikk under politisk konsensus og samarbeid. Sejersted er muligens blant dem som går lengst i å dempe motsetningene og vektlegge harmoni. Langt på vei var synet på markedsmekanismen hegemonisk. Flere påpeker det nye i situasjonen med at kampen til arbeiderbevegelsen etter hvert hadde foregått innafor det kapitalistiske systemet og at de tradisjonelle sosialistiske krava blei oppgitt til fordel for økonomisk vekst.¹⁰² Men FIVH så med skepsis på markedsmekanismen. Ifølge deres egne analyser forverra en rekke problemområder i samfunnet seg i løpet av 1960-tallet. Dammann mener at det norske samfunnet fungerte bra fram til 1960. Han sier: ”Det jeg har koblet det til er at da begynte liberaliseringen. (...) Bilsalget ble frigjort og antallet biler vokste voldsomt. Forbruket vokste, reklamen fikk mer innflytelse”.¹⁰³ Tall over privat forbruk viser en økning også under konjunkturedgangen i andre halvdel av 1970-tallet. Det er vanskelig å forklare kritikken mot forbruk direkte ut fra makroøkonomiske betingelser, men slike faktorer må være med i analysen. Velstanden disponerte videre for et samfunn der folk potensielt hadde mer fritid og overskudd til den type forenings- og organisasjonsvirksomhet som FIVH var ett eksempel på.

De strukturelle endringene var så omfattende at de må nevnes i stikkordsform: Produksjonsmønsteret i det norske samfunnet endra seg fra en overvekt innen industriell produksjon til såkalte servicenæringer, flyttestrømmen gikk fra bygdene til byene, mange gårdsbruk blei lagt ned, utdanningsnivået økte og større andeler av kvinner trådte inn på arbeidsmarkedet.

Norge var ved begynnelsen av 1970-tallet med ett i en ny situasjon på grunn av oljefunna på Ekofisk i 1969, og landet var garantert store rikdommer i framtida. For noen framkalte det en følelse av ansvar for befolkningen i andre deler av verden og kommende generasjoner. I 1974 ble den første oljemessa holdt i Stavanger med 300 utstillere og 15000 besøkende. Høyrepolitiker og FIVH-deltaker Helge Ole Bergesen tok da initiativet til å arrangere en motkonferanse, den såkalte alternative oljemessa der representanter for FIVH var blant deltakerne. Et trekk ved tida var også et mer sammenbundet internasjonalt system. Hendelser som den internasjonale oljekrisa i 1973 viste hvor store konsekvenser internasjonal energipolitikk kunne få i det enkelte land. Sjøl om den var politisk skapt, ga den mange en oppfatning av at ressursene var begrensa. En slik erkjennelse om at veksten hadde grenser slo til dels gjennom på offentlig hold. Det er mulig å spore et anstrøk av pessimisme i regjeringen

¹⁰² Bull 1990, s. 160-161. Se også Bergh, Trond og Helge Pharo (red.): *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*. Oslo 1977.

¹⁰³ Intervju Erik Dammann, 27. mars 2006.

Bratteli sin utredning om ”Norges ressursituasjon i global sammenheng” fra 1974 som ellers var sterkt vekstoptimistisk:

Det er åpenbart at vekstrater av denne størrelsesorden, opprettholdt gjennom lengre tid, er noe som verden aldri tidligere har opplevd. Like selvsagt er det at den materielle vekst ikke særlig lenge kan fortsette i dette tempo. En avflating i vekstkurven i overskuelig framtid vil med visshet måtte inntreffe.¹⁰⁴

Ressursutredningen under ledelse av Finn Lied konkluderte imidlertid med at energiforsyninga i Norge var tilstrekkelig og den la opp til fortsatt vekst i energibruk og økonomi. Den påfølgende Stortingsmeldingen om naturressurser og økonomisk utvikling, St.meld. nr. 50 (1974-75), signalisere en vilje til å følge opp dette politisk.¹⁰⁵

Erik Dammann kritiserte St.meld. nr. 50 ved å vise hvordan vekstmålsettinga i denne meldingen stred mot målet i St.meld. nr. 94 (1974-75) om Norge sitt forhold til utviklingslandene. Målet i den sistnevnte meldinga om å ”minske den økonomiske og sosiale kløft mellom den rike og fattige verden” var inkompatibelt med vekstmålet i den første, sa Dammann.¹⁰⁶

I ettertid er det klart at stemmer som argumenterte for på miljø- og solidaritetshensyn ikke vant fram med sin fortolkning. En lignende kamp om fortolkningen fant sted i synet på forbruk. I den offentlige reklameutredningen fra 1974 blei det advart mot å fremme en forbruksmentalitet på bekostning av arbeidsmoralen.¹⁰⁷ Ragnhild Brusdal og Ivar Frønes hevder i en nyere utgivelse at denne omlegningen har funnet sted, at ”det sentrale skillet ikke lenger [går] mellom eier- og arbeidstakerinteresser, men mellom *forbrukerinteresser* og *produsentinteresser*”.¹⁰⁸ FIVH sto for en forbrukskritisk holdning. Erik Dammann skrev i boka som leda fram mot bevegelsen: ”Nei, vi skal sannelig ikke gi fra oss gleder! Vi skal finne de egentlige. For å bli mennesker istedenfor forbrukere.”¹⁰⁹

Etter hvert følte sentrale personer i FIVH at den allmenne oppfatninga av visjonen og virket til bevegelsen skifta. Etter å ha blitt møtt med latterliggjøring og skepsis fra venstresida, blei bevegelsens deltakere vist velvilje og til dels likegyldighet. I 1980 og 1981 skriver de at de ikke har greid å markere seg i samfunnsdebatten på en tilfredsstillende

¹⁰⁴ NOU 1974: 55, s. 191.

¹⁰⁵ Flere miljøvernorganisasjoner stilte seg da bak en motmelding som het *Energi, miljø og utvikling* og utkom i 1974. FIVH var ikke med på motmeldingen.

¹⁰⁶ St.meld. nr. 94 (1974-75), sitert etter FIVH A. Erik Dammann: ”Innlegg ved paneldebatt i Norske Sivilingeniørers Forening 29. oktober 1975”, s. 2.

¹⁰⁷ Theien 2006b, s. 42.

¹⁰⁸ Brusdal og Frønes 2003, s. 459.

¹⁰⁹ Dammann 1972, s. 169.

måte.¹¹⁰ Det blei følt som en "identitetskrise", ifølge Bomann-Larsen. Målet hadde vært å overflødiggjøre seg selv, men for aktørene føltes det mislykka da de var vellykka.¹¹¹ Andre lånte stoffet og budskapet blei ufarliggjort. Dessuten var ikke realiteten radikalt endra. Dieter Rucht peker på det paradoksale i situasjonen til mange av bevegelsene fra 1970-tallet. På den ene sida hadde bevegelsene stor suksess, de fikk gjennomslag for mange av sine ideer. På en annen side har de ikke lyktes med å snu utviklinga og endre samfunnet i sitt bilde.¹¹² I 1984 uttalte Dammann også at "bevissthets- og holdningsendringer hos folk ikke er nok".¹¹³ Det viste seg at kravene til FIVH om forbruksreducerende tiltak ikke førte fram. Under høyrebølga, med økt kommersialisering og høyere forbruk i befolkningen blei det vanskeligere å nå fram med et forbrukskritisk budskap.

Berge Furre peker på det paradoksale i at fordeling og rettferdighet syntes vanskeligere i et rikere samfunn:

Det viste seg vanskelegare å fordela overflod i eit rikt samfunn enn å rasjonera knappe gode i et fattig samfunn. Det vart fleire misnøgde som kjende offentleg ressursforvaltning som overgrep og byråkrati. Den intense marknadsføringa av det individuelle materielle forbruket i overflodssamfunnet fremja verdjar og haldningar som gjekk på tvers av dei haldningar som verdsette kollektive gode og fellesforbruk.¹¹⁴

Konklusjon

Emnet for dette mastergradsarbeidet har vært bevegelsen Framtiden i våre hender (FIVH) i perioden 1974 til 1982. Jeg har fulgt FIVH fra oppstarten våren 1974 til 1982 da den var en massebevegelse med over 26 000 medlemmer i Norge. Oppgava har handla om noen sentrale dimensjoner ved FIVH og hvordan de utvikla seg i løpet av disse årene. Målet mitt var å beskrive hva slags bevegelse FIVH var gjennom denne perioden, og gjøre rede for noen årsaker til hvorfor den oppsto. I denne konklusjonen vil jeg kort summere opp svarene jeg har kommet fram til.

I innledningen spurte jeg for det første; *hva slags bevegelse var FIVH fra 1974 til 1982?* FIVH var en bevegelse for rettferdig fordeling av globale ressurser, fundert på et moralsk ansvar overfor verdens fattige befolkning. FIVH var i tillegg en forbrukskritisk bevegelse som satte spørsmålsteget ved veksten i det vestlige forbrukssamfunnet og retta en

¹¹⁰ FIVH A. Årsberetning 1980, s. 28; Årsberetning 1981, s. 35.

¹¹¹ Intervju, Jacob Bomann-Larsen, 8. februar 2006

¹¹² Dieter Rucht: "The impact of Environmental Movements in Western Societies" i Giugni (red.): *How Social Movements Matter*. University of Minnesota Press 1999, s. 205.

¹¹³ *Arbeiderbladet* 10. juni 1984.

¹¹⁴ Furre 2000, s. 247.

appell til befolkningen i Norge om å redusere sitt totale forbruk av varer og tjenester. Jeg mener derfor FIVH kan kalles en idealistisk global rettferdighetsbevegelse som forsøkte å gjøre et oppbrudd med forbrukssamfunnet.

Målsettinga til deltakerne var å fjerne nøden som verdens flertall led under. Stifterne argumenterte for målet på bakgrunn av universelle menneskerettigheter, slik de var grunnfesta i FNs menneskerettighetserklæring fra 1948. Dette viser at FIVH sto for en internasjonal humanisme og solidaritet. Den prioriterte verdi i henhold til FIVH sitt verdigrunnlag var en ”ubegrenset og aktiv medmenneskelighet”.¹¹⁵ Deltakerne slutta seg til bevegelsen med en hensikt om å gjøre noe konkret for den skjeve fordelinga. De jobba for å begrense sitt private konsum og fremme ikke-materielle verdier i det norske samfunnet. Ifølge stifterne ville en norsk opinion for redusert vekst gjøre politiske vedtak om ressursoverføring til Sør mulig. Holdningsendring, livsstilsendring og politiske vedtak blei alle ansett som nødvendige tiltak for en ny, ”menneskelig samfunnsutvikling”, slik det het i oppropet.¹¹⁶ I praksis jobba bevegelsen mest for å endre holdningene og levestilen til folk, og FIVH var mindre politisk kampporientert enn mange andre bevegelser.

For det andre spurte jeg; *hvorfor oppsto en slik bevegelse i 1974?* Jeg mener årsakene til at FIVH oppsto må ses i sammenheng med materielle faktorer som den ubrutte økonomiske veksten fra 1945 til 1975 og framveksten av et forbrukssamfunn i Norge. Peter N. Stearns skriver at bevegelser som har retta radikal kritikk mot forbrukssamfunnet er sjeldne i Vesten.¹¹⁷ Det er derfor oppsiktsvekkende at en slik bevegelse oppsto i Norge i 1974. I denne sammenheng må faktorer som politisk kultur og nasjonale tradisjoner tas med i forklaringen, som en tradisjon etter Fridtjof Nansen eller en særegen norsk fredstanke med engasjement for humanitært og fredspolitiske spørsmål.¹¹⁸ Likeledes var en internasjonal konfliktlinje i form av voksende ulikhet mellom den rike og fattige del av verden en viktig bakgrunn. Store sultkatastrofer ved begynnelsen av 1970-tallet var medvirkende årsaker til at den oppsto på dette tidspunktet. Edgeir Benum nevner spesielt Etiopia 1973 og skriver at fjernsynsbilder fra katastrofene fikk mange til å sette moralske spørsmål til sin egen velstand og vekst.¹¹⁹ Dessuten har jeg pekt på at mange unge deltok, noe som kan tyde på at deltakerne tilhørte en spesiell generasjon. En slik strukturell årsaksrekke kan imidlertid få et

¹¹⁵ FIVH A. Idégrunnlaget, s. 1.

¹¹⁶ Oppropet.

¹¹⁷ ”Only in the twentieth century, in fact, do mass protests against consumerism emerge, and then most commonly outside the West”. Peter N. Stearns 2001, s. 62. Se også ss. 130-132.

¹¹⁸ ”Den norske fredstradisjonen” er tittelen på et av FoSam sine delprosjekt. Se <http://www.hf.uio.no/forskningsprosjekter/fosam/om/delprosjekter/fredstanken/index.html>

¹¹⁹ Benum 1998, s. 76.

deterministisk preg. Det synes derfor god grunn til å vektlegge de mer tilfeldige og situasjonsbestemte faktorene, slik som personlige initiativ og det politiske spillet. Motivforklaringer for deltakelse må etter mitt syn også være med i analysen.

Etableringa av bevegelsen blei gjort av noen få personer. Initiativtakeren var den tidligere reklamemannen Erik Dammann, mens flere av de andre som kom med fra starten var kjente fra norsk politikk, organisasjonsliv og samfunnsdebatt. Bakgrunnen til disse stifterne var av betydning for det særegne innholdet og forma til FIVH.¹²⁰ Historien til FIVH viser riktignok at sjøl om noen få aktører var svært viktige i begynnelsen, var tilslutning av deltakere og en gunstig politisk kontekst av stor betydning for at bevegelsen blei et varig og konsolidert fenomen. Det er vanskelig å vite med sikkerhet hvem de som tilslutta seg bevegelsen var. I kildene nevnes det at personer som meldte seg inn kom ”fra alle sosiale og geografiske områder”.¹²¹ FIVH kalte seg først en folkeaksjon, og ”det folkelige” blei vektlagt i sjølførståelsen til bevegelsen. Sannsynligvis besto deltakerne i FIVH av grupper sterke på økonomisk og kulturell kapital, noe en undersøkelse fra 1977 viste. Sjøl har jeg latt meg overraske over den brede tilslutningen til FIVH blant personer fra den politiske eliten i Norge, slik som Einar Gerhardsen, Per Borten, Finn Gustavsen og Per Kleppe for å nevne noen. Dette tyder på at initiativet blei ansett som viktig og betydningsfullt.

I innledningen stilte jeg også noen spørsmål om ulike aspekt ved bevegelsen. Det står at jeg ville se på organisasjonsform, navneendring, ideologien og strategier mer spesifikt. Undersøkelsen av *organisasjonsforma* viser at FIVH var en typisk bevegelse. Jeg har også vist at *endringer i navn* gjennom perioden ikke innebar forandring av kjernevirksomheten i bevegelsen.¹²² Videre spurte jeg hvordan *ideologien* var, og hvorvidt den endra seg fra 1974 til 1982. Ved en framstilling av hva ledelsen i bevegelsen til ulike tider anså som verdens hovedproblem, og hvilke anvisninger til mål og strategi de kom med, har jeg vist at ideologien gjennomgikk noen endringer i løpet av disse årene. Etter mitt syn var det snakk om korreksjoner og avklaringer, og ikke store ideologiske brudd. De endringene som fant sted, skjedde på bakgrunn av dels indre og dels ytre påvirkning. FIVH hadde en særegen *strategi* for samfunnsforandring. Den besto hovedsakelig i å fremme ikke-materielle holdninger og atferd gjennom parolen om en ny livsstil. Denne parolen tilsa at deltakerne måtte delta i det private. Med sine handlinger, synliggjorde deltakerne at de var med i bevegelsen FIVH.

¹²⁰ Se kapittel 1, spesielt s. 17-20 og 33-34.

¹²¹ FIVH A. Årsberetning 1974, s. 1.

¹²² Se kapittel 1, s. 30 f.

FIVH satsa sterkt på informasjonsvirksomhet. I Informasjonssenteret, som var bevegelsens samlingspunkt og aksjonssenter, jobba de ansatte med å gi ut en egen avis. De sendte ut hefter og skriv om verdens problem og måter å løse problemene på. Informasjonssenteret var et senter for motekspertise. På lokalplanet jobba deltakere individuelt og i grupper for å realisere ideene i praksis. De deltok på kampanjer og aksjoner som synliggjorde idealene til FIVH. Under slike kampanjer gjorde deltakerne bevegelsen synlig i det offentlige rom. Fra omkring 1976 blei budskapet politisert, og FIVH satsa da i større grad enn tidligere på å oppnå innflytelse gjennom den konvensjonelle partipolitikken. Gjennom hele perioden jobba FIVH først og fremst innafor rammene av den norske nasjonalstaten.

Det var særlig tre element fra samfunnsdebatten på 1970-tallet som er gjenkjennbare i FIVH, og som tilsier at bevegelsen hadde et tidstypisk trekk. FIVH hadde flere fellestrekk med en solidaritetsbevegelse, en økologisk strømning og forbrukskritikk i politisk debatt og motkulturen generelt. Hos FIVH gjenkjennes deler av de tre helhetene, men i en egen støpning. Å studere en bevegelse med et relasjonelt blikk er nyttig. For det første viser det hvordan FIVH hadde en helhetlig fortolkning. For det andre synliggjør det at FIVH ikke var en del av miljøbevegelen på 1970-tallet. For det tredje viser det hvordan skillene mellom ulike bevegelser ikke må ses på som absolutte. Jeg vil derfor påstå at det er fruktbart å operere med typer heller enn kategorier for å karakterisere en bevegelse. Like fullt vil jeg fastholde min definisjon av FIVH som både en bevegelse for rettferdig fordeling av globale ressurser og en forbrukskritisk bevegelse. Kjernen i FIVH var som nevnt et moralsk ansvar overfor verdens fattige befolkning.

I en større sammenheng kan det diskuteres hvorvidt protester mot forbruk kan forstås som konjunkturrelle fenomen. Paradoksalt nok ser det ut til at fordeling av ressurser ved hjelp av radikale inngrep i lønn, priser og forbruk, har større folkelig oppslutning i perioder med økonomiske lavkonjunkturer enn i perioder med vekst. På denne bakgrunnen mener jeg å ha belegg for å kalle FIVH en bevegelse som sto for et oppbrudd med forbrukssamfunnet.

Kilder og litteratur

Forkortelser i arkivreferansene

FIVH A. arkivet til Framtiden i våre hender

FR arkivet til Forbrukerrådet

Muntlige kilder

Intervju Jacob Bomann-Larsen, 8. februar 2006

Intervju Erik Dammann, 27. mars 2006

Intervju Trond Wormstrand, 26. januar 2006

Intervju Åsa Brandberg og Birgitta Tornérhielm, 17. august, 2006.

Intervju Jørgen Randers, 18. desember 2006

Trykte kilder og tidsskriftserier

Bomann-Larsen, Per Evensen og Kåre Hoel: *Studiehefte til Ny livsstil – og hva så?* Oslo 1976

Bomann-Larsen, Jacob og Erik Dammann: *Partiene ved skilleveien. Ny livsstil utfordrer – og ledende politikere svarer.* Gyldendal, Oslo 1977

Dammann, Erik: *Med fire barn i en palmehytte.* Oslo 1968

Dammann, Erik: *Fremtiden i våre hender.* Oslo 1972

Dammann, Erik: *Ny livsstil – og hva så? Om samfunnsutviklingen fra en ny og bedre livsstil til en ny og bedre verden.* Gyldendal, Oslo 1977 [1976]

Dammann, Erik: *Revolusjon i velstandssamfunnet.* Gyldendal, Oslo 1979

Dammann, Erik: *Fritanker. Muligheter og hindringer for en nødvendig forandring.* Gyldendal Oslo 1981

Dammann, Erik: *Kontraster. Beretning om et mangfoldig liv.* Aschehoug, Oslo 2005

Folkeaksjonen Fremtiden i våre hender i samarbeid med Gyldendal forlag: *Ny livsstil. Om folkeaksjonen Fremtiden i våre hender. Med rapport fra åpningsmøtet.* Oslo 1974

Nasjonalbiblioteket

Ny livsstil, 1974-1979

Folkevett, 1979-1982

Bergensaksjonisten, 1976-1980

Utvalgte artikler fra avisene *Aftenposten*; *Arbeiderbladet*; *Dagbladet*; *Klassekampen*; *Miljø*; *Morgenbladet*; *Nationen*; *Ny Tid*; *Orientering*; *Røde garde*; *VG*; *Vårt Land* i årene 1970-1985

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, klipparkivet

Konvolutter: "Erik Dammann"; "Fremtiden i våre hender"

Offentlige utvalg, meldinger og proposisjoner

NOU 1974:55 Norges ressursituasjon i global sammenheng

NOU 1974:61 Reklame

St.meld. nr. 50 (1974-75) Naturressurser og økonomisk utvikling (ressursmeldingen)

St.meld. nr. 94 (1974-75) Norges økonomiske samkvem med utviklingslandene

St.meld. nr. 75 (1976-77) Langtidsprogrammet 1978-1981

St.meld. nr. 44 (1977-78) Om forbrukerpolitikken

Oppslagsverk og nettsider

Pax Leksikon, Oslo 1978

Norsk biografisk leksikon, Kunnskapsforlaget, Oslo 1999

Kunnskapsforlagets blå fremmedordbok, Oslo 2000

FoSAM: <http://www.hf.uio.no/forskningsprosjekter/fosam/om/>

Framtiden i våre hender: www.framtiden.no

Statistisk sentralbyrå: www.ssb.no

Stortinget: www.epos.stortinget.no

Litteratur

- Andersen, Rolf K., Ole Alexander Opdalshei og Håkon Lorenzen: *Frivillige organisasjoner. En kommentert bibliografi*. Oslo 1996
- Benum, Edgeir: *Overflod og fremtidsfrykt*. Bind 12 i Knut Helle et.al. (red.): *Aschehougs Norgeshistorie*. Aschehoug, Oslo 2005
- Berntsen, Bredo: *Grønne linjer. Natur og miljøvernets historie i Norge*. Grøndal dreyer, Oslo 1994
- Bjørnhaug, Inger: "Arbeiderbevegelsen – en folkelig bevegelse?" i *Arbeiderhistorie 2004*. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo 2004
- Borgström, Georg: *Mat for milliarder*. Oslo 1968
- Borgström, Georg: *Verdens mat*. Oslo 1968
- Borgström, Georg: *Grenser for vår eksistens*. Oslo 1969
- Borgström, Georg: *Fem over tolv? 1970-årene - skjebnens decennium*. Oslo 1972
- Bourdieu, Pierre: *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax forlag, Oslo 1995
- Brusdal, Ragnhild og Ivar Frønes: "Velstand, nyanser og forbruk i oljealderen" i Ragnhild Brusdal og Ivar Frønes (red.): *Det norske samfunn*. Gyldendal, Oslo 2003
- Bull, Edvard d.y.: *Norgeshistorien etter 1945*. Cappelens Forlag, Oslo 1990
- Byrkjeland, Martin: "Fagrøsla og miljøet" i *Arbeiderhistorie 2000. Tema: Arbeiderbevegelsen og andre folkelige bevegelser*. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo 2000
- Calhoun, Craig: "Hvor nye er 'nye sosiale bevegelser'?" i *Sosiologi i dag* (4) 1994
- Cohen, Lizabeth: *Consumers' Republic. The politics of mass consumption in postwar America*. Knopf, New York 2003
- Collett, John Petter: "Bedriftskultur og innovasjon" i Elsa Reiersen og Dagfinn Slettan (red.): *Mentalitetshistorie. Muligheter og problemer*. Tapir, Trondheim 1986
- Cordtsen, Kjell (red.): *Blodfleckene på veien, norsk ny-radikalisme fra Johan Borgen til Georg Johannesen*. Oslo 1967
- Cross, Gary: *Time and Money. The making of consumer culture*. Routledge, London 1993
- Cross, Gary: *An All-Consuming Century. Why Commercialism Won in Modern America*. New York 2000

- Dahl, Ottar: *Historisk materialisme. Historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht*. Aschehoug, Oslo 1974 [1951]
- Dahl, Ottar: *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Universitetsforlaget, Oslo 2002 [1967]
- Della Porta, Donatella og Marco Diani: *Social Movements. An Introduction*. Blackwell Publishing, Oxford 1999
- Eder, Klaus: *The New Politics of Class. Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*. Sage, London 1993
- Eklund, Øyvind: *Lyset fra Norden. Den organiserte fredsbevegelsen i Norge 1953 – 1963*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, våren 2006
- Eriksen, Sidsel: "Old social movements in global perspective", forelesning Nordic Research School in Contemporary History, Södertörn University College 14.august 2006
- Eyerman, Ron: "Performing Opposition" forelesning Nordic Research School in Contemporary History, Södertörn University College, 13. august 2006
- Furre, Berge: *Norsk historie. 1914-2000*. Det Norske Samlaget, Oslo 2000
- Furseth, Ingrid: "Teorier om sosiale bevegelser. En komparativ analyse" i *Sosiologi i dag*. (4) 1994, ss. 3-22
- Førland, Tor Egil og Trine Rogg Korsvik (red.): *1968. Opprør og motkultur på norsk*. Pax Forlag A/S, Oslo 2006
- Giugni, Marco: "Modern protest politics" i Stearns, P.N. (red.): *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. 2001
- Godbolt, James: "Institusjoner og bevegelser i den norske protesten mot Vietnam" i NAVN (red.) *Arr 2/3 - 2006*
- Hennum, Sigurd B.: *De kampglade 70-årene*. Schibsted, Oslo 1994
- Hilton, Matthew: *Consumerism in Twentieth-Century Britain. The Search for a Historical Movement*. Cambridge 2003
- Holbæk-Hanssen, Leif: *Privat forbruk og ny livsstil. Muligheter for reduksjon i privat forbruk*. Fondet for markeds- og distribusjonsforskning. Oslo, 1980.
- Harrison, Rob, Terry Newholm og Deidre Shaw: *The Ethical Consumer*. Sage Publications, London 2005
- Hobsbawm, Eric: *Ekstremismens tidsalder. Det 20. århundrets historie*. Gyldendal, Oslo 2003
- Holmesland, Arthur (red.): *Aschehougs konversasjonsleksikon*. Bind 12 (5. utg.) Aschehoug, Oslo 1970

- Holt, Douglas B. og Juliet B. Schor: "Introduction" i Schor og Holt (red.): *The Consumer Society Reader*. New Press, New York 2000
- Iggers, George G.: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Wesleyan University Press, Middletown 1997
- Johansen, Anders og Jens E. Kjeldsen (red.): *Virksomme ord. Politiske taler 1814-2005*. Universitetsforlaget, Oslo 2005
- Jørgensen, Jan: *Den miljøpolitiske definisjonskampen. En case-studie av miljøorganisasjonen Framtiden i våre hender*. Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, 2000
- Jørgensen, Marianne Winther og Louise Phillips: *Diskusanalyse som teori og metode*. Roskilde Universitetsforlag, Fredriksberg 2005
- Karpantschhof, René: *Gaden og parlamentet. Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politiks tilblivelse i Danmark 1835-1901*. Ph.d.-avhandling i sosiologi. Sociologisk institut, Københavns Universitet 2007
- Kjeldstadli, Knut: "Er tida for de kollektive organisasjonene over?", i *Alternativ framtid: Tilbake til framtiden*, Oslo 1994
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo 1999
- Kjeldstadli, Knut: "Arbeiderbevegelsen og andre folkelige bevegelser" i *Arbeiderhistorie 2000. Tema: Arbeiderbevegelsen og andre folkelige bevegelser*. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo 2000
- Kjeldstadli, Knut: "Fra Pariskommunen til Porto Allegre. Hvordan og hvorfor oppstår sosiale bevegelser?" i Børge Lund (red.) *Kontur Tidsskrift*, 2002
- Kjeldstadli, Knut: "Folkelige bevegelser", innlegg på Den norske historieforenings seminar i Stavanger mai 2003, upublisert notat
- Kjeldstadli, Knut: *1905-35. Et splittet samfunn*, bind 10 i Helle et.al.(red.): *Aschehougs Norgeshistorie*. Aschehoug, Oslo 2005
- Kjeldstadli, Knut: "Å tenke i relasjoner" i *Fortid* nr. 4/2006
- Kuisel, Richard: *Seducing the French. The Dilemma of Americanization*. Oakland 2003 (lest på ark.cdlib.org)
- Langangen, Anders og Per Svae: *Studiehefte til Fremtiden i våre hender*. Studieorganisasjonen, Oslo 1978
- Lange, Even: *Samling om felles mål 1935-1970*. Bind 11 i Helle et.al. (red.): *Aschehougs Norgeshistorie*. Aschehoug, Oslo 1998

- Lange, Even (red.): *Organisert kjøpekraft. Forbrukersamvirkets historie i Norge*. Pax forlag, Oslo 2006
- Lem, Steinar: "Framtiden i våre hender: Punktmiljøvern eller samfunnsforandring?" i Kristin Strømnes og Per Selle (red.): *Miljøvernpolitikk og miljøvernorganisering mot år 2000*. Tano Aschehoug, Oslo 1996
- Lipset, Seymour Martin: *Det politiske menneske: politikkenes sosiale grunnlag*. Gyldendal, Oslo 1968
- Løken, Anne Sofie: *Veier til et bærekraftig forbruk. En komparativ analyse av virkelighetsoppfatning og virksomhet i Norges naturvernforbund og Framtiden i våre hender*. Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo 1999
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow og Charles Tilly: *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge 2001
- Meadows, Donatella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers og William W. Behrens: *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books, New York 1972
- Micheletti, Michele: *Political Virtue and Shopping. Individuals, Consumerism, and Collective Action*. Palgrave Macmillan, New York 2003
- Myklebust, Sissel: "Farlig kunnskap? Manipulasjon, kommunikasjon og livsstil" i Christine Myrvang, Sissel Myklebust og Brita Brenna: *Temmet eller uhemmet. Historiske perspektiver på konsum, kultur og dannelse*. Oslo 2004
- Myrvang, Christine: "God, sann og konform motmakt." i *Arr* (2-3) 2006
- Næss, Arne: *Økologi, samfunn og livsstil*. Universitetsforlaget, Oslo 1976
- Olson, Mancur: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge 1971
- Packard, Vance: *The Waste Makers*. Hammondsworth, New York 1960
- Populistiske Arbeidsgrupper i Bergen (PAG): *Norsk populisme*. Det Norske Samlaget, Oslo 1972
- Repstad, Pål: "Den kristne 68-bevegelsen" i *Klassekampen* 13. januar 2007
- Ringard, Kristi: *Politikk eller samvær? Bevegelsen Framtiden i våre hender*. Hovedoppgave i sosialantropologi. Universitetet i Oslo, 1981
- Rokkan, Stein: *Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi*. Universitetsforlaget, Oslo 1987
- Rucht, Dieter: "The impact of Environmental Movements in Western Societies" i Marco Giugni et.al. (red.): *How Social Movements Matter*. University of Minnesota Press 1999

- Rudeng, Erik: "Innledning" i Erik Rudeng (red.): *Kunnskapsregimer. Debatten om De nasjonale strateger*. Pax forlag, Oslo 1999
- Schor, Juliet B. og Douglas B. Holt (red.): *The Consumer Society Reader*. The New Press, New York 2000
- Scott, Alan: *Ideology and the New Social Movements*. Unwin Hyman, London 1990
- Seip, Jens Arup: *Problemer og metode i historieforskningen. Artikler, innlegg, foredrag 1940-1977*. Oslo 1983
- Seippel, Ørnulf: "Natur, politikk og mangfold. Miljøbevegelsens ideologi i et moderne samfunn" i *Sosiologisk tidsskrift* (4), 1998, ss. 315-338
- Seippel, Ørnulf: "Konflikt, samarbeid og ambivalens. Miljøbevegelsen og arbeiderbevegelsen" i *Arbeiderhistorie 2000. Tema: Arbeiderbevegelsen og andre folkelige bevegelser*. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo 2000
- Seippel, Ørnulf: "Sosiale bevegelser: Innføring, oversikt, utfordringer" i *Sosiologisk tidsskrift* 11 (2), 2003, ss. 181-202
- Sejersted, Francis: "Virksom politikk" i E. Rudeng (red.): *Kunnskapsregimer. Debatten om De nasjonale strateger*. Oslo 1999
- Sejersted, Francis: *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Pax forlag, Oslo 2005
- Selle, Per: *Frivillige organisasjoner i nye omgjevnader*. Alma Mater, Oslo 1996
- Selstad, Tor: "Framtiden i våre hender" i *Pax leksikon*. Pax forlag, Oslo 1978
- Skard, Toril (red.): *Ny radikalisme i Norge, 34 skribenter i samfunnsdebatten*. Oslo 1967
- Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*. Pax forlag, Oslo 2001
- Slater, Don: *Consumer Culture and Modernity*. Polity Press, Cambridge 1997
- Smukkestad, Oddvar: *Den innviklede utviklingen. En innføringsbok i økonomisk og politisk utviklingsteori*. Gyldendal, Oslo 2000
- Stearns, Peter N.: *Consumerism in World History*. Routledge, London 2001
- Strømsnes, Kristin og Per Selle (red.) *Miljøvernpolitikk og miljøvernorganisering mot år 2000*. Tano Aschehoug, Oslo 1996
- Sætra, Hartvig: *Den økopolitiske sosialismen*. Pax forlag, Oslo 1973
- Sætra, Hartvig: *Jamvektsamfunnet er ikkje eit urete-selskap*. Det norske Samlaget, Oslo 1990

- Tarrow, Sidney: "States and opportunities. The political structuring of social movements" i Doug Mc Adam, J. D. McCarthy og M. N. Zald (red.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framings*. Cambridge University Press, Cambridge 1996
- Tarrow, Sidney: *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge 1998
- Terriagni, Laura, Eivind Johansen, Gunnar Vittersø og Hanne Torjusen: "Etisk-politisk forbruk. En oversikt", Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), prosjektnotat nr. 1-2006
- Theien, Iselin, Rolf K. Andersen, Ole Alexander Opdalshei og Håkon Lorenzen: *Frivillige organisasjoner. En kommentert bibliografi*. Oslo 2006a
- Theien, Iselin: "From information to protection: Consumer politics in Norway and Sweden in the 1960s and 1970s" i *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte. Verbraucherschutz in internationaler Perspektive*. Akademie Verlag, Berlin 2006b
- Thompson, E. P.: *The Making of the English Working Class*. Vintage Books, New York 1966
- Thompson, E. P.: "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century" i T.H. Aston, (red.): *Past & Present. A Journal of Historical Studies* (50), 1971
- Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton 1990
- Ås, Berit: *Forbrukeren i det moderne samfunn: en orientering om psykologisk og sosiologisk forbrukerforskning*. Universitetsforlaget, Oslo 1966